A 79

Çocukluğu Olmayan Adamlar

Antranik Dzarugyan

Ermeniceden çeviren: Klemans Zakaryan Çelik

ARAS

Çocukluğu Olmayan Adamlar Antranik Dzarugyan

ANI

ARAS

CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION
Calouste Gulbenkian Vakfı'nın
desteğiyle yayımlanmıştır.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Diaspora Ermeni edebiyatının en önemli temsilcilerinden Antranik Dzarugyan'ın (1913-1989) ilk basımı 1955'te Beyrut'ta yapılan *Mangutyun çunetsoğ martig* adlı hatıratının çevirisidir. Yazarın yetimhanede geçen çocukluk yıllarının bir anlatısı olan eser, bugüne dek en çok okunan Ermenice kitaplardan biridir. Dzarugyan'ın ilkgençlik yıllarında yaşadıklarını anlattığı ve *Çocukluğu Olmayan Adamlar*'ın devam niteliğindeki *Yerazayin Halebı* (Hayallerdeki Halep, Beyrut, 1980), adlı kitabı da yayınevimizin yayın programında yer almaktadır.

Kitabın girişinde yer verilen, Antranik Dzarugyan'ın hayatını ve yaşadığı dönemin gelişmelerini ele alan yazıyı Sevan Değirmenciyan, *Çocukluğu Olmayan Adamlar*'ın temel meselelerini ele alan Sonsöz'ü ise Nazan Maksudyan kaleme aldı.

Metinde, yazarın kullandığı Türkçe ve Ermenice dışındaki dillerdeki sözcükler *italik* dizildi. Gerekli görüldüğü hallerde açıklamalar tarafımızca dipnotlarla verildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Kitabın yayıma hazırlanmasındaki desteklerinden ötürü
Neval Güven ve Serdar Aksoy'a teşekkür ederiz.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ÇOCUKLUĞU OLMAYAN ADAMLAR

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 173

Çocukluğu Olmayan Adamlar
Antranik Dzarugyan
Mangutyun Çunetsoğ Martig

Çeviri
Klemans Zakaryan Çelik

Editör
Rober Koptaş
Artun Gebenlioğlu

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Ermeni yetimler, yaklaşık 1918
Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Örgütü) Arşivi

© Aras Yayıncılık, 2016
ISBN 9786055753733

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Kasım 2016

ÇOCUKLUĞU OLMAYAN ADAMLAR

ANTRANİK DZARUGYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
KLEMANS ZAKARYAN ÇELİK

ARAS

ANTRANİK DZARUGYAN
(1913, Gürün/Sivas - 1989, Paris)

Antranik Dzarugyan

SEVAN DEĞİRMENCİYAN

Diaspora Ermeni Edebiyatı, 1922'den sonra İstanbul'dan Paris'e göç etmek zorunda kalan çoğu yirmili yaşlarındaki gençlerin üretimiyle Fransa'da gelişip şekillenirken, 1915' te Anadolu'dan Suriye çöllerine sürülenler ve onların çocukları da 1930'lardan itibaren edebi faaliyetlerini artırmaya başlamıştı. Antranik Dzarugyan, hem yazarlığı hem de yaşamöyküsüyle bu kuşağın en önemli temsilcilerinden biridir.

Antranik Dzarugyan 1913'te Sivas'a bağlı Gürün'de doğdu. Doğduğu yerle ilgili hiçbir anıya sahip olmasa da, 1893'de darağacında ölen Hınçak Partili "Çello" Toros Dzarugyan'ın (Gürün, 1870 - Ankara, 1893) kardeşinin torunu olduğunu biliyordu. Dzarugyan ailesi, 1915'te tehcir haberini aldığında varını yoğunu kümeslerine gömüp Suriye çöllerine doğru yola düştü. Ailenin hemen hemen tüm fertleri öldürüldü, sadece annesi Yeranuhi ve Antranik hayatta kaldılar.

Dzarugyan sonraki yıllarda, dünyaya gözlerini 1917'de, yani dört yaşındayken, kendisi gibi birçok Gürünlünün de sığındığı Hama'da açtığını yazacaktır. Suriye'nin değirmenleriyle ünlü bu şehrinde, diğer Gürünlü kadın ve çocuklarla beraber derme çatma bir evde kalıyorlardı.

Göçmen kadınlar gündüzleri şehirdeki varlıklı Arapların evlerine gündelikçi olarak giderken, Antranik'e bakma görevini, kendisinden beş yaş büyük Sarkis Abdalyan üstleniyordu. Abdalyan, ileride, Vahe Vahyan adıyla, Diaspora edebiyatının ünlü şairlerinden biri olacaktı (Gürün, 1908 - Beyrut, 1988).

1918'de Hama'dan ayrılıp Halep'e geçtiler. Annesi, birçok Ermeni muhacire ev sahipliği yapan terk edilmiş bir Osmanlı kışlasına yerleşti. Çalışmak zorunda olduğundan, beş yaşındaki Antranik'i yetimhaneye teslim etti. Birkaç yıl süren ve *Çocukluğu Olmayan Adamlar*'da ayrıntılı bir şekilde anlattığı yetimhane yaşamından sonra, annesiyle birlikte, Halep'te Gürünlülerin toplandığı, çok zorlu şartların hüküm sürdüğü bir kampa yerleşti. Annesi, Halep'in merkez semtlerinden Bab-el Faraç'daki Hotel Marsilya'nın sahibi, Sivas Aşodi köylü (şimdiki adı Günpınar) Mihran Mamprielyan'ın yanında çamaşırcı olarak çalışmaktaydı. Mamprielyan bir süre sonra otelinin çatı katında bir odayı ana oğulun kalması için tahsis etti. Dzarugyanlar 10 yıl boyunca burada yaşayacak, Antranik, Mihran Efendi'nin babacan şefkatine mazhar olacaktı. Dzarugyan, sonraları, *Yerazayin Halebı* (Hayallerdeki Halep) kitabında, yaşamının bu dönemine dair hatıralarını da kaleme alacaktır.

1920'li yıllarda Halep'in hatırı sayılır eğitim kurumlarından Haygazyan Okulu'na yazılır. Edebiyata olan ilgisi burada, henüz ikinci sınıf öğrencisi iken ortaya çıkar. Beşinci sınıfa geldiğinde akranları tarafından "Sınıfın şairi" olarak anılmaktadır. Bu tutkusu öğretmenleri tarafından da fark edilir ve 1930'da, Beyrut'ta yeni açılmış olan Ermeni Koleji'ne gönderilir. Orada, yazar Levon Şant ve edebiyat eleştirmeni Nigol Ağbalyan'ın Beyrut Ermeni

Koleji'nde yarattıkları ortam, öğrencilerin ruh dünyasını şekillendirmekte ve onları geleceğe hazırlamaktadır.

1930'lu yıllar Dzarugyan'ın edebi yaşamının önemli dönüm noktalarına sahne oldu. Kolej'deki eğitim hayatı, gazetecilik alanında attığı adımlar ve yazıp yayımladığı üç kitap bu yıllara denk geldi. İlk kitabı olan *Yeğerapakhd kertoğner* (Trajik Bahtlı Şairler), V. Khajak mahlası ile 1933'te Beyrut'da yayımlandı. Edebi bir deneme olan bu eser, genç yaşta hayata veda etmiş dört şairin (Bedros Turyan, Misak Medzarents, Madteos Zarifyan, Vahan Deryan) yaşamöykülerini ve eserlerini irdeliyordu. Aynı dönemde, Beyrut'ta yayımlanan *Aztak* (Etken) gazetesinde makaleler, çeviriler ve V. Derunyan mahlası ile şiirler yayımlamaya başladı. 1935'te yine V. Khajak mahlasıyla ikinci kitabı *Mokhraman* (Kül Tablası) basıldı. Kitap, Dzarugyan'ın kolejdeki öğretmenlerine karşı yazdığı bir yergiydi. Büyük tartışmalar yarattı, hatta toplatıldı. Bu onyılın son eseri, 1939'da Halep'te yayımlanan ve o güne dek basında yer alan şiirlerini bir araya getiren *Arakasdner* (Yelkenliler) oldu.

Dzarugyan'ın 24 Haziran 1934'te *Aztak* gazetesindeki masasında intihar girişiminde bulunduğundan da burada kısaca söz etmek gerekir. Nedeni tam olarak bilinmese de, intiharın arka planında, yazar Siran Seza'ya duyduğu karşılıksız aşkın ve Beyrut'taki kolejde yaşadığı bazı olayların olduğu söylenir. Bu intihar denemesinin bir sonucu olarak sol ayağı hasar görür ve geri kalan hayatı boyunca topallar.

Dzarugyan, II. Dünya Savaşı'nın en hararetli günlerinde sadece öğretmen maaşına güvenerek tek başına bir edebiyat dergisi yayımlamaya başladı. Böylece, 1983'e dek kırk yılı aşkın bir süre boyunca Diaspora Ermeni edebiyatının ve toplumsal yaşamının en önemli dergilerinden

biri olacak *Nayiri* dergisinin ilk nüshası 1941'in son günlerinde Halep'te yayımlandı. Daha sonra aylık, sonra yine haftalık periyotlarla yayımlanacak olan dergi, 1949'da Beyrut'a taşındı ve sonrasında hep orada basıldı.

Antranik Dzarugyan, Ermeni toplumunun geniş kesimleri tarafından tanınmasını 1945 yılında yayımladığı "Tuğt ar Yerevan" (Yerevan'a Mektup) şiirine borçludur. Kitap halinde yayımlanan bu şiir, Sovyet Ermenistanlı şair Kevork Apov'un 1918-1920 yıllarında Ermenistan Cumhuriyeti hükümetlerini kuran Ermeni Devrimci Federasyonu'nu (Taşnaktsutyun) hedef alan ve parti üyelerine hakaret eden "Menk çenk moratsel" (Unutmadık) şiirine cevap niteliği taşıyordu. *Tuğt ar Yerevan* övgüyle karşılandı, hatta Batı Ermeni edebiyatının büyük ismi Hagop Oşagan 1946'da Halep'te yayımladığı *Vgayutyun mı* (Bir Tanıklık) kitabında Dzarugyan'ı Diaspora edebiyatının ilk yetenekli ve gerçek şairi ilan etti. Şiir büyük popülerlik kazandı, okullarda öğrencilere ezberletildi, dünya üzerinde Ermeni topluluklarının yoğun olarak yaşadıkları şehirlerdeki yayınevleri kitabı yayımlamak için birbirleriyle adeta yarışa girdi.

Dzarugyan 1951'de Halep'ten Beyrut'a geçti. 1950'lerde, üyesi olduğu Ermeni Devrimci Federasyonu'ndan ayrıldı ve sonrasında siyasi olarak bağımsız bir tutum izledi. Soğuk Savaş yıllarının yerel bir tezahürü olarak Ermeni siyasi partileri arasında zaman zaman kan dökmeye kadar varan siyasi çekişmelerin yaşandığı bir ortamda Dzarugyan ve dergisi *Nayiri*, farklı bir duruş sergilemeye, barışçıl bir kültür oluşmasına katkı sağlamaya çalıştı. Dzarugyan bu sayede Diaspora çevrelerince aranan ve takdir edilen bir sima haline geldi. Siyasi çizgisi dışında, dili kullanmadaki ustalığı da okurları cezbeden bir özellikti. Anlatılması

en güç olayları dahi sade bir üslupla aktarmadaki yeteneği sayesinde Diaspora'da en çok okunan, yazıları en çok beklenen yazarlardan biri halini aldı.

Dzarugyan, 1955'te *Mangutyun çunetsoğ martig* (Çocukluğu Olmayan Adamlar) eserini yayımladı. Eser, onun kuşağından birçok Ermeni'nin yaşadığı yetimliğin ve yetimhane hayatının edebi bir anlatısıydı. Tıpkı *Tuğt ar Yerevan* gibi *Çocukluğu Olmayan Adamlar* da edebiyat çevreleri ve halk tarafından çok sevildi. Kısa bir sürede Diaspora'da, hatta Sovyet Ermenistanı'nda en popüler kitaplardan biri haline geldi. Rusçaya, Fransızcaya, İngilizceye ve Arapçaya çevrildi.

1958'de Başpatrik I. Vazken'in kişisel davetiyle Sovyet Ermenistanı'na yaptığı ziyaret Dzarugyan'ın hayatının dönüm noktalarından biri oldu. Ermeni Devrimci Federasyonu'ndan ayrılmış da olsa, onun profilinde bir yazarın Sovyet Ermenistanı'na davet edilmesi, Sovyet rejimindeki değişime işaret etmesi açısından manidardı. Döndükten sonra, 1960'da, Sovyet Ermenistanı izlenimlerini aktardığı *Hin yerazner, nor campaner* (Eski Hayaller, Yeni Yollar) kitabını yayımladı.

1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı, Dzarugyan'ın yaşantısını ve çalışmalarını olumsuz etkiledi. Savaş koşullarındaki başkent Beyrut'ta sayısız güçlüğe rağmen yayını süren *Nayiri*, Mart 1983'te kapandı. Dzarugyan, Beyrut'u terk etmek zorunda kaldı ve Fransa'ya yerleşti. Paris'te yayımlanan *Haraç* (İleri) gazetesine ve Diaspora'daki çeşitli Ermeni süreli yayınlara yazılarıyla katkıda bulundu. 20 Mayıs 1989'da hayatını kaybetti ve Paris'te toprağa verildi.

Kitapları

Yeğerapakhd kertoğner (Trajik Bahtlı Şairler), Beyrut, 1933.
Mokhramanı (Kül Tablası), Beyrut, 1935.
Arakasdner (Yelkenliler), Halep, 1939.
Tuğt ar Yerevan (Yerevan'a Mektup), Halep, 1945.
Mangutyun çunetsoğ martig (Çocukluğu Olmayan Adamlar), Beyrut, 1955.
Hin yerazner, nor campaner (Eski Hayaller, Yeni Yollar), Beyrut, 1960.
Yerazayin Halebı (Hayallerdeki Halep), Beyrut, 1980. (Bu kitap Aras'ın yayın programındadır.)
Verçin anmeğı (Son Masum), Beyrut, 1980.
Nor Hayasdan, nor hayer (Yeni Ermenistan, Yeni Ermeniler), Beyrut, 1983.
Serı yeğernı meç (Feleket Günlerinde Aşk), Beyrut, 1987.
Medzerı yev... Myusnerı (Büyükler ve... Diğerleri), Beyrut, 1992.
Yerazayin Halebı II. şark (Hayallerdeki Halep, II. Seri), Halep, 1996.
Amerigyan goğmın aşkharhi (Dünya'nın Amerika Tarafı), ABD, 1999.
Argaydzoğ hayer Yevrobayi luyserun meç (Avrupa Işıklarında Parıldayan Ermeniler), Halep, 1999.

Çocukluğu Olmayan Adamlar

1915 sonrasında Halep'te Ermeni yetimler

Verilseydi eğer...

– Ölüm döşeğinde, sana bu dünyada bir gün daha bahşedileceği söylenseydi, geçirdiğin ömrün hangi gününü yeniden yaşamak isterdin ey bilge dostum? Dönüşsüz geçip giden günler içinden hangi güzel günün zamanın derinliklerinden çıkıp geri gelmesini isterdin? İlk aşkının ilk ürpertisini mi, yoksa kudretinin mağrur alnının etrafında defne halesine dönüştüğü, zaferinin taçlandığı o günü mü? Günbatımının gelip çattığı, ufkuna kara gölgelerin düştüğü şu anda, mutlu günlerden yana bereketli ömrünün hangi gününün geri gelmesini isterdin, ey mutlu adam...

– Ömrümün tek bir gününü tekrar yaşama şansı verilseydi eğer, ah bir verilseydi, ne hülyalı gözleri olan o latif varlığı tekrar bulmak isterdim, ne zaferin sarhoşluğunu, ne o büyük esin anını, ne keyifli ve mutlu gecelerimi, ne gerdek gecemi, ne de ilk evladımın ilk çığlığını... Eğer ölüm karşısında yaşanacak bir gün daha verilseydi bana, ah bir verilseydi, isterdim ki, çocukluğumun bir günü gelsin geri...

Benden önce bu soruyu soran, bu cevabı veren olmuş mudur? Bilmiyorum. Ama ben, yeryüzündeki insanların dörtte üçünün çocukluğunu aradığını, geri kalanlarınsa hâlâ çocukluğunu hayal ettiğini biliyorum. Biliyorum, tüm yürekler çocukluğa takılıp kalır ve tüm gözler zaman içinde yitip giden o çocuğun ardından gizli yaşlarla dolup şefkatle bakar.

Ancak şunu da biliyorum, dünyanın dört bir yanında unutulmuş bir kalabalık, benim gibi mahzun on binlerce

çocuk var. Onlar dünyanın en talihsiz insanları ve öyle de kalacaklar, çünkü onların çocukluğu olmadı. Ve biliyorum, bizim çocukluğumuz, adı konamayan bir şeydi; sefalet ve çileden ibaret cehennemî bir karışımdı, anısı bile yıllar sonra kalplerimizi taşlaştırıp ruhlarımızı kasıp kavuran.

Çocukluğumuz olmadı, çünkü Ermeni'ydik ve yetimdik. Soğuğun ve yağmurun ortasında, kaldırımların üzerindeki yarı çıplak ve yalınayak, sersefil varlığımız çocukluk muydu? Mahrumiyet, açlık, gözyaşı, yabancıların umursamazlığı, bizden olanların acımasızlığı mıydı çocukluk?

Annen ile ağabeyin gözlerinin önünde, "Büyük ağacın altından akan suyun yanında" boğazlandığı için her gece korkunç çığlıklarla "Geldiler, geldiler!" diye haykırarak tüm yetimhaneyi ayağa kaldırırdın hey gidi minik Bedros. O manzara kâbuslarla dolu uykuna eşlik ederdi her gece – "Geldiler, geldiler!" Bu muydu çocukluk?

Hırsızlığın tüm yollarını, o zor dilencilik zanaatının bütün inceliklerini daha altı yaşında bilen ey Yumuşak Artin; fırınların önünde, her daim kara bir sisle kaplı gözlerin, sıcak ekmeklerin kokusu karşısında açlıkla açılıp kapanan burun deliklerin, kupkuru boğazındaki acı tükürük. Bu muydu çocukluk?

Dükkânın önündeki açık çuvaldan bir avuç hurma alıp kaçtın ama daha tekini bile mideye indiremeden dükkân sahibi yetişti, tartının demir koluyla vurduğu üç darbenin ikincisi bacağını parçaladı. Topal kalmadın ama hurma da yiyemedin. Sırtlayıp götürdük seni ve gün ışıyana dek "Anne! Anne!" diye inledin. Çocukluk muydu yaşadığın Kıvırcık Sisag?

Bindik, binlerceydik, bir bina, binalar, bütün bir mahalle... Ve mahallemiz şehrin kanayan yarasıydı.

Hayatımız altüst olmuştu, kaderimiz altüst olmuştu, günlerin anlamları ve isimleri altüst olmuştu. Hıristiyan çocuklardık ama pazar gününü değil cumartesiyi beklerdik. Pazar diğer günlerden farklı değildi; o gün ne ekmek bir parmak daha kalın ne de güneş biraz daha sıcak olurdu. Fakat cumartesi Yahudilerin Şabat'ıydı ve bizler, yüzlercemiz Yahudi mahallesinin dar sokaklarına doluşur, yağmurun altında saatlerce yalınayak, tir tir titreyerek beklerdik. İnatla, korkusuzca ve yüzsüzce beklerdik. İğneli beşikler, mayasız hamurları için kurban ettikleri Hıristiyan çocukların kanları, Yahudilere mal edilmiş hiçbir işkence efsanesi bize mani olmazdı. Kapalı kapıların önünde bekler ve kandili yakalım veya mangalın küllerini karıştıralım diye çağrılalım da, karşılığında bir parça ekmek, bir avuç kuru üzüm ya da kabak çekirdeği versinler diye dua ederdik.

Çocukluğumuzda hayat böyleydi ve o hayat bizimdi.

Bir şalgam için tek gözünü kaybettiğin ve üç ay koltuk değneğiyle yürüdüğün çocukluğunu geri istiyor musun Sümüklü Apraham? Gözüne isabet eden taştan kaçamazdın belki, ama bahçe duvarından atlayışın tam bir beceriksizlik örneğiydi ve bedelinin bu denli ağır olması normaldi. Bizim nasıl kaçtığımızı görmedin mi? Duvara tırmandık ve diğer tarafa atlamak için boylu boyunca aşağı sarkıp mesafeyi azalttık. Sense duvarın üstüne çıkıp, sanki aşağıda su varmış gibi hop diye atlayıverdin. Kırılan dizinin sorumlusu sensin, ama gözüne yazık oldu. Bahçıvan o kadar da kötü biri değildi, fakat taşı fırlatmıştı bir kere, iş işten geçmişti. Sonra sana camdan bir göz verdiler ve tam iki hafta boyunca hastanenin nimetlerinden yararlandın. Ama o günlerin geri gelmesini ister misin?

Sadece yetim değildik. Yüzümüzde yetimlere has mah-

zun ve kavruk ifadeden eser yoktu. İyiliğin ve şefkatin yokluğunu hissetmiyorduk. Ortak bir çehreydi bizimki, kaba, haşin ve kötü. İnsanlardan nefret ediyorduk, birbirimizden nefret ediyorduk. Silahlarımız yalan, ikiyüzlülük ve sahtekârlıktı. Doğal yasamız zayıfı dövmek, güçlüden dayak yemekti. Avuç içi kadar bir ekmek parçası için dövüşebilir, ısırabilir, kan dökebilirdik. Sevgi içi boş bir kelime, arkadaşlık ise yabancısı olduğumuz bir duyguydu. Bizim arkadaşımız da, dostumuz da, sevgimiz de ekmekti.

Yastığımın altındaki ekmeği çalan kimdi Sinsi Toros? Geldin, benden fazla üzüldün, Yenovk'tan şüphelendiğini söyledin ve gidip beraber Yenovk'u dövelim dedin. Gittik, dövdük. Ama otuz yıl sonra bile, içimden bir ses, dayağı Yenovk yemiş olsa da ekmeği senin çaldığını söylüyor. O vicdansız davranışınla nasıl bir kötülük ettiğini hiç düşündün mü kalpsiz Toros? Bunca yıl sonra, bütün günü aç geçirmemin hesabını sormuyorum senden. Yüreğimi sızlatsa bile, Yenovk'un yüzünü haksız yere tırmalamış olmamın hesabını da... Nihayetinde, çalınan ekmeğim için her şeyi yapmaya hakkım olduğunu savunabilir, olup biteni bir çeşit adalet arayışına benzetebilirim. Ama o günden sonra yüreğimde fena bir düşünce filizlendi, gitgide büyüyüp serpilerek bunaltıcı bir huy halini aldı. Çalabilecek bir Yenovk ya da bir Toros olduktan sonra, bir şey saklamanın anlamı olmadığını senden öğrendim. Paranın, malın mülkün değerini hiç bilmedim ve yarını hiç düşünmemeyi alışkanlık edindim. Param olduğunda ya hemen harcadım ya da bir arkadaşımın kitabını bastım; buna karşılık, kendi kitabımı basacağım zaman kâğıt gerektiğinde başkalarından borç aldığım zamanlar oldu. İşte, yastığımın altından ekmeğimi çalarak bana ettiğin kötülük, hırsız Toros...

Neredesin, nerede kaldın? Yenovk'un hesabını gördükten sonra, oturduğumuz hasırın üstünde ben aç ve üzgün, sense coşkulu ve konuşkan, karşımda göz alıcı resmini çizdiğin büyük hayalini gerçekleştirebildin mi? Büyüyüp para kazanmak, para kazanıp ekmek almak. Evde her zaman koca bir tekne dolusu beyaz ekmek bulundurmak. Sabahtan akşama, akşamdan sabaha ekmek yemek ve Yenovk'a –"Hırsız köpek!"– şu kadarcık dahi vermemek. Yenovk'tan esirgediğin pay, işaret ve başparmağının tırnaklarının birleştiği nokta kadardı. Acaba sen hayattan ne pay alabildin... Neredesin Toros? Yenovk ve diğerleri neredeler? Yaşıyorlar mı, yoksa öldüler mi? Ekmekleri ak mı, kara mı? Tok mu yatıyorlar acaba, aç mı?

Milano'daki Duomo Meydanı'nda Levon diye birine rastladım. Tuvalet merdivenlerinin altında ayakkabı boyuyordu; beni tanıyıp seslendi. Ben yüzünü anımsayamadım ama anlattıklarından bizlerden biri olduğu belliydi. Günde on saat ayakkabı boyuyor, kazancının yarısını kiraya veriyordu. Yine de, şimdi bulunduğu yeri –tuvalet merdivenlerinin dibi– yetimhanedeki bedava ekmeğe değişmeyeceğini söyledi üstüne basa basa.

Ona altı çift ayakkabı boyama parası verdim ve yemek yemek için başka bir semte gittim. Deliğinden bir anlığına çıkar da beni Duomo'da şık bir restoranda görür diye korktum.

Paris'te bir başkasına rastladım. Birbirimizi hemen tanıdık. Bizim koğuşta, son sıranın en başında yatan Hagop'tu. Zengindi, çocukları ve güzel bir Fransız karısı vardı. Ermeniceyi kötü, Fransızcayı ondan da kötü konuşuyordu. Sayısız "*Mon vieux!*"* ile bezeli cümlelerinin ana

* Fr. Halk dilinde, "Ahbap!", "Birader!" "Moruk!"

teması, savaş yeniden patladığında –"Bak *mon vieux*, savaş mutlaka patlayacak ve gör bak, neler olacak! Yarım kilo kahveyi on bin franka sattığımı bilirim!"– ve bombalar yağmaya başladığında, "Umarım en büyüğü bizim yetimhaneye düşer!"di...

Onlar her yerde, çocukluğu olmayan arkadaşlarım. Aralarında çok zenginleri var, sefilleri, sanatkârları, başaranları, hayatı ıskalayanları var. Onlar için artık hayatın bir sırrı yok, günlerin sürprizi yok, mutluluğun albenisi yok. Çünkü onların çocukluğu yok.

Çünkü soğuk bir cehennemin dibinde masumiyetleri erkenden kurban edildi, duygularının gürül gürül kaynağı uzak bir günde kurudu. Gidiyorlar, geliyorlar, yaşıyorlar ama kırılmış, hasarlı bir şey var içlerinde, karanlık alınlarında kızgın bir demirin görünmeyen damgası.

Onlar yetim. Ermeni yetimleri. Yeryüzünde yaşayan insanlar arasında, çocukluklarından nefret edenler onlar...

Bu kitap, ezilmiş, un ufak edilmiş bir çocukluğun hikâyesidir.

Anaokulu

Bizim binanın adı Anaokulu'ydu ama bu kelime eğitimle ilgili değildi; orada bir araya getirilen yetimlerin yaşını ifade etmeye yarıyordu sadece. Ne ders vardı, ne meşgale, ne de bir toplu çalışma. Bizimkinden başka, mesleki eğitim alan çocukların binası, büyük kızların binası, öğrencilerin binası, hastane, körlerin binası ve içinde yaşayanların kim olduğuna göre isimlendirilmiş veya sadece rakam verilmiş on kadar bina vardı.

Dışarıdan bakınca binamızın anaokulu gibi görünmesini sağlayan tek şey, bazılarımıza verilen kırmızı önlüklerdi. Bu önlükleri iç çamaşırımızın üstüne kıyafet yerine giyerdik. Kırmızı kumaş ince olduğundan üşürdük. Bu yüzden, önlüklülerin rüyası, o bez parçasını bir an önce pantolonlu bir üst başla değiştirmekti.

En büyüğümüz altı-yedi yaşındaydı. Çok daha küçükler, dört-beş yaşında olanlar da vardı. Onlara özel bir oda tahsis edilmişti ve geceleri *mayrig*lerden* biri yanlarında kalırdı. Yaşça daha büyük birkaç çocuk da, muhtemelen boyları kısa olduğu için Anaokulu'na alınıvermişti. Özellikle Çopur Garbis. Boyu benden azıcık daha uzundu ama

* Erm. Anne. Okullarda günlük işleri yapan kadın görevliler de bu şekilde anılır. (Metinde, bu tür hitap biçimlerinde, Türkçe karşılıklar yerine, genellikle yazarın kullandığı Ermenice kelimeleri tercih ettik.)

tok bir sesi vardı, güçlüydü ve çok şey bilirdi. Hiç kimse ona karşı gelmeye cesaret edemezdi. Bütün Anaokulu ona itaat ederdi. Aralarında husumet olanlar Garbis'e başvururdu ve adalet daima onun sempatisini kazanmış olandan yana tecelli ederdi.

Ayakkabımız yoktu. Çorabımız, şapkamız yoktu. Yegâne mal varlığımız tenekeden çay bardağımızla bakır kaşıklarımızdı. Her sabah çay dağıtılırdı. Bulaşık kazanının önünde sıra olurduk ve aşçı *mayrig* kepçeyle çay doldururdu. Yanında duran başka bir *mayrig* ekmekleri dağıtırdı. Sıranın başındakiler şanslıydı. Arkadakilere gelinceye kadar çay soğumuş olurdu. Gerçi çayın soğukluğunu dert etmezdik, çünkü neredeyse kimse içmezdi. Şerbet gibiydi, tadı ve kokusu bir garipti. Asıl önemli olan çay kazanının yanındaki büyük ekmek sepetleriydi. Tüm gözler onlara kilitlenir kalırdı.

Becerikli olanlar iki-üç parça ekmeğe birden sahip olmayı başarırdı. Strateji belliydi. Çayla ekmeği aldıktan hemen sonra, sırada bekleyenlerin arasına, yıkanıp kurulanmış bardaklarla yeniden karışıp kepçenin önünde bitivermek. *Hısgiçler** de bu kurnazlığın farkındaydı ve gözlerini dört açıp sopalarını tehditkâr bir şekilde sallayarak tehlikeyi bertaraf etmeye çalışırlardı. Sıkı denetime ve yakalanmamız durumunda bizi bekleyen ağır cezaları bilmemize karşın deneyenler ve başaranlar hep olurdu. Gün içinde, gözüpek girişimleri başarıya ulaşanların adını duyar ve hayranlıkla etraflarına toplanırdık.

Bir keresinde, o beklenmedik fırsat benim karşıma da çıkıverdi ve şeytana uyma arzusu korkuya ağır bastı. Çayımı içmiş, ekmeğimin de yarısını yemiştim. Diğer yarısını

* Erm. Belletmen.

önlüğümün altına, göğsümün üzerine sıkı sıkıya bağlamıştım. Yumuşacık ekmeğin tenimle sürekli teması hoş bir sıcaklık veriyor ve özgüvenimi artırıyordu. Kuyruğun azalmakta olduğunu ve nöbetçinin ortalarda görünmediğini fark ettim. Yavaşça yanaştım ve en arkaya sokuldum. Önümde duran çocuk benimle alay etmeye ve tehdit etmeye başladı.

"*Mayrig*e söyleyeceğim! Sen ekmek aldın bir kere!"

"Almadım. Tuvaletteydim..."

"Aldın. Söyleyeceğim işte!"

Benden küçüktü, dövebilirdim ama vaziyet gürültü çıkarmaya uygun değildi. Öteki, hassas bir durumda olduğumu bildiğinden sesini gittikçe yükseltiyordu. *Mayrig*lerden biri duyabilirdi. Korkum ekmek dağıtan *mayrig*den yana değildi. Onun bu tür şeyleri görmezden geldiğini ve kanmış gibi yaptığını biliyorduk. Asıl mesele, çayı dağıtan ve ağzından bedduayı eksik etmeyen merhametsiz *mayrig*i aşıp iyi kalpli olanın yanına kazasız belasız varabilmekti. *Hısgiç* dönmüş ve sona ermek üzere olan kuyruğun karşısında nöbet tutan bir asker gibi yerini almıştı. Vaziyet kötüydü. Vazgeçip sıradan çıkmak bile tehlikeden kurtulmak anlamına gelmiyordu. Önümdeki sefil ise yüksek sesle tehditler savurmaya devam ediyordu. Çare yoktu. Ekmeğin yarısını alacağına dair söz verdim. Sustu. Rüşvet sözüm olağanüstü bir etki yarattı. Daha güvende olmam için sırasını bile bana verdi.

Her şey yolunda gidiyordu. Tek sorun, bardağı kepçeye doğru uzatırken elimin titremesiydi. Çayı döktüğümü gören *mayrig* birkaç kez, "Eli kırılasıca, düzgün tut!" diye azarlasa da barikatı çoktan aşmıştım.

Ekmeği aldıktan sonra sözümü tutmadım. Beriki beni

adım adım takip edip payını istiyordu. Beni *Hısgiç* Harutyun'a gammazlamakla tehdit ediyordu. Elinde bütün bir ekmek, kararlı bir şekilde ekmeğimin yarısını talep ediyordu. Çayını içmemişti, bardak hâlâ elindeydi. Kımıldamıyor, konuşmuyor, sadece, "Ver, yoksa *Hısgiç* Harutyun'a giderim!" diyordu.

Vermek ya da vermemek. İşte bütün mesele buydu. Ama başka meseleler de vardı. İçimden elindeki bardağa bir tekme atmak ve ağzını burnunu dağıtmak geliyordu. Ekmeği hızla yiyip bitirmek de vardı aklımda. *Hısgiç* gelene kadar çoktan mideye indirmiş olurdum. Üstüne biraz sopa veya tokat yemek önemli değildi. Ama beklenmedik sıkıntılar doğabilirdi. Öğle yemeğinden mahrum edilebilirdim. Üstelik *Hısgiç* Harutyun suçluları cezalandırmak için her seferinde yeni bir ceza bulurdu. Fizik olarak benden zayıf bir düşman karşısında elim kolum bağlıydı ve yalvar yakardım; daha sinir bozucu ve dayanılmaz olan da buydu.

Nereden nereye, Çopur Garbis devreye girdi. Bir bakışta meseleyi kavradı, içinden birtakım hesaplar yaptı ve sonuçta benden yana taraf oldu.

"*Hısgiç*e gittin ha! Gammazladın ha! Ekmeği istedin ha!"

Garbis iki eliyle çocuğun kulaklarını pençeleri arasına almıştı; ağzından çıkan her "ha!" ile biraz daha sıkıyor, oğlanın kafasını sarsıyordu. Çocuk çay bardağını bırakmış ağlıyordu. Susacağına ve *hısgiç*e bir şey söylemeyeceğine dair söz verdi. Garbis bir tekme atıp bir de küfür savurunca çocuk avlunun derinliklerinde kayboldu.

Sonra bana döndü.

"Yarısını bana ver!"

İşte bu hiç beklemediğim bir darbeydi. Rengim attı, ekmeği avuçlarımda biraz daha sıkıp bir adım geri attım.

"Yarısını ver! Yoksa hepsini vermek zorunda kalırsın!"

Bu bir kader anıydı. Garbis'le yaşanacak bir çarpışmanın benim lehime sonuçlanması olanaksızdı. Ama onca tehlikeyi göze alıp ele geçirdiğim ekmeği paylaşmak da zoruma gidiyordu. Bu talepte beni isyana sevk eden bir adaletsizlik de vardı. Vermedim.

Garbis dişlerinin arasından, "*Pişman* olursun!" diye mırıldandı ve üzerime yürüdü. Kavgayı kaybedeceğimi bildiğimden ekmeği önlüğümün altındaki diğer parçanın yanına yerleştiriyordum ki Garbis saldırıya geçti. Darbe öyle aniydi ki, ekmekle birlikte yere düştüm. Garbis göğsüme oturmuş boğazımı sıkıyordu. Bir hamleyle kıskacından kurtulmayı başarıp kolunu ısırdım. Ulumaya benzer bir ses çıkardı, bir an için pençesi gevşedi ama hemen ardından öfkeyle vurmaya başladı. Birbirimize sarılmış, taşların üzerinde yuvarlanıyorduk. Yine beni hareketsiz bırakıp altına almayı başardı. Bir eliyle boğazımı sıkıyor, diğeriyle saçlarımdan tutmuş kafamı taşa vurmaya çalışıyordu. Bense dizimi karnına dayayıp tüm gücümle baskıyı hafifletmeye uğraşıyordum. Tekrar ısırmayı başardım. Ve tam Garbis vücudunu dizimin üzerinden kurtarmaya çalışırken karnına sert bir tekme yapıştırdım. Sonuç olarak kendimi kurtarmıştım. Garbis iki avcuyla karnını tutup yere oturdu. Başım ve dudağımın kenarı kanıyordu. Kulağımın arkasında, tırnaklarını batırdığı yerde keskin bir acı vardı.

Etrafımıza bir kalabalık toplanmıştı. Garbis bir süre sonra kendine geldi ama yeni bir saldırıya yeltenmedi. Sonuçtan pek de şikâyetçi sayılmazdım. Dayak yemiştim yemesine ama içimde tatmin ve acı karışımı bir his vardı. Anaokulu'nun zorbasıyla boy ölçüşebilmiştim, bu da az buz şey değildi. Çevremizdekilerin hayranlık dolu ba-

kışlarından, arkadaşlarımın başıma bir şeref halesi yerleştireceğini sezmiştim. Bilhassa Garbis'in daimi kurbanları mutluluk içindeydi. Onun önünde taraf tutmaya henüz cesaret edemiyorlardı ama sevinçlerini türlü şekillerde belli ediyorlardı.

Ancak zafer sevincim kısa sürdü. Kavga sırasında ekmek kaybolmuştu. Üstelik kendi payım da bağlı olduğu yerden düşmüştü...

Çevreme bakındım. Kimse yerinden kımıldamadı, kimsenin aklından bir lokma ekmek vermek geçmedi. Yeni eriştiğim kahramanlık mertebesi bile arkadaşlarımdan birinin yüce gönüllü davranmasını sağlamadı. Ekmeğimi aramak anlamsızdı. Yaralarımı ve acılarımı sırtlanıp bir köşeye çekildim. Birkaç ateşli hayranım peşimden geldi, ama onların içten tebrikleri de, ağrılarım da ikinci plandaydı. Açlık hissi her şeyi bastırıyordu. Ekmeğim yoktu ve öğlen olmasına daha bir yıl vardı...

Ceviz ve kaşık

Öğlenleri yemek çıkmazdı. Bir parça ekmekle bir avuç kuru üzüm, bazen hurma veya ceviz verilirdi sadece. Özellikle ceviz günlerinde odalarda ya da avlu köşelerinde akşama kadar kumar oynardık. Aşıkla, misketle veya sadece tek-çift yaparak. Ceviz, kazananlarda kalırdı ve sonraki günlerde onunla ekmek alınırdı. Kişi başına beş ceviz dağıtılıyordu ve on ceviz bir ekmek ederdi.

Bir sabah, çocuklardan biri, ekmeğime karşılık on beş ceviz teklif etti. Hemen kabul ettim. Ekmeğin ederini biliyordum. On cevizle bir ekmek alacak, böylece beş ceviz kârda olacaktım. Bütün hafta kuru üzüm vermişlerdi, bu yüzden cevizin piyasası yüksekti. Cevizler önlüğümün cebinde, ellerim üzerlerinde, avlunun öbür ucuna, ekmeği olanların yanına gittim.

"Cevize karşılık ekmek alırım. Kim satar?"

Müşteriler vardı. Pazarlığa başladık. Altıyla başlayıp dokuza kadar çıktım. Onda anlaştık. Ekmeği koltuğumun altına alıp karşılığında vereceğim cevizleri saymaya hazırlanıyordum ki gruptan biri araya girdi:

"Bu cevizler *fos*..."

"Sensin *fos*! Bunlar en iyi cevizler... Özellikle sakladım..."

Ekmeğin sahibi tereddüt etti. Alışverişi durdurduk. Pazarlık geçersiz sayıldı ve mecburen ekmeği geri verdim.

Başka bir gruba yanaştım, ama bu yeni pazarlıkta aynı ustalığı sergileyemedim. İçime bir kurt düşmüştü. Cevizlerimin itibarının sarsıldığı aşikârdı ve alıcılar onlara el sürmüyordu.

Kuytu bir köşeye çekilip, yaptığımı kimse görmesin diye kılı kırk yararak bir tanesini kırdım. İçi simsiyahtı. Bir tane daha kırdım, sonra bir tane daha... Hepsi koftu. Çoğu tamamen boştu, bazılarının içinde kuru üzüm büyüklüğünde, büzüşmüş parçalar vardı. Sadece birkaçının içinde eser miktarda beyaz mevcuttu. Siyah kısımları kazıyıp beyazları yedim. Acı ve iğrenç bir tadı vardı ama öfkeyle çiğneyip yuttum. Ağzımdaki acı tatla öğle ekmeğini beklemeye başladım.

Gün içinde, bana kof ceviz satan çocuğa birkaç kez yaklaştım. Büyüklerdendi. Onunla dalaşamazdım. Olup bitenden hiç haberi yokmuş gibiydi, oralı değildi. Beni bilerek kandırdığından emindim. Daha kırmadan dolusunu kofundan ayırabilen ceviz uzmanlarımız vardı.

Suç bendeydi. Ekmeğime bu derece yüksek bir bedel biçilmesinden kuşkulanmalıydım. Hem açgözlü hem de aptaldım.

Vicdan azabından mı, yoksa meraktan mı bilmem, "Cevizleri kime sattın?" diye sordu sonunda.

"Satmadım, saklıyorum," dedim, öfkemi ona belli etmemek için başımı çevirdim.

***

Akşam yemeğinde ekmek yarım porsiyondu ama yemeğimiz vardı. Genelde bol sulu, içinde eser miktarda et bulunan lahana ya da şalgam çorbası olurdu. Sabah ve öğlen ekmeklerini bizi sıraya sokup dağıtırlardı ve ekmekleri istediğimiz zaman yemekte özgürdük; oysa akşam yemeği

topluca ve merasim havasında yenirdi. Bakır kaplar doldurulup avluya sıralanırdı. Zille birlikte her bir grup kendi kabının etrafına toplanırdı. Bir de hazırlık zili vardı ama onu pek dikkate alan yoktu. Zillerden daha etkili ve dakik olansa boş midelerimizdi.

Kaşıklar bize zimmetliydi ve hep yanımızda taşırdık. Yerlerimizi bilirdik ve daha zil çalmadan gruplar kendi kaplarının etrafını sarmış olurdu. Ama önce çocuklardan birinin yüksek sesle söyleyeceği "*Hayr Mer*"* vardı. Baş *Mayrig*'in "Amin"i ile kaşıkların hummalı çalışması başlardı.

İlk hamlemiz ekmek dilimlerini kapmak olurdu. Ekmeği yemekle yemek kimsenin aklından geçmezdi. Kaşığı ne kadar hızlı kullanırsak gruptaki diğer arkadaşlara kıyasla o kadar kârlı çıkardık. Ekmekle uğraşacak zaman yoktu. Aklı olan çabuk hareket ederdi. Tereddüt etmek, ağır davranmak felaketti. Sessiz kalmak mecburi olmadığı halde kimse konuşmaz, şaka yapmayı filan aklının ucundan geçirmezdi. Herkes ciddiyetle, nefes nefese ve iştahla bir kaşık fazla kapmanın peşinde olurdu.

Kaplar bir dakika içinde boşalır ama kaşıkların boş kabın dibine sürtünmesiyle çıkan kulak tırmalayıcı gürültü bir süre daha devam ederdi. Yemeğini bitirenler kalkıp gidemezdi. Daha şükran duası okunacaktı. Ayakta ve hep bir ağızdan okunan duadan sonra dağılırdık, ta ki bir diğer zil bizi yatağa çağırana dek.

Kaşıklarımızın üzerine titrerdik. Onları siler, zımpara kâğıdıyla parlatır, her daim temiz tutardık. Kaşıklar ve teneke bardaklarla etle tırnak gibiydik. Kaşığı olmayan, cephede silahsız bir asker gibiydi.

---

* Erm. "Babamız" hitabıyla başlayan günlük dua.

Bir defasında kaşığımı kaybettim ve iki akşam yemeğe katılamadım. *Mayrig* ricalarıma hiç kulak asmadı. Grubumla birlikte yerime geçip ekmeğimi alıyor ama yemek faslına katılamıyordum. Kural belliydi. Arkadaşlarım kabın dibinde bir lokma bile bırakmıyorlardı. Zaten benim de öyle bir beklentim yoktu. Kaşığını kaybeden bir başkası olsa ben de aynısını yapardım.

Bir kaşık çalmayı denedim. Başaramadım. Herkes kaşığına gözü gibi bakıyordu ve kimsenin gözünü çalmak mümkün değildi. Çaresiz, bir tahta parçası buldum, ucunu oyarak kaşık niyetine kullanmaya karar verdim. Epey iyi iş çıkarmıştım. Üçüncü akşam kazanlar avluya çıkarılıp kaplar doldurulurken el emeğimi memnuniyetle izliyordum. Şekilsizdi, acemice yapılmıştı ama nihayet yemek faslına katılabilecektim. Bardağıma su doldurup kaşığımın yardımıyla hızlı hızlı boşaltarak epeyce deneme yapmıştım zaten. Tahtadaki oyuk gerçek bir kaşık kadar su alabiliyordu. Sapını biraz inceltmek gerekirdi ama görünüşüyle ilgili olan bu rötuşu daha sonraya bırakmayı düşünüyordum. Tek kusuru ağzının kenar kısmındaydı, iyice düzleştirememiştim, dudaklarımı yaralayabilirdi. Ama bu da bir ayrıntıdan ibaretti.

Zil gecikiyordu. Kaşığımın ağzını azıcık daha derinleştirmek istedim ve çakıyla kazımaya başladım. Oyuğun dibinde sert bir parça vardı. Çakımı bunun altına sokmuş, pür dikkat fazlalığı yontmaya çalışıyordum. Çakının sivri ucu daha derine giriverdi, kaşığım tam ortadan, yukarıdan aşağıya ikiye bölündü.

Aynı anda zil çaldı. Grubumu bir cenaze merasimine katılırcasına takip ettim. Kırık kaşığım elimde bir tabut gibiydi.

Gruptaki arkadaşlarım kaşık imalatındaki çabamı görmüşlerdi ve kaşığın son halini görünce o akşamki tehditkâr varlığımı kabullenmişlerdi. Kaşığımın asla bulunmamasından, benim payımın da kendilerine kalmasından memnun olurlardı elbette. Ama tahta parçasının kaşık şeklini almaya başladığını gördükçe bencil duygularından sıyrılıp seviniyorlardı. Duadan sonra onların kaşıkları işe koyulduğunda benim öylece durduğumu görünce içlerinden biri sordu.

"Kaşığın nerede?"

"Kırıldı..." dedim ve tahta parçalarını gösterdim.

Bütün kaşıklar birden durdu. Yüzleri hayret dolu bir ifade aldı. Şaşkınlık ve huzursuzluk içinde birbirlerine baktılar. O an, yabancısı olduğumuz bir hissin kalplerine nüfuz ettiğini hissettim, acayip bir kederle kolları felç olmuştu adeta. Önce bana, sonra birbirlerine baktılar ve... yangından mal kaçırır gibi, zamana karşı yarışırcasına kabı boşaltmaya koyuldular.

Bana bir lokma bile bırakmadılar. Yine masadan aç kalktım, ama kalbime müthiş bir sıcaklık dolmuştu ve arkadaşlarımı nedensizce seviyordum. O kısacık anda bizim şuursuz kalplerimizi birbirine bağlayan ipince bir tel, sanki görünmez bir yayın altında, belli belirsiz duyulabilen bir melodinin hazzıyla titreşti ve sonra kopup sustu. Fakat hoş sedası gece yatağa girene kadar kalbimdeydi. Hasırın üstünde büzülmüş yatarken, "Bir kaşık, Yüce İsa, Tanrım, bana bir kaşık verin!" diye yalvarıyor ve arkadaşlarımın şaşakalmalarını, şefkatli ifadelerini hatırlıyordum ve içime bir sıcaklık yayılıyordu. O gece aç değildim...

***

Kaşık trajedim beklenmedik bir şekilde sonlandı, fakat yerini bir başkası için daha büyük bir trajediye bıraktı.

Bizim odadan bir çocuk üç ekmeğe karşılık bir kaşık satmayı önerdi. Üç ekmeği ancak iki gün boyunca aç kalarak ödeyebilirdim. Şartlar ağırdı ama kaşık meselesi benim için bir kâbus halini almıştı artık. Uzun uzun yalvararak şartları biraz hafifletebildim. İlk gün sabahki ekmeğimin hepsini, akşamkinin de yarısını vermek koşuluyla ödemeyi üç günde yapacaktım. Anlaştık. Yastığının pamukları arasından kaşığı çıkardı. Tahta bir kaşıktı. Ama benim yaptığım gibi değil, hakiki ve güzel bir kaşıktı. Kaşığın tahta olmasına itiraz ettim ve böylece yarım ekmeklik bir indirim elde ettim. İlk günün ödemesi, sabah bir yarım, akşam da bir yarım olmak üzere tek ekmek olacaktı.

Kaşığı koynuma sokup, ertesi akşamki yemeği düşleyerek uyudum. Sabah yarım ekmeği ödedim. Akşam keyfimin dört dörtlük olması ve yemekte bana bütün bir ekmek kalması için öğlenki ekmeğin yarısını da verdim.

Akşam nohut vardı ve zilden önce avluya çıldırtıcı bir koku yayılmıştı. Nohudun içinde bolca et vardı. Arkadaşlarım kaşığım olduğu için mutluydu. Hiçbiri kaşığımın tekrar kaybolmasını istemezdi, bundan emindim. Hatta kapta sona kalan kaşığın benimki olduğunu fark ettim. Arkadaşlarım sözsüz bir anlaşmayla kabın başını biraz erken terk etmişlerdi.

Bir hafta sonrasıydı. Kaşığımın borcunu ödemiştim ve yemekten mahrum kaldığım günler kötü anılarımın arasına karışmıştı. Çocuklardan biri metal kaşığını tahta kaşığımla değiştirmeyi teklif etti. Benzeri görülmemiş bir teklifti. İnanmak istemedim. İçten içe, günün birinde bir dikkatsizlik sonucu kaşığımı kırma korkusu yaşıyordum ve

şimdi ortaya kendiliğinden parlak bir bakır kaşık çıkıvermişti.

Çocuk bir de üzerine peşin olarak yarım ekmek ödeme sözü verince, işin içinde bir bit yeniği olduğunu anladım. Tahta bir kaşığa karşılık bakır bir kaşık, üstüne bir de yarım ekmek... Teklif çok baştan çıkarıcıydı. Verdim ve aldım.

Birkaç gün geçti. Kaşığımı satın alan çocuk benim grubumdan değildi ama hemen yanımızdaki grupla oturuyordu. Bir akşam onların kabının çevresinde bir kavga patlak verdi. *Hısgiçler* ve *Mayrig* yetişene kadar kıyamet çoktan kopmuştu. Olup biteni iş işten geçtikten sonra anladık. Tahta kaşığın sahibi kanlar içinde yere serilmişti. Alnındaki korkunç yarıktan oluk oluk kan akıyordu. Arkadaşları çığlık çığlığa ağlıyorlardı. Yemek burnumuzdan geldi. Bağırış çağırış avluyu doldurdu...

Mayrig, hısgiçlerin yardımıyla yaralıyı odasına götürdü. Hemen ardından gelip saldıranı da götürdüler. Tatsız olaya tahta kaşığın yol açtığı anlaşıldı. Çocuğun neden ısrarla tahta kaşığa sahip olmak istediğini hemen anlamıştım.

Sivri bir çiviyle kaşığın ağzında birkaç delik açmıştı. Böylece kendisi kaptan tanecikleri ve et parçalarını alırken diğerlerine sadece yemeğin suyu kalıyordu. Arkadaşları onu uyarmıştı ama icadının keyfini sürmüş ve diğerlerinin hakkını yemeye devam etmişti.

Kavganın olduğu akşam, aynı masada bulunan ve sabrı taşan çocuklardan biri kızgınlığını cebinde sakladığı taşı ona fırlatarak çıkarmıştı.

Tahta kaşık ortadan kaldırıldı ama sahibi uzun zaman alnı sargılı dolaştı. Sargılar açıldığında, alnında kaşığın ağzı büyüklüğünde geniş bir yara izi kalmıştı...

Boğos

Hiç kapanmayan yaralarla dolu kocaman bir kafa. Ne saçı vardı ne de kaşı. Kirpik namına göz kapakları üzerinde üç beş seyrek tel... Vücudunun geri kalan kısımları olması gerektiği gibiydi ve dikkate değer bir yanı yoktu. Onun ayırt edici özelliği, pancar kırmızısına çalan rengiyle, hep açık ve kanayan yaralarıyla diğer her şeyi gölgede bırakan kafasıydı.

Adı Boğos'tu. Ortak kötülüğümüz adını *Kelpeser*'e* çıkarmıştı ve bir Allah'ın kulu bile Boğos'u anımsamıyordu artık.

Boğos, kendisiyle topluca alay ettikleri ve uğraştıkları dönemi çoktan atlatmıştı. Yetimhane onun acınası varlığına alışmıştı. Yaraları hiç iyileşmez ve vücudundan dayanılmaz bir koku yayılırdı. Bizim iyi yüreklerimiz değil, nihayetinde bu koku Boğos'un koruyucusu haline gelmişti. En yaramaz ve en kaba çocuklar bile iğrenç kokusundan ürker ve Boğos'a yaklaşmaktan çekinirlerdi. Arkadaşlarının içgüdüsel tiksintisi, Boğos'la onlar arasına görünmez bir duvar örerdi.

Boğos'un bahtsızlığı yaralarıyla sınırlı değildi. Zavallı çocuk başka bir hastalıkla daha lanetlenmişti. Yatağını ıs-

* Yaptığımız soruşturma sonucunda, Suriyeli Ermeniler arasında "kurnaz, kötü niyetli, sinsi" anlamlarında kullanıldığını öğrendiğimiz bu kelimeye sözlüklerde rastlayamadık.

latıyordu. Hiçbir ceza fayda etmemişti. Boğos, rutininden asla şaşmaz ve yatağı her sabah mutlaka ıslak olurdu. Çaresiz kalan *hısgiçler*, zaman zaman ıslanan diğer döşeklerle birlikte güneşe çıkarma mecburiyetinden kurtulmak için ona hususi bir köşe tahsis etmişlerdi. Boğos'un yeri mutfak kapısının yanındaydı; yatağının da mutfak gibi nemli olma ve öyle kalma ayrıcalığına sahip olduğunu herkes bilirdi.

Kışın, yağmurlu zamanlarda, odalardan birine girmeye çalışmazdı, titreyerek bir köşeye büzülür, mutfaktan içeri ancak gecenin bir yarısı süzülür ve sabahın köründe kimseye görünmeden sessizce dışarı çıkardı; yağmurdan korunduğu için kendini suçlu hissederdi adeta.

Zorunlu inzivası içinde uysal, kederli, terk edilmiş Boğos, gündelik hayattan dışlanmıştı; oyunlardan, şakalardan mahrum edilmişti. Arkadaşlarına karşı hep mesafesini korurdu. Herkes tarafından görmezden gelinmesine rağmen o herkese karşı anlayışlıydı. Etrafındakilerden kopmamak için, nafile bir çabayla, arkadaşlarının yaşamına uyum sağlama hayaliyle sohbetleri takip etmeye, anlamaya gayret ederdi; ama asla araya girmeye yeltenmezdi.

İyilik ve yardımseverlik timsaliydi Boğos. Gün boyunca uyanık bir nöbetçi gibi bekler, gözünü kulağını dört açar, başkalarına yardım etmek, iyilikte bulunmak için uygun fırsatı kollardı. Yaralarının ve kötü kokusunun arkadaşları arasında yol açtığı tiksintiyi, uysallığı, mahzunluğu ve sessizliğiyle unutturmayı başarmıştı. Ve öyle uysal, sessiz ve mahzun yaşamaya devam da edecekti; ta ki, günün birinde *Hısgiç* Harutyun keyfi bir hareketle Boğos'un şahsını bir korku nişanesine dönüştürene kadar.

Her sabah, döşekler yerden kaldırılmadan önce denetimden geçirilirdi. Yataklarını ıslatanlar belirlenir ve çeşitli

cezalara çarptırılırdı. İlk kez altına yapan, sabah kahvaltısından mahrum bırakılırdı. Tekrarladığı takdirde tüm gün aç kalır, akşam yatağına uluorta yediği dayakla uğurlanır ve ertesi sabah hastalığı tedavi edilmiş olurdu. Bunu sağlayan, yediği dayak ve her derde deva orucu değildi şüphesiz; zavallı, uyumadan önce yataktan kayıverir, denetim sırasında yatağının temiz olması için geceyi kuru hasırın üzerinde geçirirdi.

Derken, bir sabah *Hısgiç* Harutyun dayak ve açlıktan daha etkili, eşi benzeri olmayan bir ceza icat etti. Suçlu çocuğu bir kulağından tuttu, döşekteki ıslak kanıtı parmağıyla işaret etti ve alaylı bir şekilde kesin talimatı verdi:

"Bugün *Kelpeser*'le yatacaksın!"

Dehşetle birbirimize baktık. Boğos'un yaralarının ve kokusunun tiksindiriciliğini ilk defa tam anlamıyla hissediyorduk sanki. Boğos tam o sırada kendisine biçilmiş rolden bihaber pencerenin önünden geçiyordu. *Hısgiç* onu içeri çağırdı. Boğos ürkek ve şaşkın haliyle odaya girdi. *Hısgiç*lerin en çekilmezi olan Harutyun, Boğos'a döndü ve kurbanı göstererek kararı tekrarladı.

"*Kelpeser*, al sana bir arkadaş, bu akşam koynuna alırsın, birlikte tatlı tatlı uyursunuz!"

Ve icat ettiği cezadan son derece memnun, diğer odaları teftiş etmek üzere dışarı çıktı.

Akşama kadar müthiş bir korkuyla bekleştik. Cezalandırılan çocuk kelimenin tam anlamıyla yıkılmıştı. Geniş avlunun bir köşesinde büzülmüş, geceyi bekliyordu. Etrafını saran arkadaşlarının merhametli ifadeleri korkusunu daha da artırıyordu. Avlunun diğer tarafında, tek başına, bıkkın bir ifadeyle bekleyen Boğos vardı. Bakışlar kendisine yöneldiğinde yere bakıyor, kendisinden çok diğer

çocuğun –istemeden alet olduğu– bahtsızlığı için üzgün, kaçamak bakışlarla onun olduğu tarafa bakıyordu.

Boğos'un misafirinin geceyi nasıl geçirdiğini asla bilmedik, ama ceza yaygınlaştı ve ilerleyen günlerde işlenen başka kabahatler için de Boğos'un adı en büyük ceza niyetine anılmaya başladı. Ve Boğos'a karşı zalimce ve kindar bir hava oluştu. Çocuğun biri yanından geçerken bir tekme atıp kayıtsızca yoluna devam edebiliyor veya Boğos'a sopayla vurduktan sonra hiçbir suçu yokmuş gibi durabiliyordu. Küçüklere bile cesaret gelmişti, bütün gün "*Kel-peser... Kel-pe-ser...* " diye onunla alay ediyorlardı.

Boğos tüm saldırıları aynı yumuşak başlılıkla savuşturuyor, şikâyet etmiyor, ağlamıyor, karşılık vermiyordu. Kaderine razı, kötülük karşısında çaresizdi. Artık çocukların arasına karışmaya çalışmıyor, aralarında gitgide büyüyen ve aşılmaz hale gelen boşluğu koruyor, gündüzleri bile nemli döşeğinde geçiriyordu.

Bir gün günahların en büyüğünü ben de işledim ve altımı ıslattım. Sabah, teftiş sırasında, yatak arkadaşım Yenovk, döşeğimizdeki ıslaklığın müsebbibi olarak beni suçladı. Leke genelde döşeğin bir yanında olurdu. Yataklarda ikişer kişi yattığımız için leke tarafında uyuyan tartışmasız kabahatli ilan edilirdi. Ama bizim durumumuz biraz daha karmaşıktı. İnce bir çizgiyle birleşmiş olsa da, döşeğin iki yanında iki ayrı leke olduğu açık bir şekilde görünüyordu.

Hısgiç Harutyun şöyle bir baktı ve hızlıca bir sonuca vardı. İkimiz de kabahatliydik. Ancak hüküm henüz verilmeden, Yenovk onu kendisinin masum, benimse kabahatli olduğuma ikna etmeyi başardı. Gece kendi tarafımdan esen rüzgârdan ve soğuk havadan şikâyet edip yatakta yer değiştirdiğimi söylüyordu.

Yenovk becerikli bir çocuktu. Bütün cümlelerini, "Vallahi doğru söylüyorum *Baron** Harutyun," diye tamamlıyordu. Benim hayretler içinde kalıp susmamsa suçlu olduğumun en büyük göstergesiydi. Ancak *Hısgiç* Harutyun dev pençesini enseme indirip, "*Kelpeser*'in yanına..." diye gürlediğinde kendime geldim ve durumun vahametini hemen kavradım.

Öğlene kadar vakit olup biteni anımsamaya çalışmakla geçti. Bir yer değiştirme teklifi, soğuğa ve rüzgâra dair birkaç söz duyduğumu hayal meyal hatırlıyordum ama bunları söyleyen ben miydim, yoksa Yenovk mu, emin olamıyordum. İç çamaşırlarımız üzerinde yapılacak daha titiz bir araştırma büyük olasılıkla gerçeği ortaya çıkaracaktı. Ama *Hısgiç* Harutyun'un bu tür ayrıntılarla uğraşacak zamanı yoktu.

Yenovk'un birden bana candan davranmaya başlaması, abartılı teselli sözleri acımı hafifletmiyor, aksine, şüphelerimi daha da güçlendiriyordu. Akşam olana kadar, yavaş yavaş ama kesin bir şekilde, suçlunun muhakkak o olduğu sonucuna vardım. Ancak yeni bir denetim talep etmek için geç kalmıştım. *Hısgiç* Harutyun'a gitseydim, elde edeceğim tek şey yeni bir tokat olurdu.

Yatma zili çaldı. Işıklar söndü. Gürültüler yavaş yavaş dindi ve *Hısgiç* Harutyun'un ayak sesleri tüm odaların sessizliğe gömülmesini sağladı.

Avluda tek başımaydım. Gün boyunca Boğos'tan yana bakmamıştım. Şimdi de orada, köşesinde olduğunu biliyordum ama onu görmeye yüreğim yoktu.

Hısgiç turunu bitirip odasına giderken beni gördü. Yaklaştı, lambayı yüzüme doğru tuttu. Bir an için dikkatle

---

* Erm. Bay, bey, beyefendi.

baktı ve lambayı indirdi... Sabahki tokadı tekrarlayacağını zannederken kendisini takip etmemi buyurup yürümeyi sürdürdü. Mutfağa doğru gidiyordu. Boğos'a yaklaştık. *Hısgiç* mutfağa girip içeriden bana seslendi:

"Akşam bir şey yedin mi?"

Bir şey yemediğimi, akşam yemeği sırasında cezalı olup ayakta durduğumu biliyordu. Cevabımı beklemeden elime bir parça ekmek tutuşturup emretti:

"Ye, sonra da git zıbar!"

"Ekmek istemem, üç gün aç kalabilirim, yeter ki Boğos'la yatmayayım!" diye bağırmak istiyordum. Ama *hısgiç* çoktan gitmişti ve Boğos'un burnunun dibindeydim.

Elimde ekmek, şaşkın, kararsız, kıpırdayamadan bekliyordum. Boğos'un fısıldadığını duydum. Bir şeyler söylüyordu ama ne dediğini anlamıyordum. Kendisine kulak asmadığımı fark edince ayağa kalkmadan, sürünerek bana yaklaştı. Yanımdaydı. Hâlâ onun tarafına bakmamıştım. Bu kez ne dediğini net bir şekilde duydum:

"Korkma! Yanımda yatmazsın... Ben iyi bir yer biliyorum..."

Beş dakika sonra Boğos, acınası dış görünüşüyle tezat oluşturacak kadar becerikli ve aynı zamanda âlicenap olduğunu gösterdi.

Büyük sokak kapısının yanında, avlunun dibinde hep kapalı duran bir kapı vardı. Büyük olasılıkla bir bekçi odasıydı ve kullanılmıyordu. Boğos odanın anahtarını ele geçirmiş, birkaç boş buğday çuvalını da buraya getirmişti. İçeride hiç yatmadığını ve kendisine havale edilen cezalı arkadaşlarını oraya götürdüğünü söyledi.

Karanlığın içinde el yordamıyla, yavaşça ve dikkatle içeri süzüldük.

"Fare var galiba ama zararı yok," dedi Boğos ve kapıya yöneldi. Onun da kalmasını önerdim. Kabul etmedi.

"Eğer kalırsam iki gün içinde burası da kirlenip kokmaya başlar," dedi acı bir sükûnetle. "Sen yat ama kimseye bir şey söyleme."

Kapıyı üstüme kilitleyip gitti.

Karanlıkta, çuvallara sarılmış, Boğos'un yaralarını ve iyiliğini düşünüyordum. Bir de bizim kötülüğümüzü. Daha iki gün önce küçük Simon ayakkabısıyla Boğos'un kafasına vurmuş ve önümden kaçıp gitmişti. Boğos'un o anki yalvaran bakışlarını ve kendi kayıtsızlığımı, oralı olmayışımı anımsadım. Halbuki Simon'un kulaklarını çekip koparabilirdim.

Ayaklarımın olduğu tarafta fareler kıpırdanıyordu ama bacaklarım çuvalın içinde olduğu için korkmuyordum. Rahatça uyudum ve Boğos'u korumam altına almaya karar verdim.

Gün ışığıyla birlikte Boğos gelip beni uyandırdı. Sığınağımın sırrını hiç kimseye söylemememi tekrar tekrar tembihledi, yemin ettirdi. Hemen ardından uyanma zili çaldı. Anaokulu gürültü patırtıyla doldu. Boğos köşesine çekilmişti.

Hısgiç Harutyun şimdi odamızdaydı. O girmeden önce odadan kavga sesleri ve küfürler duyuluyordu. İçeri girdiğimde duyduğum ilk ses Yenovk'unki oldu. "Vallahi doğru söylüyorum *Baron* Harutyun!" diyordu.

Döşek yine ıslaktı ve Yenovk *hısgiçi* suçlunun yanında yatan çocuk olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Tamam, leke kendi tarafındaydı ama gece rüzgârlı ve soğuk diye diğeri vs. vs...

"Vallahi doğru söylüyorum *Baron* Harutyun."

Hısgiçin tokadı Yenovk'un söylevine son verdi.

"*Kelpeser*'in yanına!"

Gün içinde Boğos tembihini gizlice yineleme fırsatını buldu:

"Sakın birine bir şey söyleyeyim deme... Yenovk'u oraya götürmeyeceğim..."

Ve muhtemel boşboğazlığıma karşı tedbir olsun diye de ekledi:

"Zaten anahtar da kayboldu!"

*Hayrig** - *Mayrig*ler

Tek *Hayrig* vardı, *mayrig*ler ise çoktu. Her binada birkaç *mayrig* olurdu. Çamaşırcı *mayrig*, aşçı *mayrig*, yataklarımız ve çamaşırlarımızdan sorumlu *mayrig* vardı. Ve hepsinin üstünde, genel sorumlu unvanıyla sözünü diğerlerine dinleten Anaokulu'nun *Mayrig*'i vardı. Diğer *mayrig*lerden yaşça küçük olsa da, otorite bakımından ağır basan baş *Mayrig* oydu.

*Mayrig*ler adlarıyla çağrılırdı. Yüğaper *Mayrig*, Santuğt *Mayrig*, Ağavni *Mayrig*. Baş *Mayrig*'in adını vermezdik. *Mayrig* denince o olduğu anlaşılırdı, tereddüt olmazdı.

*Mayrig*ler iyi kalpliydi, *Mayrig* ise kötü kalpli ve suratsız. Ufacık, silik, minyon bir kadındı. *Hısgiç*ler ve *mayrig*ler ona *Digin*** Yeğisapet diye hitap ederlerdi. Adını kulağımızla duyar ama ağzımızla anmaya cüret edemezdik. Onun adı bizim için ya korku ve dayak tehdidi ya da son savunma kalkanıydı.

"*Mayrig*'e söylerim ha!..."

*Hısgiç*ler ve *mayrig*lerin oluşturduğu aşılması zor koruyucu hattın ötesine geçip "*Mayrig*'e gitme" düşüncesi ciddi bir cesaret göstergesiydi; bu sayede, rahatsız edilen, kendisini rahatsız edenden bir an için yakasını kurtarabiliyordu.

---

* Erm. Baba. Okullarda günlük işleri yapan erkek görevliler de bu şekilde anılır.

** Erm. Hanım, hanımefendi. Burada, "Yeğisapet Hanım".

"*Mayrig* geliyor!"

Tehlike çanıydı. Bütün kavga gürültü kesiliverirdi.

Belki özünde kötü bir kadın değildi *Mayrig*, ama bizim için vicdansızlığın beden bulmuş haliydi. İndirdiği darbeler keskin ve acımasızdı. Dayak aleti olarak ya ağır bastonunu ya da takunyalarını kullanırdı. Dayağın olmazsa olmazı bedduaydı. Bazen öyle çığrından çıkardı ki tekme tokat girişirdi. Döven *Mayrig* olduğunda, dayağı yiyen vücudunda kimi yerlerin birkaç gün mor kalacağını bilirdi.

Mayrig iki kızıyla birlikte özel bir odada kalıyordu. Diğer *mayrig*ler topluca tek bir odada, *hısgiç*ler de bir diğerinde kalırdı. *Hısgiç*ler büyük ve iriyarı gençlerdi, bıyıkları ve pantolonları vardı. Görevleri daima yanımızda bulunmak, oynarken, yemek yerken, yatıp kalkarken bize göz kulak olmaktı. *Mayrig*lerle birlikte yerlerdi ve onlarla eşit haklara sahiplerdi. Fakat onlar da Yeğisapet *Mayrig*'den korkardı. *Mayrig* onları da azarlayabilir, hatta kovabilirdi. Sadece dövemezdi. Aksine, *hısgiç*ler istedikleri takdirde onu dövebilirdi. İşte bizi en çok şaşırtan buydu. Onun aşağılık bedenini tek elle havaya kaldırabilecekleri halde karşısında süklüm püklüm durmalarının, ona karşı çıkmamalarının sebebini anlayamıyorduk.

Onca *hısgiç* ve *mayrig*in varlığına, *Mayrig*'e ve onun uyandırdığı büyük dehşete rağmen Anaokulu'nda yine de kaba kuvvet hüküm sürüyordu. Güçlüye karşı koymanın fayda etmediğini, haksızlığa uğrayanın şikâyetinin nadiren bir sonuca vardığını tecrübe yoluyla öğrenmiştik. *Hısgiç*lerin hep geciken müdahalesi, döven ve dayak yiyen için taşıdığı anlam tartışılır, sıradan bir nasihatle son bulurdu çoğu zaman. Bu yüzden, döven hep kârlı çıkardı.

Hal böyle olunca, büyükler kas gücünü acımasızca kul-

lanıyordu. Zayıflar, kuvvetli olanın gücünü sadece kavga ve tartışma anlarında hissetmezdi, sürekli bir zorlama hali, değişmez bir hiyerarşik düzen vardı. Büyük çocuklardan oluşan bir çete örgütlü bir şekilde eziyet ederek herkesin gözünü korkutmuştu ve bizleri iliğimize kadar sömürüyordu. Daimi efendimiz olan o çete ekmeğimizden pay alıyor, yastığın yumuşağını, yorganın kalınını ele geçiriyor ve varımızı yoğumuzu gasp ediyordu.

Tüm karşı koyma çabaları boşunaydı. Sabah isyan bayrağını çeken, daha öğle olmadan yapılacak en iyi şeyin boyun eğmek olduğuna ikna olurdu. Büyüklerden biri durduk yere sertçe ayağına mı bastı, meçhul bir el ensene çimdik mi attı, büyüklerden ikisi sözde birbiriyle dalaşırken birden senin üzerine düşüp yumruklaşmalarından sana da mı pay çıkardı, gene yastığın mı kayboldu, sabah iç çamaşırının üstüne bir kova pis su mu döküldü? Onların işiydi, görünür ve görünmez silahlarıyla amansız bir savaş stratejisi yürüten zorbaların. Söz konusu kişi aklını başına alana, boyun eğerek köle kervanına katılana kadar bu böyle devam ederdi.

*Hısgiç*lerin varlığı gerçek huzuru sağlamaktan çok zevahiri kurtarmak içindi. Anaokulu'nda günlük hayat bu karanlık sömürü düzeninin egemenliği altındaydı. Doğrudan, birebir yaşayıp hissettiğimiz için büyüklerin gündelik eziyeti, yetimhanedeki genel yoksunluk halinden daha üzücü ve can sıkıcıydı.

Hükmedilenler ise kendilerinden daha küçükleri bulup, büyüklerden çektikleri eziyetin yaralarını sarmaya ve bilhassa, örselenen gururlarını başkasına karşı kazanılmış zaferle telafi etmeye çalışırlardı.

"Git bana su getir!"

"Çabuk! Buraya gel, git şu yatağı düzelt!"

"Gel... git... otur... kalk!"

Bu tür emirler yağdıran mutlaka boyu beş karış bir çocuk olurdu, kendinden yarım karış kısa başka bir çocuğu kurban olarak belirler ve onun itaati sayesinde, daha büyük bir çocuğun az önce kendisine yaşattığı acıyı hafifletirdi.

Bir keresinde, büyüklerin eziyet ettiği bir çocuk için, biz kurbanlar bir araya gelerek doğrudan *Mayrig*'in odasına çıktık. Bu bizim ilk ve son şikâyetimiz oldu. Dövülen çocuk yanımızdaydı. Tam onun hakkını savunmaya koyulacağımız sırada, makinede dikiş dikmekte olan *Mayrig* elindekini bırakıp ayağa fırladı ve üstümüze atıldı.

"Siz bana hiç rahat vermeyecek misiniz itoğlu itler!"

Böcekler gibi kaçıştık. Dövülmüş olan çocuk oracıkta kaldı ve *Mayrig*'den feci bir dayak yedi.

* * *

Hayrig Anaokulu'na nadiren gelirdi ve arzı endam etmesi büyük olaydı. Kısa boylu, yuvarlak yüzlü, tıknaz bir adamdı. Tepesinde hiç saç yoktu. Ensesi ve şakaklarındaki üç beş beyaz tel, ayna gibi parlayan başını çevreliyordu. Çoğunlukla siyah giyerdi. Ama kıyafeti hangi renk olursa olsun paltosunun altındaki ceket hep beyazdı. Yanından ayırmadığı iki şey vardı: kırbacı ve bembeyaz eşeği.

Demirden parlak üzengileri ve gümüş beyazı yularıyla muhteşem bir eşekti onunki. *Hayrig* avludan içeri eşekle girmezdi. Daha Anaokulu'nun dar sokağına gelmeden eşekten inmiş olurdu. Hayvan dışarıda, kapının ardında kalırdı. *Hayrig*'i eşeğin üzerinde görebilmek için merakla gideceği anı gözlerdik. Ama kapı çoktan kapanmış olurdu.

Hayrig avluya girdiğinde bütün oyunlar dururdu. Doğrudan *Mayrig*'in odasına giderdi. *Mayrig*ler ve *hısgiçler* onu

saygıyla selamlardı. Korku salan *Mayrig* bile karşısında iki büklüm olur, minik bedeni daha da küçülürdü sanki. Yüzünde bir tebessüm belirir, görülmemiş bir uysallık ince bir tül gibi tüm benliğini çevrelerdi. *Hayrig*'in Anaokulu'nda olduğu zamanlarda *Mayrig* pamuk şeker kadar tatlılaşırdı.

Hayrig'in mevkisi, değeri, önemi hakkında ancak *Mayrig*'in tavırlarında meydana gelen değişimden yola çıkarak fikir yürütebilirdik. Onun huzurunda *Mayrig* böylesine tatlı bir hal aldığına göre *Hayrig*'in erişilmez bir gücü, bizim akıl sır erdiremeyeceğimiz bir kudreti olmalıydı.

Hayrig bazen mutfağa girer, odalarda gezinir, etrafındaki *mayrig*lere komutlar verirdi. Söylediklerini duymazdık, ama hareketlerini uzaktan izler, *Mayrig*'in onun önünde yerlere kadar eğilmesinin keyfini çıkarırdık. Böyle zamanlarda *Mayrig* korktuğunu o kadar belli ederdi ki, çoğumuz, günlük duamızda, yüzünü asla görmediğimiz Göklerdeki Babamız'a değil, ona, yani *Hayrig*'e hitap ettiğimizi zannederdik. Hayaller âlemindeki aklımız, kırbacı ve eşeğiyle *Hayrig*'i bilirdi sadece. Dehşet saçan *Mayrig*'in, meleksi bir masumiyetle karşısında ezilip büzüldüğü *Hayrig*'i... O gidince *Mayrig*'in eski haline döneceğini, gözümüzde sarsılmış otoritesini yeniden tesis etmek için sudan sebeplerle muhakkak birkaçımızı pataklayacağını bilirdik.

Ulvi gücüne rağmen *Hayrig* korkutmazdı. Kızdığını hiç görmemiştik. Kırbacının bile bizim için değil eşeği için olduğunu düşünürdük. *Hayrig*'in o kırbaçla diğer binalardaki büyük çocukları dövdüğünü duymuştuk ama Anaokulu sakinleri üzerinde kullanıldığı görülmemişti.

Günün birinde, *Hayrig* yemek saatinde içeri girdi. Ayağa kalkmamıza mani oldu, yemeğe devam etmemizi söyledi. Masaların arasında dolanarak bizi izlemeye koyuldu.

Çocuklara bazı sorular sordu, koynundan çıkardığı deftere bir şeyler karaladı, ardından *Mayrig*'e kendisiyle birlikte odasına gelmesini emretti.

Odadan *Hayrig*'in bağıra çağıra konuşması, öfkeli sözleri ve azarlamaları işitiliyordu. Neden bahsettiğini anladığımız söylenemezdi, ancak *mayrig*lerin ve *hısgiç*lerin sevincinden, memnun ifadelerinden, *Hayrig*'in *Mayrig*'i güzelce payladığı sonucuna vardık.

Bizden hiçbir şey kaçmazdı. *Hayrig* gittikten bir saat sonra, onun *Mayrig*'e kızdığını en küçüğümüz bile duymuştu; bunun sebebi yemeğin içinde et olmaması ve ekmeklerin kesilip yarımşar halde dağıtılmasıydı. Anlatılanlarda muhtemelen doğruluk payı vardı. Zaten bir süredir ortalıkta *Mayrig*'in Anaokulu'nu gereksiz tasarruflara zorladığı ve bundan çıkar sağladığı yönünde söylentiler dolaşıyordu.

Fakat olay ağızdan ağza abartılarak aktarıldı, dallanıp budaklandı ve bir efsaneye dönüştü; zihnimizde illüzyonlarla dolu bir dünya yarattı ve hayal gücümüzü tetikledi. *Hayrig*'in dediklerini ve yaptıklarını kulağıyla duyup gözüyle görenler, olmayacak şeyler için yemin verenler türedi... "Ben biliyorum!" Herkesin ilgisini çeken bir şey olduğunda hemen bu sihirli cümle duyulurdu.

"Kulaklarımla duydum, *Hayrig* dedi ki..." diye müjdeliyordu iyimserlerden biri, "'*Digin* Yeğisapet, çocuklarıma ekmekleri bütün bütün vermezsen seni boğazlarım!"

"*Hayrig* dedi ki, 'Neden bunlara et vermiyorsun da hepsini sen yiyorsun?'"

"Et demedi, tavuk dedi..."

"*Baklava* da dedi mi?" diye sordu dehşet içindeki civcivlerden biri, ağzının suyu akıyordu ve heyecandan nefes nefeseydi.

Ertesi günkü yemeğe kadar, "*Hayrig* dedi ki..." ve "Ben biliyorum!" diye başlayan cümleler duyuldu. Kötümserler şüphe içinde ve sessizlerdi. Duymadıklarını tekrarlayıp bilmedikleri şeyleri iddia edenlerse sonunda kendi laflarına kendileri inanır olmuşlardı ve akşamı bekliyorlardı.

Akşam sofrada yine aynı tatsız tuzsuz yemek vardı. Ekmekler yarımdı. Tek yenilik, yemek boyunca *Mayrig*'in odasından dışarı adım atmamasıydı.

"Ben bilirim!" diye lafa girenler, meçhul bir yerde bizim için koyunlar kesildiğini iddia edip duruyordu ısrarla.

***

Anaokulu'ndaki en çekici ve gerçekleştirilmesi en zor hayal tüymekti. Kapıcı pür dikkat bekliyor olsa dahi bir şekilde sıvışmak mümkündü. Güç olanı dönmekti. Kaçmayı başaranların dönüşte kapıcıya yakalanmamakta aynı başarıyı gösterdiği pek görülmezdi. Kaçak doğrudan *Mayrig*'in odasına götürülür ve odadan dışarı çıktığında tekrar kaçma hevesini kaybetmiş halde olurdu.

Bir gün üç arkadaş kaçmayı becerdik. Çarşının içinde özgürce dolaşmak, bakınmak, öğrenmek, keyif yapmak... Belki, şans Garabed gibi bizim de yüzümüze gülerdi ve yolda gümüş bir mecidiye bulurduk, yahut iyi kalpli biri bize de bir kesekâğıdı içinde şeker verirdi.

Anaokulu dar ve çıkmaz bir sokağın sonundaydı. Sokakta bizim binaya gelen büyük çocuklarla karşılaştık. Bizi azarladılar, kulaklarımızı çektiler ama geri götürmediler. Yan sokaktan sıvışıp soluğu yiyecek pazarında aldık.

Tezgâhlara yan yana yığdıkları sebzeler pek ilgi çekici değildi. Bir kasap dükkânından kavurma kokusu yükseliyordu. Yanında tepeleme meyveler... Gelip geçenler, bağırış çağırış... Pazar yeri daracıktı, insanlar birbirine sürtüne

sürtüne yürüyordu. Bu şartlar altında, başka çocukların yaptığı gibi yakayı ele vermeden bir şey aşırmak mümkün değildi. Yerden de bir şey çıkmadı. Ne para ne meyve... Arkadaşım sadece bir elma çarpabildi; ufacık, ham, yeşil bir elma. Dükkândan da değil, alışveriş yapmakta olan bir adamın sepetinden...

Arap dükkâncılar iyi kalpliydi. Mallarına şüphe uyandıracak kadar yaklaştığımız zaman bile bizi asla kovmadılar. Büyüklerin nasihatleri aklımızdaydı ama uygulaması imkânsız geliyordu. Oysa bu işi kolayca kotaracağımızı sanmış ve hayal dünyamızda kim bilir kaç defa o adımı başarıyla atmıştık. Davulun sesi uzaktan ne hoş geliyordu. "Adam öte tarafa bakarken sen kavunu aşırır ve yürürsün..." Oysa şimdi kavunların karşısındaydık ve her şey nasıl da zordu. Satıcı "öte tarafta" bir şeyler tartmak ya da müşteriyle pazarlık yapmakla meşgulken bile o cesareti bir türlü bulamıyorduk. Elimizi uzatamamamızın sebebi adamdan duyduğumuz korku değildi. İçimizde açıklayamadığımız bir ağırlık vardı, kalplerimizde kıpırdanarak boğazımıza kadar yükseliyor ve kollarımıza asılı duruyordu...

Sarıklı, pos bıyıklı, iriyarı bir adam dükkânın içinden bizi yanına çağırdı. Korktuk, gitmedik. Elinde bir ipe bağlı havuçlar vardı ve yaklaşmamızı işaret ediyordu. Kaçtık.

Velhasıl, tüymek pek kârlı bir girişim olmamıştı. Kısa süren özgürlük sevinci yerini yorgunluğa, açlığa ve kedere bırakmıştı. Hem daha geri dönme, güvenli bir şekilde içeri girme meselesi vardı. *Mayrig*'in görüntüsü gözümüzün önüne gelip duruyordu.

Anaokulu'na yaklaştıkça dizlerimiz daha çok titriyordu. Şimdiden pişmandık. Öğle yemeği saati yaklaşıyordu. Zilden önce içeri girmeyi beceremezsek hapı yutmuştuk.

İlk denememiz başarısızlıkla sonuçlandı. Sokağımıza bile giremedik. *Hısgiç*lerden biri açık kapının önünde durmuş, biriyle konuşuyordu. Sonra tekrar denemek üzere kaçtık. Bu sefer, çıkmaz sokak tenha, kapımız kapalıydı. Pür dikkat ilerlerken arkamızdan biri daha sokağa girdi. *Hayrig*'di, eşeği üstünde... Fare gibi kapana kısılmıştık. Önümüzde kapalı kapı, arkamızda *Hayrig*...

"Sonumuz geldi," diye fısıldadı biri.

"Gebertecek!" diye ilave etti öteki.

Hayrig bize yetişmişti. Adım atacak yerimiz kalmamıştı. Arkamıza bakmıyorduk. Yüzümüz kapıya, sırtımız *Hayrig*'e dönüktü, kımıldamadan duruyorduk. Eşeğin ayak sesleri de kesilmişti. Uzun bir sessizlik oldu. "Eşekten inmek üzere..." diye geçiriyorduk aklımızdan, "ve kırbacı birazdan sırtımıza indirecek..."

Sesi duyuldu: "Buraya gelin!"

Döndük. Hâlâ eşeğinin üstündeydi. Rengimiz atmış, titreyerek, kaçınılmaz olanın gerçekleşmesini bekliyorduk. Ama akla hayale gelmeyecek bir şey oldu. *Hayrig*'e eşekten inmesi için yardım ettik. Onun talimatıyla arkadaşlarım üzengilere asıldılar, ben yuları tuttum ve *Hayrig* kırbacı koltuğunun altında, rahatça indi.

Hayrig'in sürpriz ziyaretiyle şaşıran ve beti benzi atan kapıcı kapıyı açtıktan sonra hemen içeri sıvışan arkadaşlarıma dikkat etmedi. Eşeği tutmak için davrandığı sırada, elimde yularla beni gördü:

"Sen nereden geliyorsun?"

"Ben mi... Biz *Hayrig*'e yardım ettik... *Hayrig* bizden kendisine yardım etmemizi istedi... Biz *Hayrig*'le...

Pek ikna olmadı ama içeri gitti. İlahi bir tesadüf rolleri değiştirmişti. *Hayrig*'in koruyucu çemberi eşek sayesinde

beni de içine almıştı. İçeriden yemek zilini duydum. Normal şartlarda durumum umutsuz vakaydı: İçeride ekmekler dağıtılırken dışarıda, kapalı kapının ardında kalmak. Oysa şimdi, vaziyetin bilincindeydim. Hususi görevi olan birinin haklı gururuyla eşeği tutuyordum; içeri girdikten sonra hiçbir *hısgiç* ya da *mayrig* bana dil uzatamazdı. "*Hayrig*'in eşeğini tuttum..." Nerede olduğumu sormaya kim cüret edebilirdi? Dışarıda olduğum ve yemek saatinde sırada bulunmadığım için kim beni azarlayabilirdi? Kim ekmeğimi alıkoyabilirdi? "*Hayrig*'in eşeği..." dedim mi akan sular dururdu!

O an, *Hayrig*'in eşeği halk masallarındaki o efsanevi attı, üzerine kurulmuş hayal gücüm ise muzaffer bir edayla *Mayrig*'in odasına dörtnala hücum edebilirdi.

Burnunu, boynunu okşuyordum, sadece dik kulaklarına boyum yetmiyordu. Temizdi, yelesi parlıyordu. Kaygan, pürüzsüz, yumuşak derisini okşuyordum. Avcum o güne kadar hiçbir şeye böylesine keyifle dokunmamıştı. Sakindi. Kımıldamadı. Anırmadı. Rahatsız olmak için bir nedeni yoktu şüphesiz. O günlerde yetimhanedeki en tok canlı *Hayrig*'in eşeğiydi.

Bir müddet sonra *Hayrig* dışarı çıktı. Kapıcı koşup yuları elimden kaptı ve içeri girmemi işaret etti. Kapıda, *Hayrig* kulağımdan tuttu.

"Sakın bir daha kaçmayın!"

Kapıcının suratı asıldı. İşin aslını anladı ama bir şey yapmaya zaman bulamadı. *Hayrig* yanağıma hafifçe vurdu.

"Haydi içeri!" dedi.

***

Hayrig birkaç yıl önce öldü. Çok yaşlanmıştı. Yetimhane yıllarından sonra bazen onu uzaktan görürdüm ama

hiç konuşma fırsatı bulamadım. Artık ne eşeği vardı ne de kamçısı. Ağır ve temkinli adımlarla yürüyen tıknaz bir ihtiyardı sadece. Başkaları arkasından çok konuştu, onun yetimhane idareciliğine gölge düşüren ağır suçlamalarda bulundular. Hatta, ölümünün ardından kimliği belirsiz bazı hainlerin, altın dişlerini çalmak için *Hayrig*'in mezarını açtığı söylendi. Hikâye o kadar mide bulandırıcıydı ki araştırıp teyit etmek için kılımı bile kıpırdatmadım. İçimde bir korku vardı. Ya söylenenler doğruysa? İnsanların kötülüklerine dair öyle örnekler bilirim ve insan denilen yaratığın açgözlülüğünü öyle iyi tanırım ki her türlü canavarlığa inanabilirim. Eğer onlara isnat edilen kutsala saygısızlık suçu doğruysa, bu mezar hırsızlarının korkunç eylemi *Hayrig*'in bendeki güzel hatırasına halel getirecekti. Oysa ben, *Hayrig*'i sakin, yumuşak başlı görüntüsüyle ve beyaz eşeğiyle hatırlamak istiyordum; eşeği nasıl beyazsa onun da o kadar temiz ve iyi kalpli olduğuna inanıyordum...

Mayrig hâlâ sağ. Yeryüzünde bir yerde yaşıyor. Adı Yeğisapet değil. Herkes adının ne olduğunu biliyor. Kötü niyetli biri bu sayfaları okuyup kendisine vicdansızlıklarını hatırlatmasın diye bilhassa farklı bir isim verdim. Bizim korkutucu *Mayrig* artık ufacık ve buruşuk bir ihtiyar. Ve onun yaşında, zalim bir geçmişin hatırası ahret rüyasını kâbusa çevirebilir. Huzur içinde yaşasın ve bu dünyadan göçtükten sonra Göklerdeki Baba'sına hesap versin.

Eğer ben de onun yaşına ulaşma talihine ya da talihsizliğine nail olursam ve saçlarım kafamın arka taraflarına doğru çekilirse ortaya derin bir yara izi çıkacak.

İşte o iz Yeğisapet *Mayrig*'in ağır sopasının hatırasıdır.

Ve inanın bana, *Mayrig*'den yadigâr bu hatırayı taşıyan sadece ben değilim.

Gümüş merdiven

Mayrig Protestan'dı. *Hayrig* de öyle. Bu durum bizim için özel bir anlam ifade etmiyordu, zaten pek azımız Ortodokslukla Protestanlığın farkını anlıyordu; onlar da bildiklerine ancak muğlak anlamlar yükleyebildikleri ölçüde.

Haftada iki kez, akşam yemeğinden sonra avluda toplanır, karışık bir halde ama büyük bir sessizlik içinde yere bağdaş kurarak otururduk. Törensel bir andı. Bir sandalyeye kurulan *Mayrig*, gözlüğünü burnunun üstüne yerleştirir, Kitab-ı Mukaddes'ten bölümler okurdu. Yanında, başka bir sandalyede gaz lambası ve bastonu dururdu.

Genelde ilginç hikâyeler olurdu, dikkatimiz dağılmazdı. Özellikle yakışıklı Yusuf'un hikâyesi, Firavun'un rüyası, Musa, Yanan Çalı... Bazen de okumalar sıkıcılaşır ve uykumuz gelirdi. Ancak *Mayrig* kül yutmazdı. Yer yer okumaya ara verir, herkese şöyle bir bakıp uyuyanı görürdü; sıklaştırdığımız safların arasından ona ulaşmanın kısa yolunu bulur ve öldürücü darbeyi indirirdi. Kitab-ı Mukaddes'in kelamını huşu içinde tane tane okuyan *Mayrig*, o anlarda tanınmaz bir hal alır, koyun sürüsünü andıran, yüzlerce çocuktan oluşmuş kalabalığı bir pars çevikliğiyle yarıp elindeki sopayı uyuma gafletinde bulunana indirirdi. *Mayrig* yetişene kadar uyuyanın çevresi çoktan boşaltılmış olurdu. Onun yanında oturanlar uyuyanı uyandırmaktansa tehlikeli bölgeden uzaklaşmayı daha akla uygun bulur-

du. Çocuk etrafındaki kargaşadan uyanmış, kendine çekidüzen vermiş olabilirdi, fakat bu durum *Mayrig*'in sopasını daha öfkeli bir şekilde indirmesine engel değildi.

"Domuz, öküz, kâfir!"

Her bir sıfat yeni bir darbeye delalet ederdi. Başka bir kabahatli için domuz köpeğe dönüşebilir, öküz ise ayı olabilirdi; ama tüm hayvanlar eninde sonunda yerini "kâfir"e bırakırdı. Kâfir son söz ve son darbeydi. Onu gayet sert telaffuz eder ve kelimenin kudreti darbeye aksederdi.

Mayrig'in saldırısı mayışanları bir an için sarsardı. Uyku, ağırlaşmış göz kapaklarını bir daha dönmemek üzere terk ederdi. Gözler büyürdü. *Mayrig* ise sandalyesine döndükten sonra bastonunu yerine koyar, Kitab-ı Mukaddes'i eline alır, müşfik görüntüsüne anında tekrar kavuşur ve aynı törensel tonla okumaya devam ederdi. Yumuşak, tatlı, ikna edici...

Dayak yiyen çocuğun, okuma tekrar başladıktan sonra hıçkırıklar içinde ağlamaya devam ettiği olurdu. *Mayrig* oturduğu yerden o tarafa ürpertici bir bakış fırlatır ve ön sıraya hitap ederdi:

"Efendi'nin Kelamı'nı bölen o kâfir de kim?"

Sessizlik. Kimse ağzını açamazdı. Ama çocuk ağlamayı sürdürürdü. *Mayrig* bu kez:

"İçimden bir ses bu akşam büyük bir günah işleneceğini söylüyor. Rab, şayet şu kâfirin kemikleri kırılırsa bağışlama yüceliğini göster..."

Göğe bakarak, ağır ağır, vakur, ayağa kalkardı. Daha ileri gitmesine gerek kalmayacağını, kâfirin sindiğini bilirdi. Sessizlik mutlak ve nihaiydi. Bunun üzerine okumaya devam ederdi.

Bu tür bir musibetle ancak beceriksizler karşı karşıya

kalırdı. İşini bilenler kendilerini nasıl koruyacaklarını öğrenmişti. En arka sıralarda oturur ve öndekileri kendilerine siper ederek *Mayrig*'in görüş alanının dışında rahatça uyurlardı.

Pazar günleri erkenden toplu dualar okunur, ilahiler söylenirdi. Özellikle iki ilahiyi sürekli tekrarlardık: *Hisusi yeg aysor** ve *Al mod ıllam kezi***. Duadan sonra özel bir grup dışında herkes serbestti.

Bu özel grup otuz kişiden oluşurdu. Temiz kıyafetli, eli yüzü yıkanmış, genel olarak en sağlıklı ve en gürbüz çocuklardı. İki ayrı grup halinde sıraya girer, beklerdik. *Mayrig* bizi son bir kez kontrol eder, birine saçını tekrar taramasını söyler, bir diğerinin kopuk düğmesini diker, hepimizi birer intizam timsaline dönüştürdükten sonra yola çıkış emrini verirdi.

İlk grup, *hısgiç*lerden birinin önderliğinde Apostolik kiliseye doğru giderdi. İkinci grubun başına *Mayrig* geçerdi ve Protestan kilisesine doğru yollanırdık.

Özel grup değişmezdi, ancak çocuklar kendi aralarında sessiz bir uzlaşmayla sık sık yer değiştirirdi. Apostolik kilise ve Protestan kilisesi birbirinden uzak, ayrı semtlerdeydi. Bir yoldan usanan öbürüne geçerdi. Ancak Protestan kilisesinin yolu gitgide daha cazip hale geldi ve tartışmalar yaşanmaya başladı. Hiçbir şeyi gözden kaçırmayan *Mayrig* şaşılacak bir kayıtsızlıkla tartışmaları duymazdan geliyordu. Gelin görün ki bir pazar günü özel grup üyelerinin dörtte üçü Protestan kilisesine gidenler sırasında saf tuttu. *Mayrig* kabahatlilere ceza vermek bir yana, onları olup bitenden dolayı ödüllendirdi; o gruptaki kişilerin bundan

* Erm. İsa'ya gel bugün.

** Erm. Artık sana yakın olayım.

sonra Protestan kilisesine gideceğini ama artık değişiklik yapılmaması gerektiğini söyledi. Ermeni Apostolik kilisesine gidecek olanlar iki elin parmaklarını geçmiyordu.

Protestan kilisesini tercih etmek için birçok nedenimiz vardı. Bizim kilise hem yorucu hem de sıkıcıydı. Oraya gidenler en arkada saf tutmak durumunda kalıyor ve iki saat ayakta duruyorlardı. Protestan kilisesine gidenler ise sıralarda rahatça oturuyorlardı. Dönüşte de renkli resimlerle geliyorlardı. Hatta bir keresinde papazın eşi hepimize birer mendil hediye etmişti. Bu avantajları dolayısıyla Protestan kilisesi popülerlik kazanmış ve haliyle herkes Apostolik kiliseden kaçar olmuştu.

Özel gruptaydım ve Apostolik kiliseye olan bağlılığımın gücünü birkaç defa sınadıktan sonra, Protestan kilisesine dört elle sarılmıştım. Bizim Apostolik kilisede baştan başa tüyler ürpertici, görenleri dehşet içinde bırakan devasa bir tablo vardı. Kiliseden çıktıktan sonra bile o tablonun etkisi altında olurduk. Sarı havuçlar gibi birbirine bağlanmış, sayısız çıplak beden sıra sıra cehenneme dizilmişti. Bir dolu şeytan çevrelerinde dönüp duruyordu. Özellikle tablonun alt köşesindeki, kucağında bir günahkârla oturan dev şeytan tasviri bizleri tarifsiz bir korkuya sevk ediyordu. Tablonun üst tarafında ışık saçan başlarıyla masumlar vardı, ama gözümüzü alt köşedeki şeytandan ve ağzından çıkan alevlerden ayırmazdık. Oysa Protestan kilisesi alelade bir binaydı, buraya bakırcılar çarşısından geçerek giderdik. Orada temiz giyimli kadınlar ve genç kızlar olurdu; ellerinde dua kitapları, hoş sesleriyle dua okurlardı. Papaz hepimizin anlayacağı bir dille vaaz verir, anlattıklarını Kitab-ı Mukaddes'ten örneklendirirdi. Ardından topluca, gözlerimiz kapalı dua okurduk.

Protestan kilisesinin bariz üstünlüğü herkes tarafından anlaşılınca artık Apostolik kiliseye gidenlerin bizimle yer değiştirme şansı kalmadı, onlar da bize garez beslemeye ve bizimle alay etmeye başladılar. Adımız Protestan'a çıktı. Haftanın diğer günlerinde de bize Protestan diye hitap ediyorlardı. Protestan olmanın utanılacak yanını anlamıyorduk ama bize bu şekilde hitap etmelerine üzülüyorduk. Yine de onlarla yer değiştirmedik.

Geçici Protestanlar olarak başka bir ayrıcalığa daha sahiptik. Bunun nimeti sadece görünüşteydi, ama hiç olmazsa kısa süreli bir mutluluk sunuyordu bize. *Mayrig*, kiliseye gitmek üzere sokağa çıkmadan bize gümüş paralar dağıtırdı: birer küçük *barğud*. O paralar Protestan kilisesindeki bağış tabağına atmamız içindi. Bir saat sonra paradan ayrılacağımızı ve dua sona erince *Mayrig*'in dimdik bakışları altında paracıklarımızı tabağa atacağımızı bilirdik ama gümüşün cebimizdeki kısa süreli varlığı bile mutluluk vericiydi.

Mayrig tabağın az ötesinde durmuş, papazla sohbet ediyordu. Ama dikkatini bizden ayırmadığını ve hareketlerimizi izlediğini biliyorduk. Kimse şeytana uymayı aklından geçirmiyordu. Levon'un başına gelenleri hiçbirimiz henüz unutmamıştık. Bir pazar günü, Protestan kilisesinden dönerken *Mayrig* zili bizzat çaldı ve bütün Anaokulu'nu avluda topladı. Sessizliği sağladıktan sonra Levon'u yanına çağırdı.

"Sen bugün *barğud*unu Tanrı'nın kumbarasına attın mı?"

"Attım *Mayrig*."

"Yalan söylüyorsun, kâfir!"

Yetişkin bir insanın kolu büyüklüğünde olan bastonu

çocuğun beline indi. İkinci darbeyle birlikte Levon'un feryatları yalvarmaya dönüştü.

"Elini ayağını öpeyim *Mayrig*... atmadım... kayboldu. *Mayrig*, elini ayağını öpeyim... kayboldu..."

"Yalan söylüyorsun! Nereye sakladın?"

Darbeler ölçülüp biçilmiş bir şaşmazlıkla inmeye devam etti. Çocuk yerde iki büklüm olmuş, kollarıyla başını korumaya çabalıyordu. Çığlıklar atıyor, yalvarıyor, *Mayrig*'in eteğini öpmek istiyordu. Büyük *hısgiç*lerden biri araya girdiğinde, biz zaten dehşet içinde, Levon'un ensesinden aşağı akan kanı ve çocuğun artık sesinin çıkmadığını fark etmiştik.

Mayrig'le *hısgiç* birbirlerine ağır laflar ettiler. *Mayrig* onu *Hayrig*'i çağırmakla tehdit etti, *hısgiç* de ona küfretti ama aralarında başka bir şey olmadı. Levon'un sorgusuna öğleden sonra devam edildi, bu sefer dayak yoktu. Levon'un önlüğünün cebinin gerçekten delik olduğu anlaşıldı. *Mayrig* çocuğun masumiyetine ikna olmuş değildi, ama konu orada kapandı. Fakat Levon o günden sonra bizimle gelmedi. Buna layık görülmüyordu artık.

Papaz ertesi pazar vaazdan sonra bizlere "Gümüş Merdiven" hikâyesini anlattı:

Her pazar Protestan kilisesine giden küçük, sevimli bir çocuk varmış. Annesi tabağa atması için ona küçük bir *barğud* verirmiş. Çocuk parayı tabağa hep atarmış ve çok mutluymuş. Günün birinde bu küçük çocuğun kalbine küçük, kötü bir şeytan girmiş ve çocuğun aklı çelinmiş. Protestan kilisesi yerine ormana gitmiş, yolda da parasıyla şeker alıp yemiş. Ormanda uykusu gelmiş ve uyumuş. Uykusunda bir rüya görmüş. Gümüş bir merdiven ve merdivenden yukarı çıkan bir melek görmüş.

"Bu yol nereye gider?" diye sormuş küçük çocuk.

"Bu yol cennete gider," demiş melek küçük çocuğa.

"Ben de seninle gelebilir miyim?" demiş küçük çocuk.

"Gel," demiş melek, "Madem her pazar Protestan kilisesine giden küçük, sevimli ve iyi kalpli bir çocuksun."

Çocuk melekle birlikte gümüş merdiveni tırmanmaya başlamış. Tırmanmış, tırmanmışlar. Cennetin kapısına varmışlar. Melek içeri girmiş. Küçük çocuk yetişememiş, çünkü merdiven kısa kalmış. Melek kanatları sayesinde girebilmiş, küçük çocuk ise boyu kısa olduğu için girememiş.

"Beni yukarı çek!" demiş küçük çocuk meleğe.

"Hayır, çekemem," demiş melek.

"Bana yazık değil mi? Merdivenin bir basamağı eksik, korkuyorum," demiş küçük çocuk, "Aşağıda, cehennemde büyük bir şeytan var ve ağzını kocaman açmış bana bakıyor..."

"Bir basamağın neden eksik olduğunu biliyor musun?" diye sormuş melek: "Bu merdiven kilisede tabağa bıraktığın gümüş *barğud*lardan yapılmıştır. O eksik basamağı da tabağa bırakmayıp şeker aldığın *barğud*lar oluşturuyordu."

Melek gözden kaybolmuş. Küçük çocuk uyanmış. O günden sonra her pazar kiliseye gitmiş ve her zaman *barğud*u tabağa bırakmış; çünkü artık küçük, sevimli, iyi bir çocuk olmak ve o melek gibi cennetin kapısından girmek istiyormuş.

"Böyle uyduruk hikâye duymadım!" diye fısıldadı Haçik, vaiz sözünü bitirince.

"Muhterem yalan konuşmaz!" Adı aramızda "*Mayrig*'in casusu"na çıkan ve olanı biteni ona anında yetiştiren Şaşı Keğam'dı araya giren.

Papaz "Gümüş Merdiven" hikâyesini anlatırken, *May-*

rig bize sırtını dönmüş, duvardaki renkli tabloları seyrediyordu. Vaaz bitene kadar, hatta biz dışarı çıkarken bile öylece durdu. Papaz da ona katıldı. Belli ki vaazın üzerimizde bıraktığı etkiyi görmek için bizi kendi halimize bırakmak istiyorlardı. Masanın başında, tabağın yanında hiç kimse yoktu. *Mayrig* ve papaz uzaktalardı. *Barğud*ları bırakıp geçiyorduk. Kimse bizi gözetlemiyordu ama bizim olacak gümüş merdivenleri hesaba katarak bizim olmayan paraları büyük bir huşu içinde tabağa atıyorduk.

Ancak aramızda günahkâr bir istisna vardı. Protestan kilisesi yolundaki sıra arkadaşım olan ve yemek sırasında yanımda oturan Haçik... Akşam bana bir avuç kuru üzüm uzattı. Üzümleri *Mayrig*'in *barğud*uyla aldığını söyledi. Şaşkınlık ve korkuyla ona bakarken bir para daha çıkardı. Kendi parasını atmamakla kalmamış, tabaktan bir *barğud* daha aşırmıştı.

"Sen şimdi bunları ye, yarın yine alırız. Merdiven filan, bunlar boş şeyler!"

Haçik, altı yaşındaydı...

.....

Kuru üzümler pek tatlıydı, tatsız olan ise gördüğüm rüyaydı. Haçik'le birlikte Muhterem'in merdivenine tırmanıyorduk.

Merdiven gümüşten değil, kuru siyah üzümdendi.

Merdivenin sonuna vardığımızda cenneti göremedik, onun yerine üzerinde egzotik meyveler, aşina olmadığımız kuşlar, bir keçi ve başka hayvanların bulunduğu acayip bir ağaç vardı. Merdiven ağaçtan kısaydı. Ama daha acayip olan, Haçik'in mutlu mesut ağacın üzerine atlaması, benimse yerimde kalakalmış olmamdı...

Yılbaşı

Yılbaşı gibi bir gündü. Yeni Yıl değildi, Paskalya da değildi, ama haber şimşek hızıyla binadan binaya, odadan odaya yayıldı. Yılbaşımız olacaktı. Torbaya dönüştürülmüş bir çorap demekti bu; torbanın içinde şeker, ceviz, kuru üzüm hatta belki de bir mendil olurdu.

Başta haberi şüpheyle karşıladık, inanmıyor gibi davrandık ve inananların iyimserliğiyle dalga geçip durduk. Akşam yemeğinde müjde resmileşti. *Mayrig*, iki gün sonra, yani cumartesi öğle vakti yılbaşımız olacağını ilan etti. İşin aslını bilenler durumu açıkladı. Bu sefer yılbaşı ne *Mayrig*'in ne de *Hayrig*'in bir armağanıydı bize. Dışarıdan, başka bir şehirden biri gelmiş, beraberinde yılbaşını getirmişti.

Güvenilir bir kaynak –*Hısgiç* Harutyun– yüzünde anlamlı bir gülümsemeyle hayırseverin ismini bile söylemişti ama duyanlar hatırlayamıyordu. Hatırlamış olsalar dahi o isim bizim için pek bir şey ifade etmezdi. Ancak *Hısgiç* Harutyun'un ağzından net olarak ziyaretçinin meşhur biri olduğu, birçok kitap yazdığı, hep güldüğü ve güldürdüğü duyulmuştu. Bu özelliği gizli hayırseveri gözümüzde bir kat daha sempatik kılıyordu ve sabırsızlıkla cumartesiyi bekliyorduk.

Alışveriş faslı çoktan başlamıştı. Ücra köşelerde pazarlıklar yapılıyordu. Yılbaşının bu vazgeçilmez âdeti hummalı ve tatlı bir koşuşturmaca içinde tekrarlanıyordu. Biri

cevizini kuru üzümle takas ediyor, bir diğeri şekere karşılık çorabını satıyordu. En çok değiştirilen ürün çoraptı. Fiyatları hep düşme eğiliminde olurdu. Ayakkabın yoksa çorabın ne anlamı olacak! Alacakları hediyelerin tümünü peşin bir ekmek karşılığında satanlar vardı. Cumartesi öğlene kadar alışveriş sona ermiş, satacak şey kalmamıştı.

Bu defa, yetimhaneye ait olmayan, daha önce görmediğimiz, geniş avlulu bir binada toplanmıştık. Bir cephesinde sahneye benzeyen yüksekçe bir platform olan binanın damı kısmen teneke kaplıydı. Alışılmışın aksine, tüm binalardaki yetimler bugün bir aradaydı; Anaokulu'ndakilerden meslek kısmında okuyanlara, büyük kızlardan okullulara kadar. Binlerce kişilik bir kalabalık karınca sürüsü gibi pencerelerden, binanın odalarına kadar her yere yayılmıştı. Tam karşıya, sahnenin önüne Anaokulu'nun çocukları kurulmuştu. Hemen arkamızda, tahta sıralarda büyük kızlar yine sıra halinde oturuyordu. Geri kalanlar birbirine sokulmuş ayakta duruyorlardı.

Sahneye konmuş sandalyelerde *mayrig*ler ve gözlüklü birkaç Amerikalı genç kadın yan yana dizilmişti. Tam ortada, iki yanında iki boş sandalye olan, *Hayrig*'e ait masa vardı. İçi dolu çoraplardan oluşan yığın sahnenin bir bölümünü işgal etmişti.

Hayrig'e kendisi gibi siyahlar giyinmiş bir adam eşlik ediyordu, birlikte bir kapıdan geçip sahneye girdiler. Uğultu, rüzgâra karşı titreyerek sönen bir mumu andırırcasına yavaş yavaş kesildi. *Hayrig* ve konuğu boş sandalyelere oturdular. *Hayrig* zili eline aldı ama çalmadan yerine koydu. Kimseden çıt çıkmıyordu.

Konuğun hemen ayağa kalkıp konuşmasını bekliyorduk. Fakat sözü alan *Hayrig* oldu. Konuk hakkında bizim

hiç anlamadığımız laflar etti ve ardından şiir okuyup şarkı söyleyecek bir sürü çocuğu elindeki kâğıda bakarak sahneye çağırdı. Çoğunlukla erkekler şiir okuyor, kızlar şarkı söylüyordu. Hepsi de büyüklerdendi. Anaokulu'ndan sadece bir çocuk şiir okuyordu: Beyaz teni ve güzel yüzünden ötürü *Mayrig*'in ve *hısgiçlerin* gözbebeği olan Sütbeyaz Arsen.

Konuk, şiirini okumayı bitiren Arsen'i yanına çağırdı, yanaklarını okşadı, onu bağrına bastı ve kucaklayıp sahneden aşağı, aramıza doğru sarkıttı; sonra tekrar yerine oturdu. Bizler Arsen'i hasetle izliyorduk. Sevgi gösterisi onu daha şimdiden şımartmıştı, küçük bir hindiye benziyordu; başını sağa sola çeviriyor, gülümseyerek dikkatleri üzerine çekiyordu.

Hayrig'in zili, bozulan sessizliği tekrar tesis etti. Sıra konuğa gelmişti. *Hayrig* üsteliyor, diğeri reddediyordu. Binbir güçlükle konuğu ayağa kaldırmayı başardılar; adam sıkkın ve rahatsızdı. Arkadan büyükler alkış tutunca biz de onlara katıldık. Alkışlarla birlikte *Hayrig* ısrarını arttırdı.

Nihayet konuk masanın başına geçti. Bir alkış tufanı daha koptu ve dindi. Masadan biraz uzaklaştı, sahnede iki adım ilerledi, mendiliyle alnını ve ensesini sildi. Mendilini cebine koydu, kollarını öne doğru sarkıttı, parmaklarını birbirine kenetledi, avuçları yere bakıyordu. Bir an bu şekilde durduktan sonra öksürdü ve sessizce durdu.

Kafası aynı *Hayrig*'inki gibi saçsız ve parlaktı. Kocaman, sivri bir burnu vardı.

Konuşsun, gülsün ve güldürsün diye bekliyorduk. Ağzını açar açmaz gülmeye hazırdık. Hep gülen bu adama hayalimizde neler neler yakıştırmıştık! Oysa karşımızda ciddi ve düşüncelere dalmış bir adam vardı; tıpkı *Hayrig* gibi siyahlara bürünmüştü. Burnu da olmasa tam bir ha-

yal kırıklığıydı. Biz küçüklerin dikkati adamın burnunda, bize vaat edilmiş eğlenceyi bulabileceğimiz yegâne noktada toplanmıştı.

Uzunca ve ıstıraplı bir çabanın ardından nihayet adam ağzını açtı.

"Çocuklar... yetimler..."

Tekrar sustu. Ellerini çözdü, mendilini tekrar çıkardı, göğe baktı, dönüp yerine oturmak istedi ancak *Hayrig* izin vermedi. En küçükler gülünecek bir şey olduğunu ve gülünmesi gerektiğini zannedip gülmeye başladılar. Ancak *mayrig*lerin asık suratını görünce anında gülmeyi kestiler.

Konuk ikinci kez, bu sefer biraz daha yüksek sesle konuşmayı denedi.

"Yetimler, sizi çok seviyorum..."

Tek bir kelime daha etmedi. Dönüp yerine oturdu ve mendilini gözlerine bastırdı. *Hayrig* bu defa üstelemedi. Büyük kızlardan *Oryort** Zabel'i tekrar şarkı söylemek üzere sahneye çağırdı. Zabel sesi en güzel ve yumuşak olan kızdı ve çok güzeldi. Nişanlı olduğu ve yakında Amerika'ya gideceği söyleniyordu. Güzel sesli, güzel yüzlü ve güzel huylu olduğundan herkes onu severdi. *Oryort* Zabel ne zaman sahneye çıksa büyükler alkış ve ıslıklarıyla yeri göğü inletirdi. Biz ise, hamamda *Oryort* Zabel tarafından yıkanmak için birbirimizle kavgaya tutuşurduk.

O gün *Oryort* Zabel, *Grung*'u** söylemişti. İkinci kez sahneye çıktığında alkışlayan olmadı. Bu defa *Barzir Ağpür*'ü*** söylemeye başladı; büyüleyici sesiyle, büyük küçük herkesi kendine hayran bırakmıştı.

---

* Erm. Evlenmemiş kadınlar için hitap; matmazel.

** Erm. Turna. Bir halk şarkısı.

*** Erm. "Çağla ey pınar!" Bir halk şarkısı.

Konuk, şarkı boyunca mendili elinde öylece durdu, hep yere baktı. Burnu artık ilgimizi çekmiyordu. Olup bitene aklımız ermese de kasvetli ve gergin ortamda kalplerin deli gibi attığını hissedebiliyorduk. Konuğun gözlerinde yaş olduğunu apaçık görüyorduk; burnunu siler gibi mendiliyle kirpiklerini kuruluyordu.

*Mayrig*lerin sırasına hüzün hâkimdi. Onlar arasında da mendilden medet umanlar vardı. Amerikalı iki genç kadın fısıldaşarak birbirlerine bir şeyler anlatıyordu. *Oryort* Zabel şarkısını söylüyordu. Sahne üzerinde kayıtsız ve sakin kalan tek kişi *Hayrig*'di, her zamanki ifadesini koruyordu.

Şarkının can yakıcı kısmı geldiğinde beklenmedik bir şey oldu. *Oryort* Zabel tam, "Pınar, bilir misin Kürt bize ne yapar / Eziyet eder, boğazlar, öldürür..." diyordu ki, sesi titredi, ağırlaştı ve hıçkırıklarla kesildi. Tam arkamızdan, büyük kızların oturduğu sıradan bir hıçkırık sesi daha geldi, sonra bir ikincisi, üçüncüsü... Başka bir köşeden, meslek eğitimi alan çocukların arasında hırıltılı ve tok iç çekişler duyuldu. Farklı ağlama sesleri birleşti, birbirine karıştı ve akıl almaz bir boyuta ulaştı. Koca kalabalık toplu halde nöbet geçiriyordu sanki.

Hayrig hariç sahnedeki herkes, Amerikalı genç kadınlar bile ağlıyordu. Etraflarında bulunan herkesin ağladığını gören küçükler de ağlamaya ve bilinmedik bir korkuya kapılarak bağırıp çağırmaya başladılar.

Hayrig zili var gücüyle çalıp *mayrig*lere hediyelerin dağıtılmasını emretmese dehşet verici kargaşa daha epey devam edecekti. Hepimiz sırayla sahnenin önünden geçerek içi dolu çoraplarımızı almaya başladık. *Hısgiç*ler işbaşındaydı. Bağırıyor, azarlıyor, dağılmış grupları hizaya getirmeye çabalıyorlardı.

Konuk sahnenin bir köşesine çekilmiş, Amerikalı genç kadınlarla sohbet ediyordu. *Hayrig* elinde kamçısıyla, sessizce ve resmi bir ifadeyle hediye dağıtımını kontrol ediyordu.

Hediyelerini ilk alanlar biz olduk ve eve doğru yola koyulduk. Dışarı çıktığımızda aklımızda ne konuk ne de yaşanan garip olay kalmıştı.

Günler öncesinden satılmış olan hediyeler üzerine tartışmalar başladı. Varılan anlaşmaya uymak istemeyenler vardı, alacaklılar ise tehditler savuruyor, dırdır ediyorlardı. *Hısgiçler* sürekli bozulan sıraları tekrar düzene sokmak için uğraşıyordu.

Karanlık ve dar sokaklardan geçip Anaokulu'na vardık. Aldım verdim kavgaları, karşılıklı tavizlerle ya da intikam tehditleriyle hafiflemişti. Gruplardan biri günün konuğu hakkında tartışıyordu.

"Bizi kandırdı, güldürmedi!" diye şikâyet etti çocuklardan biri.

"Burnuna bakıp gülseydin!" diye cevapladı öteki.

"*Oryort* Zabel'in nişanlısıydı!" diye atıldı biri.

"*Oryort* Zabel o adamı almaz!" diye buyurdu bilgelere has bir ciddiyetle Hırsız Toros.

"Alır. Adam zengin."

"Almaz."

"Almaz... Burnu kocaman, kafasında saç yok!"

"*Oryort* Zabel'i *Hayrig* alacak..."

"Eşek herif, *Hayrig* zaten evli!"

"Eşek sensin, sıpa! Ben bilirim..."

Uyku zili her zamankinden erken çalıp sıradışı yılbaşımızı sona erdirene dek bu ikisi müstakbel gelinle damat hakkındaki münakaşalarına ve birbirine küfretmeye

devam etti. Yatağımda uzun uzun günün konuğunu ve *Oryort* Zabel'i düşündüm. Bana en çok dokunan onun gözyaşları olmuştu. Onu hep şen şakrak görmeye alıştığımızdan, sebepsiz yere ağlaması çok üzücü ve şaşırtıcıydı. Belki de söylenenler doğruydu, belki de gerçekten koca burunlu adamın nişanlısıydı ve onunla Amerika'ya gitmek istemiyordu.

Peki konuğa ne demeli? Gülecek dediler gülmedi, güldürecek dediler güldürmedi. Ama iyi adamdı doğrusu. Ağladı ve hepimizi ağlattı. Büyük bir adam olduğunu hesaba katıp, *Hısgiç* Harutyun'dan adını öğrenmeye ve aklımda tutmaya karar verdim.

Ertesi gün sormayı unuttum, sonra da pek üstünde durmadım ve yıllar boyu onun kim olduğunu bilmedim.

Çok zaman sonra, ilkokuldayken, sıramda oturmuş, yıllıklardan birini karıştırıyordum. Kalın kitabın sayfalarını ilgisizce çevirirken çeşitli fotoğraflar arasında bir tanesi dikkatimi çekti. Siyah kıyafetli, siyah kravatlı ve kel bir adamın yüzü... O yüzü bir yerde görmüştüm sanki, o tatlı, yumuşak gülüşünü ve Ermenilere özgü o bakışını...

Oydu... Eskide kalmış o sıradışı günün sıradışı konuğu. Unutulmaz konuşmasını, gözyaşlarını, toplu ağıdımızı hatırladım. Ancak anlamadığım bir şey vardı, tüm hayatını gülerek geçirmiş bu adam, bizim önümüzde neden ağlamıştı? Onlarca kitabı olan bir yazar neden bize iki çift laf edememişti?

Bugün, yazdığı tüm kitapları okuduktan, eserlerini, kıymetini, sanatını kavradıktan sonra, neden konuşamayıp sadece ağladığını anlıyorum. Der Zor'dan yeni dönmüş, büyük çile çekmiş bir Ermeni yazar kendi soyundan bin-

lerce yetime ne söyleyebilirdi? Her bahar, Fırat'ın azgın sularının ana babalarının kemiklerini parça parça kıyıya attığını gören o yetimlere...

Yıllıktaki fotoğrafın altında Yervant Odyan* yazıyordu...

* 1869 İstanbul doğumlu yazar. Ermenice edebiyatın en büyük mizah yazarlarından biri olarak kabul edilir. Çok sayıda eser vermiştir. Türkçede *Yoldaş Pançuni* (Aras Yayıncılık) ve *Abdülhamit ve Sherlock Holmes* (Everest Yayınları) adlı eserleriyle tanınır. 1914-18 yılları arasında yaşadıklarını anlattığı *Anidzyal Darıner* (Lanetli Yıllar) adlı eseri Aras'ın yayın programında yer almaktadır. 1926'da Kahire'de ölmüştür.

Körler

Anaokulu'nda kör yoktu ama kör olma korkusu bir heyula gibi binamıza çöreklenmiş, haftalar boyunca bizi etkisi altına almıştı. Felaket, büyük çocukların kaldığı evde, bizden çok uzaktaki bir sokakta yaşanmıştı, ancak haberi ağır ve sinsi adımlarla kapalı kapıları aşıp bize kadar ulaşmıştı.

Gerçek şuydu: Büyük yaştaki yetimlerden birkaçı birbiri ardına kör olmuştu. Teşhisi konulamamış bir hastalık, belki de kurbanların maruz kaldığı kötü bir tesadüftü... Bizim başkasının acısına üzülmek gibi bir alışkanlığımız yoktu. Gösterdiğimiz ilgi ve anlayışın sebebi, empati kurabilmemiz ya da felakete uğramış bedbahtlara acımamız değil, hepimizi tehdit ettiğini düşündüğümüz büyük tehlikeydi.

Havadisler gitgide abartılarak binadan binaya yayılırdı. Bir binada yaşanmış sıradan bir kaza, diğer binalara ulaşana kadar çarpıtılarak ve bire bin katılarak felaket olur çıkardı. Çocuksu hayal dünyamız bu abartıların hem bilinçsiz kurbanı hem de suç ortağı olurdu; zira biz de duyduklarımızı abartır ve sonuçlarını daha ağır hale getirirdik.

Bu kör çocukların bir gecede gözlerinden oldukları söyleniyordu. Gece sağlam gözlerle yataklarına yatmış ve sabah odalarının kapısını sürünerek bulmuşlardı. Ne hastalığın ne de kör olanların adı biliniyordu. Ama Anaokulu'nda, on, hatta yirmi kişinin kör olduğunu, her birini adıyla soyadıyla tanıdığını ısrarla iddia edenler çoktu.

Gözü ağrıyan bir çocuğu yanımızdan alıp hastaneye götürdüklerinde dehşet doruğa ulaştı. O daha doktora varmadan, çocuğun kör olduğu, hastalığın bizim binaya da girdiği, yavaş yavaş başkalarının da gözlerinin görmeyeceği, artık kurtuluş olmadığı, hepimizin kör olacağı söylentisi yayılmaya başladı.

Endişeyle bir araya gelmeye başladık; tartışıyor, toplantılar yapıyorduk. Artık öğle ve akşam yemeği zilini takiben duyulan neşeli bağırış çağırış yoktu, kimse itişip kakışmıyordu, ne ekmek ne yemek kavgası kalmıştı... Düşmanlıklara ara verilmiş, dargınlıklar sona ermişti. Küs ve arası açık olanlar barışmıştı. Anaokulu'nda hayret verici bir ortam vardı. İştahı kesildiği için ekmeğini başkalarına verenler bile oluyordu. Öylece, karşılık beklemeden...

Korku kalplerimizi pençesine almış hamur gibi yoğuruyor ve sert mizacımızı yumuşatıyordu. Yaklaşan tehlike her birimizin zihninde bir şekle şemaile sahipti, hayalimizde efsanevi canavarlar yaratmıştık. Kendimizi onlardan koruyamazdık; mutlaka gelecek, gözlerimizi oyacak ve başka gözleri oymak üzere yollarına devam edeceklerdi...

Gece odamızda kimsenin gözüne uyku girmiyordu. Yataklara uzanmış, dirseklerimiz yastıkların üzerinde, saatlerce körler hakkında konuşuyor ve endişelerin üstünü iyimserliğimizle örtmeye çabalıyorduk. Biri kör olmanın çok da kötü bir şey olmadığını, zira kitap okuyan bir kör gördüğünü söylüyordu. Hatta hasır sandalye dokuyan bir körden bile söz edildiği oldu.

Bu iyimser ihtimallerden etkilenenler adeta kaçınılmaz yazgılarıyla barışıyor ve işi muhtemel körlüğün faydalarını aramaya kadar vardırıyorlardı. Tüm sohbetler görme yetimizi sınayan yeni bir testle son buluyordu. Aramızdan

biri odanın uzak, yarı karanlık bir köşesinde durup açık elini başının üstüne kaldırıyor, parmaklarını yelpaze gibi açıyordu. Odanın diğer ucundaki arkadaşı, parmakların gösterdiği sayıyı bilmek zorundaydı. O gece huzur içinde uyuyabilmek için testi başarıyla geçmek gerekiyordu.

Çocuk elini kaldırıp soruyordu:

"Bu kaç?"

"Üç!" diyordu sınanan çocuk.

"Bilemedin, dörttü..."

Hemen başkaları lafa karışıyor, taraflardan birini ya da diğerini destekliyorlardı:

"Üçtü!"

"Hayır, dörttü..."

Yanlış sayı söyleyen tedirgin olur ama hatasını kabullenmek istemezdi. Zira bu, gözlerindeki sorunu ve kör olma fikrini kabullenmek anlamına gelirdi.

"Hadi be yalancı, üçtü işte!" diye iddia ederdi birden dehşete düşen çocuk. Gözünün feri sönecek diye korkar, gerçeği öğrenmeye çalışırdı. Diğeri biraz ağırdan alır, güler ve nihayet barış sağlanırdı.

"Şaka yaptım şaka, üçtü!"

Körlerle ilgili havadisler gitgide derlenip toparlandı ve açıklığa kavuştu. Çocukların kör olmalarına uyuzun başlarında açtığı yaraların neden olduğu anlaşıldı. Baştaki bir yaranın gözle ne gibi bir ilgisi olduğunu anlayan yoktu tabii, fakat bu varsayım artık tartışmasız şekilde benimsenmişti ve tüm dikkatler başında yara olanların üzerinde yoğunlaşmıştı. Onların sayıları ise hiç de az değildi. Anaokulu'nda özel bir odaları vardı. Hemen yanındaki odada da cüzamlılar kalırdı. Cüzamlıların yaralarına sarımtrak bir ilaç sürülürdü ve günün büyük kısmında güneşin altında

çıplak, önlüksüz dururlardı. Onlardan kötü bir koku yayılırdı. Başı yaralıların ise saçları tıraşlı olurdu. Onların ilacı yoğurt gibi beyazdı ve kuruduktan sonra peynir gibi görünürdü. Cüzamlılar gibi güneşin altında beklemezlerdi. Cüzamlıların bize temas etmesi yasaktı, halbuki başı yaralı olanlar serbestçe oynayabilirdi, onlara karşı özel bir önlem alınmazdı. Fakat körlük hikâyesi baştaki yaralarla ilişkilendirilince, uyuzlar Anaokulu'ndaki bir numaralı tehlike haline geliverdi.

Onlarla beraber oynamaya hemen son verildi. İlişkiler gitgide düşmanca bir hal aldı. Cüzamlılar kıymete bindi. Sonuçta üstlerinden gelen kükürt kokusu o kadar da dayanılmaz değildi. Hem zaten cüzam dediğin nedir? Acı bile vermeyen küçük bezeler... Mütemadiyen duyulan bir kaşıntı sadece... Onu da fazla abartmamak gerek. Hem tedavisi de mümkün. Daha önce cüzam olmuştum ve tüm bunları biliyordum.

Uyuzlara karşı takındığımız tavra mukabil cüzamlılar ilgi odağı olmuştu. Artık onlardan çekinmiyorduk. En ateşli destekçilerinden biri bendim ve tecrübemle cüzamlılara daha fazla müsamaha gösterilmesine önayak oluyordum. İşin kötüsü, tam o günlerde Haçik'in başında da bir yara vardı.

Maalesef *hısgiçler* de körlüğe dair son varsayımı doğruladı ve uyuzların durumu daha da kötüleşti. Onlarla her türlü temas yasaklandı. Odalarından çıkmaya hakları yoktu. Yaralarıyla oynayıp gözlerini ovmasınlar diye en küçüklerden birkaçının ellerini sicimle bağladılar. *Mayrig*lerden biri devamlı başlarındaydı.

Korku devam ediyordu ama zamanla etkisi biraz azaldı. Artık tehlike odağını biliyor, düşmanı tanıyorduk. Uyuzla-

rın odasıydı... Haçik'i de oraya koymuş olmasalardı benim için her şey güllük gülistanlık olacaktı.

Korkuyu merak izledi. Gözlerimizi sağlama aldıktan sonra uyuzların odasından ilk körün ne zaman çıkacağını sabırsızlıkla beklemeye başladık. Hatta bazı gözüpekler kapalı pencereye yaklaşıp içeriden malumat istiyordu. Hevesle sonucu öğrenmeye çabalıyorduk; içerideki vaziyetin ne kadar dehşetli olduğu bizi artık endişelendirmiyordu.

İçeriden aldığım habere göre Haçik'in yaraları tamamen iyileşmişti. Zaten götürdüklerinde iyileşmek üzereydi.

O gün uyuzları da bizimle birlikte bit temizlemeleri için güneşe çıkardılar. Rutin bir olaydı. Tıpkı yemek ve dua zamanı gibi bit temizliği zamanımız da vardı. *Hısgiç*lerin gözetiminde, güneşin altında gömleklerimizi çıkarıp çalışmaya koyulurduk. Ustalık gerektiren bir işti. İlk bakışta birkaç bit bulmak ve onları tırnakla ezmek yeterli değildi. Kırışık yerleri, özellikle dikişli kısımları dikkatle incelemek gerekirdi. Oralarda bir yerlerde mutlaka yuvaları olurdu, bilhassa koltukaltı dikişlerinde. Gözümüzden kaçan bir biti sonradan *Mayrig* ortaya çıkarırsa cezası ağırdı.

Hısgiç Harutyun uyuzların arasından altı kişi seçti. İyileşmişlerdi. Aramıza dönmelerine izin verildi. Haçik de onlardan biriydi. Gömleklerimizi giyip odamıza gittiğimizde, çocukların mutluluğumuzu paylaşmak bir yana, Haçik'e ihtiyatla yaklaştıklarını fark ettim. Genelde Haçik sözü geçenler tayfasında yer alır, çoğu ondan korkardı. Oysa Haçik şimdi kabahatli gibi öylece duruyor, ağzını açmaya cesaret edemiyordu.

Şüpheyi dağıtmak için onu muayeneden geçirmeyi önerdim. Haçik'in başını ellerimin arasına alıp yakından ve dikkatle kontrol ettikten sonra diğerlerine bağırdım.

"Bakın, hiçbir şey yok!"

Sadece kurumuş sarı lekeler vardı ve ben kazıyarak üstlerindeki tozu döküyor, onu savunmak için dil döküyordum. Derken, fesatlık peşinde olan biri araya girdi.

"Aptalsın sen!"

"Aptal sana derler! Neden aptalmışım?"

"Elini kafasına sürdün, şimdi sende de yaralar çıkacak, kör olacaksın..."

Daha ileri gidenler de vardı.

"Sizi burada istemiyoruz!"

"Çıkın odamızdan!"

"Başka yere gidin!"

"Biz gidelim!"

Oda boşaldı. Başka zaman olsa odada Haçik'le benim sözümüz geçerdi ama bu sefer kendimize güvenemiyorduk. Farklı sebeplerle biriktirilen kinler, eski hesaplar, bir süreden beri dillendirilmeyen kırgınlıklar gün yüzüne çıkmıştı. Bizden korkan, başkalarının zulmünden kaçıp bize sığınan birkaç zavallı bile çoğunluğa uydu.

Çaresiz, *Hısgiç* Harutyun'a gidip bizi odadan atmak istediklerini söyledik.

"Yapamazlar, takmayın kafanıza!"

Buydu işte! Bize kesin bir şekilde arka çıkmıştı, üstüne laf söylenemezdi. Sakin ve mağrur, odaya döndük. *Hısgi*çe gittiğimizi görmüş olanlar ondan gerekli güvenceyi aldığımızı anladılar. Gülen yüzlerimiz her şeyi açıklıyordu. Neyse ki inat etmediler ve iki taraf için de mesele çabucak kapandı.

Daha doğrusu, mesele benim dışımdaki herkes için kapandı. Kuşku ve kuruntu yüreğime işlemişti. Benim de başımda yara çıkacağını söyleyen çocuğun kehânetini dalga

geçerek savuşturmuştum ama işin aslı öyle değildi. Korku içimde gitgide büyüyordu. Haçik'in yanında gayet soğukkanlı ve kayıtsız görünüyordum ama yüreğimdeki sıkıntı artıyor ve tüm benliğimi sarsıyordu.

Haçik'ten gizli, gittim ellerimi yıkadım. Sabun yoktu. Avuçlarımı taşa sürtüyor, tırnaklarımın içini dal parçalarıyla temizliyor, toprak alıp ellerimi çamurla, hızlı hızlı, kanatırcasına ovalıyordum. Akşama kadar ellerimle uğraştım durdum; belki on kez toprakla kirletip musluğun başına koştum. Parmaklarımı katiyen yüzüme götürmedim. Hatta mendilimden korkup burnumu silmek için önlüğümün eteğini kullandım.

Gece uyumadım. Uykumda yanlışlıkla elimi gözüme sürüp kör olmaktan korkuyordum. Gözlerimin artık tehlike altında olmadığına ikna olmam günler sürdü.

***

Aylar geçti. Körlük hikâyesi artık unutulmuştu. Anaokulu'nda her şey normale dönmüştü. Ekmek, bit, kavga. Ve soğuk. Kara kıştı. Yorganlar inceydi. Tüm vücudumuzu örter ve nefesimizle ısınabilmek için kafamızı yorganın altına gömerdik. Çiftler halinde yatar, titreyerek birbirimize sarılırdık. Yatakta bile kavga çıkardı. Bazen biri yorganı kendine biraz fazla çeker, diğerinin sırtı açıkta kalırdı. Münakaşa böyle başlardı. Haksızlığa uğrayan yorganı kendi tarafına çeker, vücudunu kendi payından fazlasıyla örtme gayretine giren diğerini tamamen açıkta bırakırdı. Küfür hiç eksik olmazdı. Bazen aynı yatakta yatan iki çocuk işi birbirleriyle konuşmamaya kadar vardırır ve küs kalırlardı. Ama küs olmak ısınmak için birbirlerine sarılıp yatmalarına engel değildi. Soğuk en büyük arabulucuydu. Yorgana tek başına sahip olmanın pek bir anlam ifade etmediğini,

iki vücudun birbirini yorgandan daha iyi ısıttığını öğrenmiştik.

O soğuk günlerde körlük meselesi yine hortladı, ancak çok da büyük bir tehdit olarak görülmedi. Artık cüzamlı da kalmamıştı. Odaları boş duruyordu. Orayı temizleyip yere hasırlar serdiler, sonra bir mangal dolusu kömür koyup döşekleri dizdiler.

Öğle olmadan *Hayrig* geldi. Onu başkaları izledi. Kalabalıktı. Büyük kızlardan her biri bir çocuğun elinden ya da omzundan tutmuştu. Aralarında yaşı büyük olanlar, biraz daha küçükler, bizimle yaşıt olanlar vardı. Bazıları ellerinde uzun bastonlar taşıyor ve ucuyla bir şey arar gibi döşemeye vuruyorlardı.

Körler artık cüzamlıların odasında kalacaklardı.

Onları görünce bütün Anaokulu taş kesildi. Yemek saatiydi, genelde bu zamanlarda gürültüden geçilmezdi. Önden *Hayrig*'in, ardından kör çocukların kapıdan girişi, onların huzurlu ifadeleri ve kendilerine eşlik eden büyük kızların mahzun bakışları kurşun gibi ağır bir hava yaratmış, sinirlerimizi germişti. Soğuğu da, çıplak ayaklarımızın altındaki buz kesmiş taşları da unutmuştuk. *Hayrig* kapının ağzında durmuş, körlerin büyük kızların gözetiminde birer birer odaya girmesini seyrediyordu.

*Hısgiç*lerden biri yemek zilini çaldı. Pek azımız yerine doğru koştu. Zili birkaç kez arka arkaya, sabırsızca ve kuvvetli bir şekilde çalmak zorunda kaldılar. Aheste aheste sıralarımıza doğru ilerledik ama gözümüz başka yerde, körlerin odasındaydı...

Hastane

Hastane bizim için yeryüzündeki cennetti. Oradan içeri girdin mi tek bir hayalin olurdu: asla dışarı çıkmamak. Ve çıktıktan sonra yine aynı hayal: hastaneye dönmek. Hastane masallara özgü bir iyilik yuvasıydı; hayallerimizi süsleyen, ulaşılması güç bir mutluluk durağıydı.

Birincisi, hastanede karyola vardı.

İkincisi, süt, yumurta ve beyaz ekmek vardı.

Üçüncüsü, daima gülümseyen ve asla kızmayan, iyi kalpli *mayrig*ler, beyazlar giyinmiş *kuyrig*ler* vardı.

Bazılarının dediğine göre, gelen yemeği beğenmediğin takdirde beyazlar içindeki *kuyrig* hemen geliyor, canının ne çektiğini söylemen için sana dil döküp yalvarıyor ve istediğin yemeği derhal getiriyordu.

Çocuklardan biri, sütün yanında parça parça şeker verdiklerini anlatıyordu, "Hem de nah bu kadar, bu kadar!" Şekerlerin büyüklüğünü göstermek için bir işaretparmağını diğerinin üzerinde testere gibi ileri geri hareket ettirdikçe, görünmez bir testere kıskananların ruhunda aynı gitgel hareketini tekrarlıyordu. Sütünü içmiş, şekeri saklamıştı. Şekerini yastığın altına sakladığını gören *kuyrig* ne yapmıştı dersiniz?

Dinleyenlerden biri, "Dövdü mü?" diye sordu gözlerini kocaman açarak.

---

* Erm. Abla. Burada, "hemşire".

"Gelip parmağıyla şuramı *gıdıkladı*!" derken çenesinin altını gösteriyordu. "Gülerek dedi ki..."

"Ne dedi?"

Çocuk susuyor, devam etmek istemiyordu. İşaretparmağını ağzının içinde gezdiriyor, gülümsüyor, ağırdan alıyor, sallanıyordu. Hastanedeki şekerin artık tatlı bir hatıra olan tadını tekrar hissediyordu adeta.

Nihayet:

"Dedi ki, 'Kuzum, bu şeker çaya atmak için, yenecek şeker böyle olur..' Sonra bir avuç badem şekeri uzattı ve şurama hafif bir çimdik attı."

Yanağını gösteriyordu.

"Ooo..."

Bu nidayı hep bir ağızdan koyvermiş, hastaneye gitme arzusuyla tek yürek olmuştuk. Bedeli ne olursa olsun, oraya mutlaka kapağı atmalıydık.

Hastane aşkına karın ağrısı çekenler, "*Mayrig! Mayrig!*" diye inleyip ağlayanlar hiç eksik olmazdı. Hastanelik olmak için her yol mubahtı. Gece üstünü örtmemek, yahut sular içinde yalınayak oynamak... Hatta çocuklardan biri hastalanma umuduyla mum yemişti, ama olmadı. Mumun ipini çıkarmayı unuttuğundan az kalsın boğuluyordu. Mum parçaları boğazından çıkarılırken epey eziyet çekti ama hastaneye gidemedi. Dayağı yiyip yerine oturdu.

Garip olan şuydu, hastalanmak için elimizden geleni yapıyor ama hastalanmıyorduk. Gerçek hastalık ender görülüyordu. Yalınayak, yarı çıplak gezmemize, yarı aç yarı tok olmamıza, rutubetli odalarda, incecik yorganlarla yatmamıza rağmen hastalanmayıp sağlıklı ve gürbüz kalabiliyorduk. Bugün, hafif bir esintiyi dahi evladının sağlığına bir tehdit gibi gören annelere sahip, sevgiye ve şefkate

boğulan çocukları gördüğümde bizim çocukluğumuzu hatırlayıp gülümserim. Bizim bedbaht varlığımızı çevreleyen bir mucize vardı mutlaka, yoksa o şartlar altında hayatta kalabilmemiz bir mucizeydi...

Biz Anaokulu sakinlerinin en büyük hayali, hastalanma mutluluğunu tatmaktı. Bu alanda da zafer becerikli olanlarındı. Aklı cinliğe çalışanlar hastaneye girecek bir yolu muhakkak bulurdu. Sahte hastaların ertesi gün geri postalandığı olurdu; onlar beyaz ekmek ve şeker yerine *Mayrig*'in bastonunun tadına bakarlardı.

En sık başvurulan yöntem "karın ağrısı"ydı. Bununla beraber, en bilindik ve etkisiz numaraydı. Karın ağrısı yüzünden hastaneye yollanacağını düşünmek için saf ya da beceriksiz olmak gerekirdi.

Bir sabah, bizim odadan Manuk karın ağrısı oyununa başladı.

"Karnım, karnım, ah karnım..."

Kimse oralı olmadı. Aptalın tekiydi. Sabahtan başlamış olması başlı başına bir hataydı. Kahvaltı telaşı içinde kimin umurunda olurdu Manuk? Bu bayat taktiğin bir başarı umudu olması için karın ağrısının en azından akşam saatlerinde, yemek ile yatma zili arasında başlaması lazımdı; asgari zekâ bunu gerektirirdi. İşte o anda, hasta adayı ağrıdan kıvranıp durmaya başlayabilirdi. Daha güçlü bir etki yaratmak istiyorsa yemeğinden de feragat etmesi, ekmeğini bile yememesi ve ellerini devamlı karnında tutması gerekirdi. Yenmemiş ekmeğin görüntüsü, ağlama ve hıçkırıklardan daha korkutucu olabilir, *mayrig*ler aralarında, "Bak, oğlan ekmeğini de yememiş!", "Çocuk elden gidiyor!", "Hastaneye yetiştirelim!" diye konuştuktan sonra şanslı veledi bir *hısgiç*in sırtına yükleyip cennete yollayabilirdi.

Hasta olmak zekâ ve özellikle fedakârlık gerektiriyordu. Pis Manuk başarısız performansına en uygunsuz zamanda başlamıştı. Yatakları toplayıp dışarı fırladık. Manuk'u umursayan yoktu. Öğlen olduğunda Manuk daha odadan çıkmamıştı ve ağlıyordu. *Mayrig*'e haber verenler oldu ama dikkate alınmadı. Akşam yemeğinde yerindeydi, ekmeğini almış, hatta yemiş ve üzerine su içmişti. Ve eli böğründe ağlamaya devam ediyordu.

Şüphelerimiz gittikçe dağılmaya başladı. Endişeyle etrafını saranlar oldu. Gerçekten ağrısı olduğuna inanmaya hazırdık artık. Koşup *mayrig*lere bildirdik. Bakmaya gelen ne yazık ki Yeğisapet *Mayrig*'di.

"Neyin var çocuk?"

"Karnım *mayrig*, karnım! Burası..."

Gösterdiği yer karnının altında bir noktaydı ve iki elini ağrıyan yerin üstünde birleştirmişti.

Mayrig Manuk'u omuzlarından tutup ayağa kaldırdı ve karşısında öylece tuttu. Manuk ellerini yeniden karnının üstünde birleştirecek oldu ama *Mayrig* müsaade etmedi, dik durmasını emretti.

"Dik, dimdik, böyle..."

Çok gülünç ve şapşal bir hal aldı Manuk. Ağlamasını kesip *Mayrig*'in karşısında hareketsiz durdu. Avuçlarını açmış, dudakları titriyor, bekliyordu. *Mayrig* lambayı getirmelerini emretti. Lambanın ışığında Manuk'un yüzünü dikkatle inceledikten sonra ona tokat atmaya başladı.

"Yalancı, utanmaz, yalancı!"

Daha ilk darbede Manuk olduğu yere yığıldı, bedeni üstüne büküldü ve sesi kesildi. *Mayrig*, Manuk'un vücudunu tekmelemeye devam etti, nereye denk gelirse oraya vuruyordu. *Mayrig*'in öfkesi etkisini göstermiş olmalıydı ki

Manuk'un gıkı çıkmıyordu, artık ne şikâyet ediyor ne de ağlıyordu.

Mayrig öfkesini dindirdikten sonra bize döndü:

"Aranızda başka karnı ağrıyan var mı!"

Yataklarımıza gömüldük. Kimse başını yorganın altından çıkarmaya cesaret edemedi. *Mayrig* gittikten sonra sessizliği bozan yine Manuk'tu:

"Karnım *mayrig*! Karnım, yanıyor, çatlıyor..."

Manuk bizi ağrısının yalan olmadığına artık inandırmıştı ama yardım çağırmaya cesaret edemiyorduk. *Mayrig*'in öfkeden kudurmuş hali gözümüzün önünden gitmiyor, bizi dehşete düşürüyor, Manuk'a yardımı dokunacak yeni bir müdahalede bulunmaktan alıkoyuyordu. Çokları zaten bezmiş ve uyumuştu. Manuk'un kendisi de, karın ağrısı da onlar için ilginç değildi. Manuk'un etrafında ona yardım etmek isteyen birkaç kişi kalmıştı ama onların cesaret verici sözleri de yavaş yavaş sıcaklığını yitiriyordu.

Geç vakit Manuk'tan gelen sesler yükseldi. Çığlıkları odadaki herkesi uyandırdı. Patırtı, kargaşa, şikâyet... *Hısgiçlerin* kapısını çalmaya karar verdik. *Mayrig*'e gitmeye korkuyorduk. Çocuklar *hısgiçlerden* birini uyandırmayı başardı. *Hısgiç* geldi, baktı, bir şeyler mırıldandı ve gitti.

Aşçı *mayrig* de gürültümüze uyanmıştı. Manuk'la epey ilgilendi. Sıcak su getirdi, bir bezi ıslattı ve Manuk'un karnını ovdu. Sabah erkenden onu hastaneye gönderme sözü verdi, tatlı sözler söyledi ve gitti.

Sabahleyin Manuk artık oturamaz haldeydi, derin bir acıyla yatağına uzanmıştı. Yorganını açtık ve dehşetle geri kaçtık. Göğsüyle karnının alt tarafı arasında vücudu mosmordu. Bilhassa karnı koyu bir renk almış ve şişmişti. Manuk artık konuşmuyor, kısık sesle inliyordu.

Birkaç kişi dışarı fırladı ve *Mayrig*'i getirdi. *Mayrig* Manuk'u görünce afalladı, şaşırdı, bir şeyler geveledi. İki *hısgiç* çağırdı. Manuk'u bir yorgana sarıp hastaneye götürdüler.

Akşam haberi geldi, Manuk hastanede ölmüştü. Fazla yemekten bağırsaklarının patladığı söylendi. İnanmadık. Anaokulu'nda hiç kimsenin bağırsakları dolmazdı ki patlasın. Ne Manuk ne de başka bir çocuk patlayacak kadar tok olabilirdi. Sözleri bizim için mutlak gerçek olan *Hısgiç* Harutyun da söylentileri doğrulamıştı, asıl inanması güç olan buydu.

Ve şöyle eklemişti:

"Manuk'u o kancık öldürdü!"

'Kancık' besbelli Yeğisapet *Mayrig*'di ama Manuk'un ölüm nedeni hâlâ belli değildi. *Hısgiç* Harutyun daha fazla bir şey söylemedi ve verdiği esrarlı hüküm, bahtsız Manuk'un ardından söylenen son söz oldu. Sonrasında Manuk çabucak unutuldu. Anaokulu'nda her şey hemen unutulurdu. Hele hele ölüm ve başkalarının başına gelen talihsizlikler... Amansız bir hayat kavgası vardı, bizi yiyip bitiren bu kargaşa içinde bütün duygularımız donup kalmıştı.

Manuk unutuldu, kendisiyle birlikte karın ağrısı da. Hastaneye gitmek için başvurulan yalan hastalıklar arasında artık karın ağrısı yoktu.

Zavallı Manuk'un hatırasını yazıya dökmeden, doktor bir dostuma o dönemin şartlarında Manuk'u gerçekten neyin öldürmüş olabileceğini sordum. Patlayan bağırsak hikâyesi bize o zamanlar çok saçma gelmişti. Yeğisapet *Mayrig*'in darbeleri ise insafsızdı insafsız olmasına ama Manuk'un ölümüne yol açmış olamazdı.

Doktorun patlayan bağırsak tezini çürütmesini ve bambaşka bir neden ileri sürmesini bekliyordum. Çürütmedi. Aksine, otuz yıl önce toprağa verilen, hiç tanımadığı Manuk kendi ellerinde ölmüş gibi, o gün bize söyleneni kesin bir şekilde doğruladı. Evet, Manuk'un bağırsağı patlamıştı, ancak patlayacak kadar dolması bizler için ulaşılmaz bir bahtiyarlık olan o büzüşmüş ve kuru bağırsak değil, çocukken varlığından bihaber olduğumuz, şimdilerde bile yetişkin olduğumuz halde işlevini bilmediğimiz kör bağırsaktı bu. Kaderin cilvesi şüphesiz! İyi yürekli Manuk'umuz kör bağırsağının kurbanı olmuştu körü körüne.

Manuk'un ellerini karnında kavuşturmuş hali dün gibi aklımda... Sabah karnı ağrıdığında yalan sanmıştık ama değildi. Akşam *Mayrig* yalan sanıp tokatladığında da yalan değildi. İçindeki parazit erkenden harekete geçmiş ve akşamdan sabaha palazlanıp ona zarar vererek nihayetinde patlamaya yol açmıştı.

Kimler kimler, kim bilir hangi yalan ağrılarla hastaneye gidip orada mesut günler yaşamayı becerdi, buna karşılık hastaneye vaktinde yetiştirilmesi durumunda hayatı kurtulacak olan tek gerçek hasta hastane özlemiyle öldü! Manuk'un görüntüsü ile *Hısgiç* Harutyun'un görüntüsü zihnimde birbirinden ayrılmıyor; sanki *Hısgiç* Harutyun, pençeye benzeyen elini omzuma koyup, bu bölümü, temyizi olmayan hükmüyle bitirmemi emrediyor:

"Zavallı Manuk'u o kancık katletti!"

İyi Samiriyeliler

İyi Samiriyeliler her pazar, öğle yemeğinden az önce Anaokulu'na gelirlerdi. Yanlarında çoğunlukla bir papaz olurdu, hatta bazen *Hayrig* de.

Tertemiz giyimli bu kadınlar bizimle seslerinde şaşılası bir yumuşaklıka konuşur, tatlı sözler söylerlerdi. Kitab-ı Mukaddes'teki Samiriyeli erkekti, bir eşeği vardı ve Ermeni Protestan kilisesinin duvarına asılı renkli tabloda bir yaralıyı tedavi ediyordu. Şu bizim Samiriyelilerin neden kadın olduğunu, yaralıları tedavi etmedikleri halde onlara neden Samiriyeli dendiğini bilmesek de, onları, hikâyesini *Mayrig*'den ve vaizden sayısız defa dinlediğimiz gerçek Samiriyeliden daha çok seviyorduk.

Gelmelerini sabırsızlıkla beklerdik, çünkü Samiriyelilerin ortaya çıkmaları küçük dünyamızda büyük olayların habercisiydi. O hanımlar önce *Mayrig*'le görüşür, sonra bizi dikkatle inceleyip aramızdan birkaçını seçer ve evlerine götürürlerdi. Bazen kadınların peşi sıra bir hamal olurdu. Adam sırtındaki küfeyi Anaokulu'nun avlusunun orta yerine bırakırdı. Küfeden bize, bizden küfeye mutluluk dalgaları yayılırdı. Samiriyelilerin hediyesiydi bu: şeker, badem, fıstık. Ancak gerçek mutluluk, asıl büyük olay, bir Samiriyeliyle birlikte oradan ayrılmaktı. Şanslı çocuğun gittiği yerde mükellef bir yemek yiyeceğini, hatta ayakkabı, çorap ve başka hediyeler alacağını, akşam muzaffer bir

şekilde döndüğünde de geride kalan arkadaşlarını yediği lezzetli yemekleri anlatarak çatlatacağını bilirdik.

Seçme işlemi şu şekilde yapılırdı: Samiriyeli, *Mayrig*'le görüştükten sonra onunla birlikte avluya çıkar ve konuşma *Mayrig*'in kapısının önünde devam ederdi. O anda bütün oyunlar durur, itiş kakış, kavgalar, hatta sohbetler yerini huzur dolu bir dinginliğe bırakır, talepkâr bir bekleyiş içinde yürekler çarpar, ziyaretçinin her hareketi dikkatli bakışlarla kontrol edilirdi. Çoğu zaman, şanslı kişi daha *Mayrig*'in odasındayken kararlaştırılmış olurdu ve o aşamada mesele onun bulunmasından ibaretti.

"Keğam Mutafyan buraya gelsin..."

Tören edasıyla konuşan, ciddi, buyurgan *Mayrig*'di. Yanındaki iyi Samiriyeli, yüzünde belli belirsiz bir gülümsemeyle bu yüzlerce minik kafadan hangisinin Keğam Mutafyan'a ait olduğunu merak ediyordu. Şaşı Keğam'ın soyadının Mutafyan olduğunu benzer vesilelerle hatırlardık. Böyle şeyler onun için sürpriz değildi, ne de olsa *Mayrig*'in gözdesiydi.

"Üç numaralı odanın lambasını kim kırdı?"

Ses yok.

"Ekmek dolabının anahtarını kim çaldı?"

Ses yok.

"Fare leşini *Mayrig*'in odasına kim attı?"

Ses yok.

Tüm bu suçların failleri ortaya çıktı ama aramızdan biri dayak ya da açlık tehdidi karşısında boşboğazlık etti diye değil... Şaşı Keğam'ın işiydi! Her seferinde açık veya gizli bir şekilde gammazlık yaptı ve günden güne *Mayrig*'in kanatları altına girdi. Her pazar Samiriyelilerden birinin evindeydi. Bir sürü oyuncağı, ayakkabısı ve parası vardı.

Bazen Samiriyeli seçimi kendisi yapardı. İşte bu bizim eriyip bittiğimiz andı. Samiriyeli aramızda dolanır, bizleri inceler ve birimizi seçerdi. Aldırış etmiyor gibi davranırdık. Kadın çevresine bakar, gülümseyerek birini işaret ederdi. İşte o seçilmiş kişi olurdu. Ne mutlu ona! Samiriyelinin tebessümü, içinde sayısız beyaz ekmek, et, şeker, peynir olan bir rüyaydı. Bir mutluluk serabıydı!

Bazen kadınlar yanlarında kendi çocuklarıyla gelirlerdi. Onlar *Mayrig*'in odasındayken, Samiriyelinin oğlu dışarıda bizimle kalır ve hemen yaşıtlarından biriyle samimi olurdu. Öyle ki annesi dışarı çıktığında, çocuk gayriihtiyari seçimi yapmış bulunur, oyun arkadaşının evlerine gelmesini sağlardı.

İşte ömrümün en mutlu, aynı zamanda en hüzünlü günlerinden birini böyle bir vesileye borçluyum.

Güneşli bir pazardı. Samiriyeliler her zamankinden çok daha kalabalık bir grup halinde gelmişlerdi. Böylesi görülmemişti; kadınlara birkaç erkek ve bizimle yaşıt, pantolon-şapka, ayakkabı giymiş çocuklar eşlik ediyordu. *Mayrig*'in odası ana baba günüydü. Gidecek olanlar hızlı hızlı, hatta ikişerli üçerli seçiliyordu.

Elimde kâğıttan yapılmış bir kuşla *Mayrig*'in odasının yakınlarındaydım. İçeriden kırmızı kıyafetli bir çocuk çıktı, benim boyumda ama benden daha zayıf ve solgun görünüşlüydü. Elini temkinli bir hareketle kuşuma uzattı. Verdim. Alıp içeri girdi. Çok geçmeden bir tomar gazete kâğıdıyla geldi ve kendisine kuş yapmayı öğretmemi rica etti. Kâğıt çok büyüktü. İkiye böldüm, kuşu yapıp verdim. Kâğıdın diğer yarısıyla kayık yapmak üzereyken çocuğun annesi çıkageldi.

"Karnig, gidelim mi oğlum?"

Karnig bundan hoşnut olmamıştı, eliyle annesine beklemesini işaret etti; tüm dikkati parmaklarımın üzerindeydi. Kayık daha tamamlanmamıştı. O hayati davetin ümidiyle bile isteye ağırdan alıyordum. Kuş ve kayık yapmakta onca maharetli parmaklarım, o anda adeta birbirine dolanıyordu. Kâğıdı zorlukla katlıyordum, hareketlerimde bir sarsaklık vardı. Dikkatim güya kayıktaydı ama kalbim kulaklarımda atıyordu.

Sonunda o büyüleyici sözcükleri duydum. Doğrudan bir davet değildi ama gideceğimi kesinleştiren, aynı zamanda gururumu ayaklar altına alınmaktan kurtaran daha güzel bir cümleydi.

"Karnig, artık evde devam edersiniz oğlum, geciktik."

Ve kadın omzuma dokundu, Karnig'le beni önüne kattı. Yola koyulduk. Kâğıttan kayık ruhumda tüm yelkenlerini açmış, mutluluk rüzgârları eşliğinde yüzüyordu. Karnig'in annesi ne iyi bir kadındı, Karnig ne iyi bir çocuktu!

Yetimhanenin dar ve kıvrımlı sokaklarını geçip caddeye çıkınca kadın bir araba çevirdi, yola öyle devam ettik. Ben Karnig'le annesinin arasında oturuyordum. Karnig annesine sürekli soru soruyor, annesi de ara sıra saçlarımı okşayıp tatlı sözler söylüyordu.

Karniglerin evi uzakta değildi, arabaya binmemize şaşırdım. Evin ikinci katına çıktık. Halıyla kaplı salonda sandalye yerine büyük koltuklar vardı. Ayağımda çıkaracak ayakkabım yoktu ve halıda yalınayak yürümeye korkuyordum. Karnig'in annesi ürkekliğimi gidermek için elinden geleni yapıyordu. Ev halkı bana o kadar yücegönüllü ve iyi davrandı ki çok geçmeden cesaretim yerine geldi. Artık kirli ayaklarımdan utanmıyordum.

Karnig'in ilk işi bütün oyuncaklarını bana göstermek

oldu. İrili ufaklı bir sürü kauçuk topu, dairesel çizgiler üstünde dönen bir treni ve başka tahta oyuncakları vardı. Toplarından birini bana hediye edeceğine söz verdi hemen. Karnig'le oynarken aklım tabak çanak seslerinin geldiği yandaki yemek odasındaydı. Büyük an gelmek üzereydi. Havada kızarmış etin muazzam kokusu vardı, tüm bedenimi sarıyor ve bayılacak raddeye gelene kadar uyuşturuyordu. Sanki sayısız saat geçiyor ve sofranın hazırlanması bitmek bilmiyordu.

Karnig'le benim yemeğimi büyük bir tepsi içinde ayrı getirip oyuncakların yanına bıraktılar. Masanın etrafında başka erkek ve kadınlar da vardı. Konuşmalarını duyuyorduk. Utanıp sıkılmayayım ve bolca yiyeyim diye beni masaya oturtmadıklarını anladım.

Karnig pek az yedi. Bense müthiş iştahlı olmama karşın tabakların yarısını bile boşaltamadım. İlk ve şiddetli saldırımı beyaz ekmeklere karşı düzenledim ve o noktada gücüm tükendi. Kendime karşı çok öfkeliydim. Ne var ne yok yiyip yutmak istiyor, ama yapamıyordum. Bir bütün ekmeği ancak yemiştim, bir diğerini elimde tutuyordum ama tek yaptığım kemirmekten ibaretti.

Karnig biraz kekeliyordu ve yetimhaneyi çok sevdiğini, benimle oraya gitmek istediğini tekrarlayıp duruyordu. Annesi, masasından Karnig'e bolca yemesini tembihliyor, beni örnek gösteriyordu.

Yemekten sonra Karnig'le yeniden oyuncakların arasına daldık. Bir top seçmiştim. En büyüğü olmasa da en sağlamıydı. Diğerlerinin içi boştu, benim topumunsa içi tamamen doluydu; sarı kauçuktan ve esnekti. Yere temas eder etmez tavana kadar zıplıyordu. Biz Anaokulu'nda paçavraların üstüne iplik sararak yumak yapar ve öyle top

oynardık. Bu topu mağrur bir edayla arkadaşlarıma gösterdiğimde nasıl hayran olacaklarını hayal edebiliyordum.

Karnig'le birkaç saat oynadık. Bir defterin bütün sayfalarını kayık ve kuş haline getirdik. Annesi Karnig'in eski ayakkabılarını getirdi ama ayağıma uymadılar. Küçük geldiler. Kadının bu duruma gerçekten üzüldüğü her halinden belliydi. Umudunu yitirince bana bir gümüş mecidiye verip parayı iyi saklamamı ve kaybetmememi tembihledi. Sonra da karanlık basmadan yetimhanede olmam için artık yola koyulmamın iyi olacağını söyledi.

Yolu biliyordum, o yüzden bana eşlik etmediler. Bir mendilin içine şeker koyup elime tutuşturdular. Ayrılık vakti gelmişti.

Bir elimde top, diğerinde mendil, tam Karnig'le vedalaşıyordum ki Karnig fikrini değiştirip topu bırakmamı istedi.

Koridorda ikimizdik. Kapı açıktı, ben de yola koyulmak üzereydim. Anlamazlığa vurup kapıdan çıkmayı denedim. Karnig önümü kesip bağırmaya başladı.

"Vermeyeceğim, bırak topumu!"

"Bana verdin ya? O artık benim."

"Onu vermem, başka bir tane al."

"Hayır, bunu alacağım."

"Vermem..."

"Ben de vermem..."

O sırada annesi geldi, bana gülümsedikten sonra topu bırakması için Karnig'i ikna etmeye çalıştı.

Karnig, "Başkasını alsın, vermem, vermem!" diye tutturmuştu ve tepinerek ağlıyordu.

Şaşırmıştım. Oradan Karnig'i gücendirerek ayrılmak istemiyordum ama topa sahip olma fikri çok baştan çıkarı-

cı, kavganın nedeni çok kıymetliydi. Topum Anaokulu'na bomba gibi düşecekti! O topa bağlı ne hayaller vardı!

Az sonra, annesi ona hemen o gün, topun aynısından, hatta daha büyüğünden almaya söz vererek Karnig'i ikna etmiş gibiydi. Son söz olarak da, ben duymayayım diye alçak sesle şu öğüdü verdi:

"Karnig, oğlum, yetimdir... Yazıktır, yetimin kalbi kırılmaz."

Top benim oldu.

Merdivenlerden inerken kapının arkamdan kapandığını duydum. Zafer benimdi, top da. Şeker kesesi elimde, mendilime sıkıca sardığım gümüş para önlüğümün cebindeydi. Ama... Ben mutlu değildim. Bilmeden tadı buruk bir sıvı içmiştim sanki, içimde sıcak bir kıpırtı, yüreğimde bir ağırlık vardı.

Yetimhanenin yokuşuna yaklaştıkça mutsuzluğum gitgide büyüyor ve içim kararıyordu. Yumuşacık bir şey göğsümün altında kımıldanıyor, boğazıma doğru yükseliyordu.

"Yetimdir..."

"Yetim..."

İyi kalpli bir annenin dudaklarından dökülmüş, benim yararıma söylenmiş bu şefkatli sözler tüm benliğimi tarifsiz bir kedere boğdu. Yetim olduğumu, yetimhanede kaldığımı biliyordum. Söylenenler bilmediğim şeyler değildi. Hem de iyi niyetle ve tatlılıkla söylenmişlerdi. Hissettiğim acının nedenini anlayamıyordum, derin bir keder içindeydim. Kendime, dünyaya ve tanımadığım birine karşı dolmuş taşmıştım.

"Yetimdir... yazık..."

Mayrig'den ve *hısgiçlerden* kim bilir kaç defa dayak yedim ama hiç ağlamadım. Çıplak ayaklarım teneke ya da cam parçalarıyla kim bilir kaç defa kesildi ama acıya dayandım. Dişlerimi sıkıp var gücümle dilimi ısırarak acımı daha keskin bir acıyla dindirdim. Her Allah'ın kulu bize yetim derdi ve bu seslenişi adımız kadar doğal karşılardık. Bir keresinde beş-altı arkadaş bir fırının önünde durup ekmek istemiştik. İçeriden çıkan bıyıklı bir adam, bize Türkçe küfredip "*Piç!*" diye bağırmıştı. Yenovk *piç*in çok kötü bir kelime olduğunu söylediğinde umursamadık. Uzaktan fırına taş attık, gülüp kaçtık. Ama sevgi dolu "Yetimdir, yazık..." sözleri başkaydı. İçimde birikmiş bir keder seli, her şeyi altüst etmek için bu sözleri bekliyordu adeta.

Sokaklarda, bir muharebeden çıkıp diğerine koşan bir asker gibi dişlerimi kenetlemiş yürüyordum.

Anaokulu'na vardığımda topla keseyi Bedros'a fırlatıp koğuşa girdim. İşte o anda o yumuşacık şey boğazımdan yukarı çıktı, çeneme ulaştı ve gözlerimden fışkırıverdi.

"Ne oldu, dövdüler mi yoksa?" diye sordu Bedros. Olan bitene bir anlam verememişti, bir topa, bir bana bakıyordu.

"Yok bir şey... Şeker de, top da senin olsun! Git başımdan!"

.....

O günden sonra bir daha kâğıttan kuş yapmadım...

Hiçbir Samiriyelinin evine gitmedim...

*Dzağgots**

Hiç beklemediğimiz bir anda, büyük bir değişim, Anaokulu yaşantımızın dönüm noktası oldu. Bir akşam yeni yetimler getirdiler. Kirli, rengi atmış, yırtık pırtık giysileriyle bir yığın çocuk... Bizleri boy sırasına göre dörtlü gruplar halinde yan yana dizdiler, sırayı tam ortadan ikiye böldüler. Kuyruk tarafı Anaokulu'nda kaldı, büyüklerin ise yeni gelenlere yer açmak için başka bir binaya gönderilecekleri söylendi.

Yataklarımızı sırtlanıp yeni yuvamıza yollandık. Burada kalan başkaları da vardı, bizden daha boylu çocuklardı. O binaya *Dzağgots* deniyordu ve Anaokulu'yla büyük çocukların yurtları arasında bir geçiş noktasıydı. *Dzağgots* sakini olma sıfatı bir anda bizi Anaokulu'ndan koparıyor, bir gün içinde boyumuzu ve yaşımızı büyütüyordu adeta. Avlu küçüktü ama etrafında geniş koğuşlar vardı. Her bir koğuşa otuz-kırk kişi rahatlıkla yerleşmiştik. Bazısı okullu olan kıdemliler üst kattaki en güzel üç koğuşu kapmışlardı. Üst katta kalmayı tercih ederdik şüphesiz, fakat tüm denemelerimiz boşa çıktı ve onların mülklerine girmeyi başaramadık.

Dzağgots'un bizim için bir özgürlük beşiği haline geleceğini kısa zamanda fark ettik. Gündüzleri *Dzağgots*'ta

* Erm. ("Çiçeklik") Anaokulu. Burada, okul öncesi eğitimin daha ileri bir aşaması kast ediliyor.

kalıp geceleri evine giden bir *mayrig*imiz vardı. *Hısgiçler* Anaokulu'ndakiler kadar sert ve otoriter değildi. Yemek ve yatma zilleri sanki âdet yerini bulsun diye çalınıyordu. *Hısgiçler* sabahları okullularla beraber çıkıp gittiklerinden tüm gün özgürdük. Avlu küçük olduğu için dışarıda, kapının açıldığı sokakta oynamamıza izin veriyorlardı. Ne var ki özgürlüğümüz kısa ömürlü oldu, ancak birkaç ay sürdü. Akabinde *Dzağgots*'un binası da, yönetim şekli de değişti. Gelgelelim, bu kısa zaman dilimi hürriyet tohumlarının içimizde filizlenmesine yetti ve disiplinsizlik yetimhane yaşantımız boyunca bizim bir parçamız oldu, hatta kimilerinin yakasından bir ömür boyu düşmedi.

Öncelikle *Dzağgots*'ta kırılmadık cam çerçeve bırakmadık. Ertesi gün sıra çevre sokaklardaki lambalara geldi. Paçavradan yapılmış toplarımız hedeflerini on ikiden vurarak bütün semti karanlıkta bıraktı. Korksak da, endişelensek de, faaliyet alanımızı gitgide genişlettik; şehir merkezinde dolaşıp yemek saatlerinde *Dzağgots*'a dönmek bizde alışkanlık haline gelmişti artık.

Sefer grupları türedi; örgütlü çalışma ve kârdan pay alan ortaklıklar sayesinde şehrin ücra köşelerinde "bulunmuş" çeşitli eşyalar getirip diğerlerine satıyorlardı. En faal ve zorba olanı Çopur Garbis'in grubuydu. Tam bir çeteydi; gara kadar gidip askeri çadırlardan ve kışladan teneke kutularda konserve et, balık, tatlı, jilet, gömlek, çorap, en önemlisi de, sünger gibi göz göz ama bembeyaz, kocaman ekmekler çalıyorlardı. Bir dolabı baştan sona dükkâna çevirmişlerdi. Mallarını okullulara kitap karşılığında satıyorlardı. Kitapları da kırtasiyeciye para karşılığında satıyorlardı. Parayı saklıyorlardı. Okulluların çantası Garbis ve çetesinin ceplerini *barğud*larla doldurmak suretiyle bo-

şalıyordu. *Mayrig* ve *hısgiçler* bile Garbis'in dükkânından alışveriş yapıyordu!

Başka gruplar da vardı ama hiçbiri işleri Garbis'inki kadar büyütmemişti. Özellikle bizim grup, seferden hep yok kabilinden bir ganimetle dönüyordu. Bir gün gar civarına kadar gittik, askerlerin karargâhı oradaydı. Esas meselenin oraya ulaşmak olduğunu ve çadırlar göründü mü kendimizi bolluk bereket içinde bulacağımızı sanıyorduk ama ellerimiz boş kaldı. Dikenli tellerden örülmüş bir çit vardı ve içeri girmeye cesaret edemedik. Saatlerce dikenli tellerin önünde bekledik. Etraf boş teneke kutuları, sebze artıkları ve çöplerle doluydu. Yine de cüretkâr yolculuğumuz Bedros sayesinde kısmen başarıya ulaştı. Teneke kutuların çoğunun açacağı üzerinde kalmıştı. Bedros bunların değerli olduğunu ve yirmi tanesini bir *barğuda* satabileceğimizi söyledi.

Hummalı bir şekilde açacak aramaya ve toplamaya başladık. Bazen tenekelerin açık kapakları, açacağın üstüne rulo halinde sıkışmış olurdu, sıkışmış ruloları binbir zorlukla açmaya çalışırken sivri kenarlı tenekeler parmaklarımızı kanatırdı ama önemsemezdik. Çöp yığınlarının içinden yüzlerce açacak bulup bir tele dizdikten sonra pazara doğru yola koyulduk. Kimse satın almaya yanaşmıyordu. Kimi oralı olmuyor, bazıları kovuyordu. Zaten esnaf için şehir merkezine üşüşen yetimler yazın ortaya çıkan sinekler gibi rahatsız edici, hatta genelde daha sinir bozucu ve tehlikeliydi. En sonunda bir *okka* salatalık karşılığında açacakları elimizden çıkarmayı başardık.

Yetimhaneye dönüş yolunda Garbis'in grubuna rastladık ve tesadüfen onların unutulmaz bir macerasına tanık olduk. Garbis ve arkadaşlarının başarılarının sırrını o gün

hayranlık ve dehşetle öğrendik. Dükkânlarındaki bereketi sağlamak için ne kadar ağır bir bedel ödediklerini kendi gözlerimizle gördük. Taktik şöyleydi: Garbis iki üç arkadaşıyla birlikte tek bir noktaya, genelde tenhadaki bir dükkâna saldırıyordu. Her biri bir şey kapıp farklı yönlere tüyüyordu. Dükkân sahibi diğerlerini bırakıp sadece birini kovalamaya mecbur kalıyor, böylece onlar da ganimetleriyle birlikte uzaklaşmayı başarıyordu. Takip edilen çocuk yakalanabilir, dayak yiyebilir, ganimeti kaptırabilirdi ama onun için bunun bir önemi yoktu. Paçayı kurtaran arkadaşlarının kendi payını iç etmeyeceğini bilirdi. Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için! Garbis'in grubu en pis işlerde bile bu güzel prensibi harfiyen uyguluyordu.

O günkü akın, yetimhaneye yakın bir çarşının en dibindeki bakkala düzenlendi. Şansımıza, her şeyi en yakından izledik ve o seferin kurbanı için ister istemez gözcülük yapmış olduk. Garbis ve üç arkadaşı yıldırım hızıyla dükkâna dalıp aynı hızla dışarı fırladılar. Her zamanki gibi her biri ayrı yönlere dağıldılar. Bakkal dört yol ağzındaydı, yani Garbis'in stratejisi için gayet uygundu. Dükkânın iriyarı, genç, Arap sahibi bize doğru koşan Sisak'ın peşine düştü. Sisak'ın yakalanacağı ortadaydı. Ellerinde bir yığın hurmayla rahat koşamıyordu. Arap küfrederek elindeki tartıyı sallarken gitgide yaklaşıyordu. Sisak hurmaları elinden fırlatıp hızlandıysa da uzaklaşmayı başaramadı. Dükkâncı yetişmişti. Demir terazinin koluyla çocuğa vurdu, vurdu. Sisak ağlıyor, yalvarıyor, inliyordu. Nafile... Feci bir dayak yedi. Adam az öteye düşen hurmaları toplayıp dükkânına geri döndü.

Diğer Arap dükkâncılar Sisak dayak yerken öylece durup izlediler. Ama adam oradan ayrıldıktan sonra "*Ya ha-*

ram, ya haram!" diye bağırarak kan revan içindeki Sisak'ın başına toplandılar. Sisak'ı sırtlayıp büyük zorluklarla eve götürmemize yardım ettiler. Akşam Sisak hastaneye kaldırıldı. Bir bacağı kırılmıştı. Hastaneden çıktıktan sonra da uzun zaman koltuk değneği kullandı.

Bu olay yüzünden *Dzağgots*'a özgü bazı özgürlükler elimizden alındı. Dışarı çıkmamızı engellemek için kapıya bir görevli koydular. Ama nafile... Kapıcı iyi kalpli ve aciz bir ihtiyardı. Allem edip kallem edip dışarı çıkmayı başarıyorduk.

Dut zamanıydı. *Dzağgots*'ta sabah erkenden dutluklara gitmek pek revaçtaydı. Bahçıvana iki kişi için küçük bir *barğud* öder ve istediğimiz dut ağacına serbestçe tırmanırdık. Yiyebildiğimiz kadar yerdik ama dönerken yanımıza dut almamız yasaktı. Bazılarımız bahçeye para ödeyerek girerdi. Diğerleri dışarıda pusuda bekler, doğru anda içeri süzülüp hemen bir ağaca tırmanırlardı. Bahçıvanlar genellikle iyi niyetliydiler. Birkaç kişinin ödeme yapması yeterliydi. Diğerlerine göz yumarlardı.

Günün birinde kalabalıkça bir grupla bahçelerden birine girdik. Bahçıvan ortalarda yoktu. Her birimiz bir ağaca sessiz sakin kurulmuştuk ve nefis dutları yalayıp yutuyorduk. Yanımızda birkaç okullu da vardı. Uzunca bir süre, özgürce keyif sürmeye devam ettik. Sonunda uzaktan bahçıvan göründü, bağıra çağıra geliyordu. Biz yakalanmadan sıvışmayı başardık. Fakat bir şeyler ters gitti, kötü olaylar yaşandı ve *Hayrig* hemen aynı gün *Dzağgots*'u ziyaret edip dut gezilerini yasakladı.

Yan bahçeye giren gruptan Sümüklü Apraham'ın gözüne kaçarken taş isabet etmişti. Duvardan atlarken de ayağı yaralanmıştı. Ayağı zamanla iyileşti, ancak tek gözü

kör kaldı. Bizim gruptan okullu bir çocuk olan Harutyun o telaşla çantasını ağacın dibinde unutmuştu. En güzel çanta onunkiydi, içi defterlerle, kitaplarla doluydu. *Hayrig* hastaneye uğradıktan sonra *Dzağgots*'a gelince daha önce hiç görmediğimiz bir şey olacağını hemen anladık. *Hayrig*'i hiç öfkesi tepesinde görmemiştik. Küplere binmesinin nedeni Apraham'ın başına gelenlerdi kuşkusuz. Bahçeye kimlerin kaçak girdiğini hemen öğrendi. Harutyun'un çantasını orada bıraktığı ortaya çıkınca bizi unutup bütün öfkesini ondan çıkardı. O güne kadar *Hayrig*'in dayak attığına tanık olmamıştık. O günden sonra da olmadık. Ancak, Harutyun'un başına gelenler, *Hayrig*'in kırbacını elinde oyuncak niyetine taşımadığını anlamamıza yetti.

İki *hısgiç* Harutyun'u kol ve bacaklarından tutarak sabitledi. *Hayrig*, aralıklarla ama dayağın şiddetini hiç azaltmadan beline ve kıçına art arda vurmaya başladı. Harutyun sağlam bir dayak yedi, *Hayrig* gittikten sonra üst kattaki odasına çıkamadı ve sürünerek bizim yanımıza geldi.

Yatakları serdik, o uzun günün yorgunluğu ve üzüntüsüyle yattık. Harutyun benim yatağımın yanında, yerde yatıyordu. Yüzükoyun uzanmış, kollarını başının altında yastık yapmış ağlıyordu.

O gece dayanılmaz bir sıcak vardı. Uyuyamıyordum. Tahtakuruları arasında ve kan ter içinde bir sağa bir sola dönüp duruyordum. Saatler geçiyordu ama uykum gelmiyordu. Harutyun artık ağlamıyordu ama pozisyonunu hiç değiştirmemişti. Domuz Ohannes horlamaya başlamıştı bile. Bu da odadaki herkesin uyuduğuna işaretti. Zil, nasıl yatma vaktinin geldiğinin ilanıysa, Ohannes'in horlaması da odadaki herkesin uykuya dalmış olduğunun ispatıydı. Bu çocuk, horladığı için bütün odalardan kovulmuş, so-

nunda bizim odaya sığınmıştı. Başkalarından önce uyumaya kalktığında uyanık olanlar seslenirdi:

"Domuz başladı..."

"Yastığını çek!"

"Üstüne su dökün!"

Zavallıya fena eziyet ediyorlardı. Korkuyor, ellerine koz vermemek için önce diğerlerinin uyumasını bekliyordu. Ohannes, "Domuz" lakabını hiç hak etmeyen alçakgönüllü ve temiz kalpli bir çocuktu. Bu lakap ona herhalde horladığı için takılmıştı.

Harutyun hâlâ aynı yerdeydi, iki karış uzağımda. Seslendim:

"*Ağparig** uyanık mısın?"

"Uyanığım."

"Acıyor mu?"

Cevap vermek yerine bacaklarını oynattı, elini sırtına götürmesi ve inleyerek geri çekmesi bir oldu. Birkaç defa "Ah!" diye ses çıkardı, doğrulmaya yeltendi ama beceremedi. Belli ki acısı oturmasını engelliyordu.

Harutyun benden birkaç yaş büyüktü. Hemşeriydik ve birbirimize *ağparig* derdik. Okuldan gelince çantasını bana verirdi ve kitaplarındaki resimlere dilediğim gibi bakardım. Günün birinde, içinde renkli çizimlerinin olduğu, bilhassa dallı şapkalarıyla Ermeni gönüllüleri resmettiği defterini vermişti.

Gece, Domuz Ohannes'in horultusunun ritmine ayak uydurarak ilerliyordu. Harutyun'un yanında oturmuştum ama konuşmuyorduk. Bir şey söylemiş olmak için sordum:

"*Ağparig* su ister misin?"

"İsterim."

---

* Erm. Ağabey.

Gidip mutfaktan su getirdim. İçti. Yanımda erik vardı. Verdim. Yedi. Hava sıcaktı ama yorganımın bir ucunu üstüne örttüm. İtiraz etmedi. O gece öylece uyuduk.

Sabah *Hayrig* adına bir *hısgiç* bahçıvana para götürdü ama çanta bulunamadı. Harutyun birkaç gün oturmakta güçlük çekti ve bir daha okula gitmedi. Eline hiç kitap almadı, yetimhaneden çıktığında bile. Öyle eğitimsiz kaldı. Kitap yerine yanında hep defter kalem taşır ve çizerdi. Başlıca konusu artık gönüllüler değil, *Hayrig*'di. Başı *Hayrig*'e benzeyen, darağacında bir adam çizmişti. *Hayrig*'e benzeyen bir eşek... Başka bir sayfada kırbaçla dövülen bir adam vardı, döven kendisi değildi ama dayak yiyen *Hayrig*'di. Bir diğerinde kuyruklu bir *Hayrig*'i kafasında boynuz ve sırtında kamburla resmetmişti. Resimleri gerçek gibiydi. Resim tek meşgalesi olmuştu. Daha on yaşında içinde kuvvetli bir şeylerin kıpırdandığı belliydi, zira o küçük çocuk gelecekte Galents* diye bilinen ressam olacaktı.

Yıllar, onyıllar geçti. Büyüdük, birer yetişkin olduk ama hep aynı *ağparig*ler olarak kaldık. Harutyun bütün Arap köylerini, şehirlerini dolandı. Istıraplar çekti, günleri yokluk ve acı içinde geçse de çizmekten asla vazgeçmedi. Sıradışı bir yeteneği olan, sıradışı şekilde yumuşak başlı bir çocuktu Harutyun. Okumayı pek beceremezdi ama çizerdi. Öğrenim görmemişti ama çizerdi. Parasızdı ama çizerdi. Bir sergi açtığında tablolarının en az yarısını başka ressamlar satın alırdı. Ressamların ressamıydı Harutyun.

---

* Ünlü ressam Harutyun Galents, 1910'da, tıpkı Antranik Dzarugyan gibi Sivas Gürün'de doğdu. 1915'te anne ve babasını kaybettikten sonra Halep'te, onunla aynı yetimhanede büyüdü. Ressam olarak önemli başarılar kazandı ve 1967'de Ermenistan'ın başkenti Erivan'da hayatını kaybetti.

Harutyun evlendi ve Aram ismini verdiği, dünya tatlısı bir oğlu oldu. Aram doğduğu gün Harutyun'un dünyası bir noktada toplanıp küçülerek Aram'ın gözlerine, Aram'ın ellerine sıkıştı. Yaşamı, yaşamının anlamı Aram oldu.

En son bundan üç yıl önce görüştük. O buluşma şöyle geçti: Deniz kenarında, yüksek bir kayalığın üstünde bulunan bir kahvehanede oturmuştuk. Altımızda sivri kayalar, karşımızda ufukta usulca batan güneş... Huzur dolu bir deniz, huzur dolu bir gökyüzü, huzur dolu bir akşamüstü... Ruhlarımız huzur bulamıyordu sadece. Aramızda sürüp giden sessizlik, çetin bir münakaşanın ardından yerini içimizdeki fırtınalara bırakmıştı. Limanda bir yerlerde büyük bir gemi vardı. Oturduğumuz yerden gemiyi göremiyorduk ama şekli gözümüzün önündeydi, onu ruhumuzla hissediyorduk.

Ermenileri Ermenistan'a götürmek için gelmiş bir gemiydi.

Dzağgots'un soğuk zemininden bu günbatımına kadar geçen ömürlerimiz boyunca Harutyun'la iki *ağparig* olmuş ve öyle de kalmıştık. Bölük pörçük kelimelerle ya da sessizliğin diliyle anlaşmıştık hep. Birbirimizle *Dzağgots*'ta yorganımızı, gençlik yıllarımızda acılarımızı, ender de olsa mutluluklarımızı paylaşmıştık. Ama o gün birbirimizi anlayamıyorduk. Yabancı geminin bacasından tüten duman kara bir buluta dönüşerek bize doğru geliyor ve aramıza giriyordu adeta. Önce o konuştu:

"Ne derlerse desinler, ben gideceğim!"

"Git!"

"Sen de gelmez misin?"

"Hayır. Zaten götürmezler."

"Götürürlerse gelir misin?..."

"Gelmem. Bir zamanlar gitmek istemiştim ama daha erken deyip götürmediler. Şimdi onlar götürüyor, ben gitmiyorum, çünkü artık geç... Hayatım böyle geçti. Ya çok erken ya da çok geç... Asla zamanında değil."

"Ben gideceğim!"

"Git! Sen partili değilsin, bu meselelerden de hiç anlamazsın. Git!* Hem senin Aram'ın var."

Gözleri parladı. Aram'ı... Harutyun için Ermenistan Aram'da vücut bulmuştu.

Öpüşüp vedalaşırken karanlık çöküyordu. Ona son sözüm şu oldu:

"Küçük Aram'ını Büyük Aram'ın** ülkesine götür... Tanrı yardımcın olsun."

Kelime oyununu anlamadı. Harutyun tarih bilmezdi. Sadece resim çizmeyi bilirdi. Başını eğdi, bavullarını hazırlamak üzere eve yollandı.

***

Harutyun'un küçük kardeşi Hayk da aynı gemiye binip onlarla birlikte gidecekti. Ateşli, idealist bir çocuktu, inançlı bir partiliydi. Yola çıkmadan önce istifasını vermesini şart koştular. Hayk, taptığı bayrağa, ölülerine hakaret

---

* Buradaki tartışma, diasporadaki Ermeni toplulukları arasında, kitabın yazıldığı dönemde Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet olan Ermenistan'a yönelik siyasi tutumla ilgili. Yazarın da yakın olduğu Taşnaktsutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) Partisi çevreleri, 1922'den sonra dışlandıkları Sovyet rejimi altındaki Ermenistan'a karşı son dereceli mesafeli bir tutum içindeydi. SSCB iktidarı da, Taşnaktsutyun'la her türlü ilişkiyi katı bir şekilde cezalandırıyordu. Sovyetler Birliği dağılıp Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla bu ayrışma ortadan kalktı ve partinin ülkede faaliyet göstermesine izin verildi.

** Urartu Kralı Arame (Aram) kast ediliyor.

etmeden, alçalmadan istifasını vermeyi kabul etti; ancak bir şartı vardı, istifası basına yansımayacaktı. Kabul ettiler.

Bir çarşamba günü gemiye bindiler. Ertesi gün denize açılacaklardı. Fakat geciken yolcular yüzünden demir almaları iki gün ertelendi. Hayk, son dakikada, gemiye ulaşan bir yerel gazetede istifa haberini gördü. Öfkesinden tir tir titreyerek eşyalarını topladı ve gemiyi terk etti...

İki kardeşten biri gitti, diğeri kaldı. Biri Aram'ını göğsüne bastırarak gitmiş, diğeriyse kalbindeki Aram'ın üstüne titreyerek kalmıştı..

. . . . . .

Ben bu satırları yazarken saat gece yarısını çoktan geçiyor. Yazı masamın karşısındaki duvarda Harutyun'un mahzun, gülümsemeyen fotoğrafı duruyor. Uzak ve yakın geçmiş aklıma geliyor, yüreğim burkuluyor. Şehrin en sıcak gecelerinden biri. Harutyun'un acılar içinde, altındaki hasırı tırmalayarak hırıldadığı *Dzağgots*'taki o gece kadar sıcak. İki kardeş sanki odamda ve ben onların birbirinden ayrı olan yazgılarını hayalimde bir kılmaya, oradaki Harutyun'u ve orada olmayan Hayk'ı yan yana getirmeye çalışıyorum. Kalemimin ucunda titreyen bir soru var, kendimi daha fazla tutamıyor ve mırıldanıyorum:

"Harutyun sen mi oraya gitmekle iyi ettin, yoksa Hayk mı burada kalmakla?"

Dünyanın dört bir tarafında benim gibi yüz binlerce Ermeni'nin kendine sorduğu, ancak çok azının eveleyip gevelemeden, çarpıtmadan, doğru ve dürüst bir biçimde cevaplayabileceği bir soru...

Ama böyle uzun geceler ve böyle derin anlarda, *Dzağgots*'taki o küçük çocuk uyanır içimde; biriktirdiği fikirlerin, kuşkuların ve önyargıların ağır yükünü silkeler atar

üstünden, tıpkı ara sıra dut ağaçlarını silkelediği, sokak lambalarını indirdiği, camları kırdığı gibi. Bu sorunun cevabını *Dzağgots*'taki o zavallı masum çocuk –bendim o, ama artık değilim– ya da hapisteki babasını gömen, çölün kumlarında kız kardeşini kaybeden çocuklar verebilir ancak. *Dzağgots*'taki tüm arkadaşlarım adına, ölmüşlerimiz adına, benimle hemfikir ya da bana karşıt tüm Ermenilerin bütün fani sorularının cevabı olan ebedi hakikati tekrarlamak istiyorum:

Gitmekle iyi ettin Harutyun. Belki ekmeğin kara, boya kutun boş ama iyi ettin. Belki bileğini kavrayan kudretli bir pençe, gökkuşağının muazzam çeşitliliğini canıgönülden seven seni, fırçanı sadece kızıla batırman için zorluyor. Ama yine de iyi ettin. Körpecik Aram'ının serpilmesini izle ve ona yetimhanede geçirdiğimiz kara günleri anlat. Anlat ki en kötü gününün babasının yetimhanede geçirdiği en güneşli pazar gününden daha aydınlık olduğunu bilsin...

Ve Hayk da doğru olanı yaptı Harutyun. Ona karşı kin besleme. Son anda gemiden indiği için onu suçlama. Hayk, anayurdu senin Aram'ını sevdiğin kadar seviyordu. Sen nasıl Aram'ına çürük meyve yedirmek istemezsen, o da idealden yoksun bir enkazı, yani kendisini anayurda götürmek istemedi. Geminizde yeterince gariban vardı zaten, onlar için vatan tandır ekmeği ya da bir çift ayakkabı demekti. Onlar deniz yoluyla gidip kara yoluyla geri döndüler. Hayk doğru olanı yaptı, çünkü Ermenistan onun için ne tandır ekmeği, ne pembe tüf taşından binalar, ne de kauçuk fabrikasıydı. Hayk için, bütün Hayklar için Ermenistan, halkımızın atası, oku kuvvetli Ulu Hayk'ın yerleştiği soğuk kuzey ülkesiydi. Orada birbiri üstüne dağ silsileleri

yükselir, açlığın sözü geçer, su gibi kan akardı; ama o ülkede kasvetli kışların ve baharın aydınlık şafağının özgürlüğü kilise çanının sağır edici sesiyle dört bir yana yayılır. Her şey yerle bir olabilir, parçalanabilir, kurt sürüleri kuzeyden güneye akın edip taş üstünde taş bırakmayabilir ama hiçbiri on altı asırdan beri vadilerimize, ormanlarımıza yayılan çan seslerini susturamaz. Bir gün kiliseler yıkılsa, çanlar toprağa gömülse de sessizliğin gizli ritmiyle ruhlarında titreşmeye devam eder.

Harutyun biliyorum, sen bunları anlayamazsın. Anlamana da gerek yok. Şunu bilmen yeterli: Hayk hür doğdu, vatanında olsun veya olmasın, ölene dek alnı ak, başı dik yaşamaya yazgılıydı. Gemide, o iğrenç gazetede istifa haberini görünce, alnına kor demirle esir damgası vurmak istediklerini hissetti. İşte bu yüzden başkaldırdı ve gemiyi terk etti. Gemiden inmediği takdirde çok daha alçalacak ve tüm insani değerlerini yitirerek akılsız bir mahluka dönüşecekti. Hayk akılsız bir mahluk değildi. Hayk, bir Hayk'tı...

Sen anlayamazsın, ama günün birinde ayakları vatan toprağına sağlamca bastığında Aram'ın anlayacak. Sen ona bir şey söylemeyeceksin, zira pek bir şey bildiğin yok... Ama birileri –belki ormanlarımızdan çıkagelen bir hayalet, ya da dağlardan inen bir gölge– mutlaka Aram'ının kulağına o ülkeyi kaostan yaratanın, gemiden inen Hayk'ın Aram'ı olduğunu fısıldayacak. Sen anlamadın ama Aram'ın anlayacak. Aramlar birbirini daima anlamıştır...

Ve sen, ey uzaklardaki *ağparig*, bir daha tekrarlıyorum ve bir daha, hatta yüz defa daha: "Gitmekle iyi ettin..."

Yeni ayakkabı

Dzağgots'un büyük bir hana taşınması muazzam değişimleri beraberinde getirdi. Bolluk bereket içinde yaşıyorduk. Ekmek çoktu. Yemeklerin çeşidi artıyordu. Kahvaltıda, ekmeğin yanında zeytin ya da peynir ve her daim şekerli çay vardı. Öğle yemeğinde, salatalık, kayısı ya da yenidünya. Artık kimse aç kalmıyordu. Ekmek kavgası bitmişti. Yetimhanede büyük bir maddi dönüşüm gerçekleşmişti, bunun sebebini bilmesek de keyfini doyasıya çıkarıyorduk.

Gerçi dükkân vitrinlerinde tatlılar, ağzımızın suyunu akıtan, mahrumiyetin kaderimiz olduğunu hatırlatan, kışkırtıcı kokularıyla kebaplar hâlâ vardı; ama gelip geçici üzüntülerdi bunlar. Günlerimiz oyun ve kavgayla su gibi akıp gidiyordu, her akşam yemeğimiz hazırdı, artık çevresine aç aç bakan gözler yoktu. Buna rağmen yarılmış kafaların sayısı artıyordu. Haşarılık ve kavga *Dzağgots*'taki başlıca meşgalemizdi. *Hısgiç* sayısı artırılıp cezalar ağırlaştırıldı ama fayda etmedi. Geleceğin *Arşagavan* sakinleri yavaş yavaş kendilerini belli ediyordu.

Hanın bodrum katı yemekhaneye dönüştürülmüştü. Masaların önündeki sıralara oturuyorduk. Yeni kıyafetler, yepyeni ayakkabılar dağıtmışlardı. Anaokulu'ndakilerden daha itibarlı olduğumuzu tasdikleyen, gönüllülerin dallı şapkalarına benzer başlıklarımız bile vardı. Kırmızı önlükler tarihe karışmıştı. Büyümüştük.

Tabanları çabuk yıpranmasın diye ayakkabılarımızın altına büyük, yuvarlak çiviler çakıyorduk. Ayakkabılarımızı geniş avlunun pürüzsüz zemininde paten gibi kullanıyorduk. Tek başımıza, ikili ya da bazen daha kalabalık gruplar halinde bir duvardan ötekine koşuşturuyor, nidalar eşliğinde buz üstündeymiş gibi kayıyorduk. Düşenler, kolunu bacağını kıranlar oluyordu ama oyun devam ediyordu.

Alfabe kitapları dağıtılmıştı ama okul namına bir eğitim başlamamıştı. Öğretmenler gelip okuma yazma öğretecek demişlerdi, ama sadece *Oryort* Azniv gelip şarkı öğretti. Daima elinde uzun bir cetvel olur, cetvel gibi dimdik ve kaskatı bir biçimde koroyu yönetirdi. Yanlış söyleyenin vay haline! Ya cetvel ya da *Oryort* Azniv'in cetvel kadar sert eli –bizi daha çok korkutan buydu– kafasına anında inerdi.

Bizi artık hamama büyük kızlarla beraber götürmüyorlardı. *Hısgiç*lerle birlikte gidiyorduk. Bazı çocuklar bu düzenlemeden memnun değildi ama biz memnunduk. Kızlar tarafından yıkanmak gerçek bir işkenceydi. Vücudumuzu küçük sert kıldan keselerle derimiz pembeleşene kadar hızla ve kuvvetlice keseler, sonra da kaynar suyu boca ederlerdi. *Mayrig*lerin hamamdaki görevi teftiş etmek ve yıkanmadan kaçan çocukları yakalamaktı. Bu azaptan kurtulmanın çaresini bulmuştuk. Kurnalara yaklaşır, başımızdan aşağı azıcık sıcak su döktükten sonra dışarı çıkar, *Mayrig*'in temiz çamaşırların yanı başında bizi beklediği soğuk odaya giderdik. *Mayrig* havluyu vermeden yüzümüze şüpheyle bakar, "Yıkandın mı, sabunladılar mı?" derdi.

"Yıkandım *Mayrig*, çok sıcaktı..."

Mayrig'i kandırabilmek için yorgun ve bitkin görünmek, uzun süre su buharına maruz kalmaktan ötürü bayı-

lacakmış gibi yapmak, yakınmak ve hızlı hızlı solumak gerekirdi. *Mayrig* istese de istemese de inanmaya mecburdu. En fazla, "Kim yıkadı?" diye sorardı.

İçerideki büyük kızlardan birinin ismini şıp diye söyleyiverirdik. *Oryort* Asdğig, *Oryort* Makruhi, *Oryort* Zabel... *Mayrig*'in doğru söyleyip söylemediğimizi saptaması zordu. Keşmekeş içinde, balıklar gibi kaygan olan o küçük bedenlerden hangisinin ellerinden geçtiğini, hangisinin kaçtığını hatırlamak kızlar için daha da zordu. Zaten *Oryort* Zabel'in ya da *Oryort* Hayguhi'nin adını söylediğimizde *Mayrig*'in şüphelenmesi için neden kalmazdı. Diğer kurnalardan kaçmak için çareler aranırdı, onların kurnasında ise yer tutma kavgası olurdu. *Oryort* Hayguhi'nin masmavi gözleri vardı, elleri de hiç acıtmazdı. Kıldan kese ne kadar sert, su ne kadar sıcak olursa olsun, mavi bir gölün serin suları, gümüş bir çeşmeden üzerimize dökülüyor gibi gelirdi bize...

Hamam günlerinin mavi gölleri kurumuştu artık, geriye hamamın kaygan zemini, sıcak ve bulanık suyu ve dayanılmaz buhar bulutları kalmıştı. Yitip giden göller masumiyetimizi de alıp götürmüştü. Bedenlerde anlaşılmaz kımıldanmalar, sebepsiz utangaçlıklar, gizli fısıldaşmalar... Hamam dedikleri zaten köhne bir mahalledeki izbe bir evden ibaretti. Zamanla büsbütün çirkin ve nemli bir yer olup çıktı.

Dzağgots'taki herkesin ortak özelliği güçlü mülkiyet duygusuydu. Çoğumuzun şahsi kutuları vardı. Bunlar, içine malvarlığımızı büyük bir özenle sakladığımız, çeşit çeşit, irili ufaklı, tahta ya da renkli teneke kutulardı. Jilet, tarak, ayakkabı, aşık kemikleri, düğme, misket, para, fırça, tıraşlanmış kalem, ayna gibi birbiriyle ilgisi olmayan envai çeşit eşyayla dolu olan kutular arasında sürekli bir

takas, alışveriş hali vardı. Kapakların iç tarafı renkli ve parlak resimlerle süslenirdi. Kutularımız açıldığında işportacı tezgâhlarını andırırdı. Değerleri ise içindekilerden ziyade kapaklarındaki resimlerle ölçülürdü. Ancak kutularımızın değerini esasen kilitleri belirlerdi. Sağlam bir kilidi yoksa, en güzel kutunun bile değeri yarı yarıya düşerdi. Kutuların dünyasında malvarlığımızın güvenliğini ancak kilit sağlayabilirdi; o caydırıcı bir kuvvet, bir koruma kalkanıydı.

Sıradan bir kilit çiviyle rahatlıkla açılabilir ve açık sandığın içinde ne varsa bir gece içinde davetsiz misafirlerin eline geçebilirdi. Bir müddet sonra çalınan eşyalar başkalarının kutularında ortaya çıkardı. Eski sahip malını geri ister, yeni sahip inatla falanca kişiden satın aldığını iddia ederdi. Sonra o falanca kişi filancayı işaret ederdi, o da bir başkasını. Derken hırsızın kimliği kafa karışıklığı yaratan ipuçları arasında unutulur giderdi. *Dzağgots*'un kendine has bir ceza hukuku vardı. Malın alıcısı hırsız kadar suçlu sayılmıyordu. İşte bu nedenle, sağlam bir kilit, kutudan da, kutunun içindekilerden de daha değerliydi.

***

Artık sekiz yaşındaydım ve ilk kez ayakkabı giyiyordum. Giymediğim zamanlarda kutumda duruyorlardı. Pazar günlerinin aşkına diğer altı günü yalınayak geçirmeye değerdi. Ayna gibi pırıl pırıl boyalı ayakkabılar ve tertemiz şapkalar pazarı beklerdi. Artık Protestan kilisesine gitmiyorduk. Kalabalık gruplar halinde Ermeni Ortodoks kilisesine götürüyorlardı bizi. Cehennem tasviri artık eskisi kadar korkutmuyordu, tabloya daha uzun süre bakabiliyorduk. Köşedeki şeytan ağzından alevler çıkarmaya ve kocaman canavar dişlerini göstermeye devam ediyordu.

Bir pazar günü komünyon ayinine katıldık. *Mayrig*, ko-

münyon aldıktan sonra yere çıplak ayakla basmanın büyük bir günah olduğunu söyledi. Üç gün ayakkabıyla yattım. Hassasiyetimin nedeni örnek bir Hıristiyan olabilme gayreti değildi, tablodaki baş şeytan dikkate alınması gereken bir tehditti hâlâ...

Komünyonu takip eden üç günün ardından, ayakkabımı sürekli giymeyi âdet edindim. Aşırı temkinliliği, umarsızca davrandığım bir dönem izledi. Ayakkabılarımla taşlara, tahtalara vuruyordum. Paslı tenekeden bir bardağı top yapmıştım, ayakkabımın burnuyla avludaki tüm kapı ve pencerelerden içeri insafsızca goller atıyordum. Kısa sürede ayakkabım tanınmaz hale geldi. Sol teki hâlâ yeniydi ama sağ tekinin burnu açılmak üzereydi. Derken, kısmet ayağıma geldi.

Paskalya'dan önceki Kutsal Hafta'da eskimiş ayakkabıların yerine yenilerinin verileceği müjdelendi. Paskalya'ya zaten bir şey kalmamıştı. Fakat ayakkabının eskimiş kabul edilmesi için tabanının delik olması lazımdı. Derisinin yıpranmış ya da yırtılmış olması önemsenmez, olsa olsa tamir için kunduracıya gönderilirdi. Benim ayakkabımın burnu aşınmıştı ama tabanı delik olmadığı için yeni sayılıyordu. Lakin yeni bir ayakkabım olmasını çok istiyordum. Paskalya'dan önce aklıma dâhiyane bir fikir geldi.

Bir ayakkabının eskimiş olup olmadığına *Hayrig* karar veriyordu. Benimkilerin onun teftişinden başarıyla geçmesi mümkün değildi. Ben de ayakkabımın tabanını çakıyla kesip soymaya başladım. Doğal yollardan yıpranmış görüntüsü vermek için taşlara sürtüp kirletecektim de ama vakit yetmedi. Yeni ayakkabı alacaklar sıraya girmiş, teftişe girmeye hazırlanıyorlardı. Ayakkabılarımı bağcıklarından birbirine bağlayıp omzuma attım ve sıraya girdim. *Hısgiç*

aceleciydi. Ayakkabılarımıza şöyle bir baktı ve *Hayrig*'in yazıhanesine doğru yola çıktık.

Eskimiş ayakkabıları *Hayrig*'in masasının karşısına bırakıp yan odaya geçtik. Dağ gibi bir yeni ayakkabı yığını tavana kadar yükseliyordu. Kendimize uygun bir çift bulmak için hemen saldırdık. Büyük numaralılar, küçükler, daha da küçükler vardı. Ayağımıza uygun bir çifti beğenip hemen deniyor ve daha güzelini aramaya başlıyorduk. Beğendiklerimiz ya ufak ya da büyük geliyordu, ayağımıza uyanları da beğenmiyorduk. Ayakkabı bolluğundan kararsız kalıyor, yığının altını üstüne getirerek arayışa devam ediyorduk. Sonunda *Hayrig* acele etmemizi buyurdu sertçe, biz de açgözlülüğe son verip iyi kötü ayağımıza uyan bir çift seçtik.

Yola çıkmadan önce son bir ritüel vardı. Minnettarlığımızı ifade etmek için tek tek *Hayrig*'in elini öpecektik. Fakat biz sıraya dizilirken, *Hayrig* hâlâ eski ayakkabıları inceliyordu. Kırbacının ucuyla ayakkabı yığınını karıştırıyor, tabanları görmek için ayakkabıları ters çeviriyordu.

Aniden ayağını yere vurarak bir çifti aldı ve odanın ortasına fırlattı. Eğildi, dikkatle inceledikten sonra bize döndü:

"Kim getirdi bu ayakkabıları?"

Benim ayakkabımdı. Eskitmeyi becerememiştim. Bıçağın izleri belli oluyordu. Aramızdan bazıları iyice bakmak için yanaştılar, ayakkabının kendilerine ait olmadığını görünce mutlulukla yerlerine döndüler.

"Kim getirdi, kimin bunlar!" diye kükrüyordu *Hayrig*. Elindeki kamçıyı tehditkâr bir ifadeyle sallıyor, odada bir aşağı bir yukarı dolanıyordu. Bazıları birbirlerine korkulu gözlerle bakıyordu. İşin aslını bilenler vardı ama ses

çıkarmıyorlardı. *Dzağgots*'ta gammazlık en büyük günahtı ve gammazlık edene asla merhamet gösterilmezdi. Şaşı Keğam kısa bir süre *Dzağgots*'ta kaldıktan sonra boyunun uzunluğuna bakılmadan Anaokulu'na geri gönderilmişti. Yeğisapet *Mayrig*'in himayesinden mahrum kalınca Keğam için hayat çekilmez olmuştu. Ayakkabıları çalındı. Her gün yatağının içinden farklı bir şey çıkıyordu, çürük domatesler, yemek artıkları, taş parçaları. Uyurken birileri üstüne su döküyor, dua sırasında görünmez eller orasına burasına çimdik atıyor, iğne batırıyordu.

Hayrig aniden durdu ve kararlı bir sesle haykırdı:

"Çıkartın ayakkabıları..."

Buyruk acımasız ve gayet netti. Duraksayanlardan biri ilk kırbaç darbesini anında yedi. Ayakkabıları çıkarıp, yüzümüz duvara dönük sıralandık. Kabahatli ortaya çıkana dek böyle kalacaktık.

Hayrig gidip masasına oturdu. Yanında birkaç *mayrig*le *hısgiç* vardı. Onlarla hesaplar ve çeşitli işler hakkında konuşuyordu. Zaman geçiyordu. Bizi unutmuşlardı. Dürtüklemeler ve fısıldaşmalar aracılığıyla fikir alışverişinde bulunuyorduk. Yemek saati yaklaşıyordu. Açlık, yorgunluk, yeni ayakkabılarımızdan mahrum edilme ihtimali moralleri fena bozmuştu. Gruptaki herkes ayakkabının sahibini biliyordu. Bazıları gerçeği itiraf etmemi bekliyordu. Bazıları ise sağlam durup susmam için ısrar ediyordu. Ama çare yoktu. Zaman geçiyor, *Hayrig*'in işleri bitmek bilmiyordu. Yalnız başına olsa yüz ifadesinden ya da bir sözünden kızgınlık derecesini anlayabilirdik. Ama *Hayrig* bizleri tamamen unutmuş, başkalarıyla ilgilenmeye devam ediyordu.

Çaresiz, sıradan ayrıldım. Yavaş, ihtiyatlı adımlarla masaya yaklaştım; uysalca durup öfkesini hafifletmeyi, kim

bilir belki de tamamen yatıştırmayı ümit ettim. Bir kâğıt üzerinde birtakım hesaplar yapıyor, iki *mayrig* ve bir *hısgiç* elinin hareketlerini izliyordu. Masanın yanında durup işini bitirmesini bekledim. Oralı olan yoktu. Arkadaşlarımın yüzü artık duvara dönük değildi ve yakında kurtulacak olmanın mutluluğuyla çıkmayı bekliyorlardı.

Kırbaç masanın üstündeydi, *Hayrig*'in elinin hemen yanında. Gözümü ondan ayırmıyordum. İp kalınlığındaki iki deri parçasının birbiri üstüne sarılmasıyla oluşturulan kırbacın ucunda deriden, ince bir dil vardı. Sapı gümüş, ucu yuvarlaktı. Gümüşün üstüne siyah çizgiler ve yazıyı andıran süslemeler işlenmişti.

Hayrig bir an için yazmayı bırakıp *hısgiçe* bir şey sordu ve tekrar kâğıda eğilmeden önce beni fark etti.

"Ne istiyorsun?"

Sessizce duruyordum. Normalde, gruptan ayrılmış olmam ve süt dökmüş kedi gibi durmam her şeyi anlatırdı. Ama anlaşılan, *Hayrig* benim için hayati öneme sahip meseleyi unutmuştu. Sinirle tekrar sordu. Zar zor mırıldandım:

"Ayakkabı, *Hayrig*... Benim o..."

"Ne ayakkabısı..." Derken hatırladı ve yüz ifadesi değişti. Uzanıp kırbacını aldı, ayağa kalkacakmış gibi oldu ve yeniden oturdu. Kırbacı *hısgiçe* verdi.

"Bu köpeği yan odaya götürüp hakkından gel..."

Hısgiç kırbacı aldı, ensemden kaptığı gibi beni ayakkabıların bulunduğu odaya götürdü. Kapı aralığından sordu:

"Kaç tane *Hayrig*?"

"Canı çıkana kadar!" diye cevapladı *Hayrig*. Ama eklemeden edemedi:

"Ondan fazla olmasın."

Tek bir esaslı kırbaç darbesi yedim. Diğerleri hafifti. Kıllı ve şişman bir delikanlı olan *hısgiç*, arada ayakkabı yığınına sert bir darbe indiriyor, sonra kulağımı çekiyordu. Belli ki kendisine düşen cellatlık görevini yapmaya pek hevesli değildi. Feryatlarım ve ayakkabıları döven kırbacın sesi *Hayrig*'i yumuşatmış olmalıydı. Dışarıdan sesi duyuldu:

"Yeter, buraya getir..."

Arkadaşlarım ayakkabılarına kavuşmuştu. Ortalık yerde sadece benimkiler duruyordu, eskilerim ve yenilerim yan yana... Ağlamayı kesmiştim, gözlerimi ovuşturarak ayakkabılarımın yanı başında dikiliyordum.

"Kaldır!" diye emretti *Hayrig*. Masasından kalkmış, odanın ortasına gelmişti. *Mayrig*lerden biri delinmiş ayakkabılarıma bakıyor, gülmemek için kendini zor tutuyordu. Odanın havası değişmişti. Arkadaşlarım mutluydu, *hısgi*çin yüzünde tebessüm vardı.

Eğildim, yeni ayakkabılara uzandım.

"Hayır, onu bırak, diğerini götüreceksin."

Hayrig kırbacının ucuyla eski ayakkabıları işaret ediyordu.

Ayakkabıları yerden alıp gruba yetiştim. Sokakta herkes mutluydu, muzaffer askerler misali yürüyorlardı. Sadece ben yalınayaktım, giyilemez durumda olan ayakkabılarım omzumda, sıranın en arkasındaydım...

Ayakkabım yoktu. Ne eskisi ne de yenisi.

Ve üç gün sonra Paskalya'ydı...

Kötü çocuklar ve ayıp şey

Dzağgots'a yaşça epey büyük sekiz-on çocukluk bir grup gelmişti. Boyları *hısgiçler* kadardı ama ne okula gidiyorlardı ne de atölyeye. *Mayrig* onları büyüklerin bulunduğu binaya göndermeye uğraşıyordu ama orada da yer yoktu. Başlarda geçici olarak bizimle beraber kalıyorlardı, zamanla yerlerini sağlamlaştırıp kalıcı oldular. *Hısgiçler* işlerine karışamıyor, *mayrig*ler ise ağızlarını açmaya cesaret edemiyordu. Özel bir odaları vardı, yemeklerini de bizden ayrı yiyorlardı. Günün geri kalanını bizimle birlikte geçiriyorlardı ama *Dzağgots* binasına serbestçe girip çıkabiliyorlardı. Masalarında yetimhane yemeklerinden başka, çarşıdan alınmış yiyecekler de bulunurdu.

Bu grup *Dzağgots*'un başına musallat olmuştu ve hepsi başımıza adeta birer despot kesilmişti. Çoğunlukla Türkçe konuşuyor, ağza alınmayacak küfürler ediyorlardı. Çatıya çıkmak mutlak suretle yasak olduğu halde onlar sürekli çatıdaydı. Komşu evlerden devamlı şikâyet geliyordu. Yakınlarda yaşayan Arap kadınlar evlerinin içinde yüzleri açık dolaşırdı ve bu çocuklar kendilerini arsızca seyredince utanır, gururları incinirdi. Kadınlar onlardan biri görününce örtünmez ama *"Uli! Uli!"** diye çığlık çığlığa odalarına kaçardı. Daha sonra da kocaları gelip *mayrig*lere çatardı.

Biri ağzını açıp bir şey dediğinde güler, şikâyete gelen-

* Ar. "Vay! Vay!"

lere ve karılarına küfürler savururlardı. Ardından birbirlerine sokulup kadınları taklit eder ve onlarla "*Uli! Uli!*" diye dalga geçerlerdi. Mesele kapanır kapanmaz yine çatıya çıkarlardı. Günün birinde peçesini kaldırıp bir kadını sokak ortasında öpmeye yeltendiler. Zavallı kadın ellerinden bağır çağır zor kurtuldu. Kadının arkasından kahkahalar atarak "*Uli! Uli!*" diye bağırdılar. Akşam *Dzağgots*'a bir polis geldi, tehditler yağdırıp gitti.

Eşeğiyle sebze meyve satan biri ne zaman bizim sokağa gelse, adamın ve eşeğinin hemen etrafını sarar, pazarlık numarasıyla mutlaka bir şeyler araklamayı beceririlerdi. Zavallı adam nafile yere yakınıp küfrederdi. Çalıntı mal çoktan *Dzağgots*'a girmiş, koğuşlarına ulaşmış olurdu.

Yaptıklarını korku içinde ama biraz da kıskançlıkla izlerdik. Hiçbir şeyden korkmayan koca koca delikanlılardı. Aralarında makineyle tıraş olanlar, kravatı olanlar bile vardı. Bazıları yetimhanenin üniforması yerine farklı kıyafetler giyiyordu.

Bilhassa hamamda onlardan çekinirdik. Loş bir bölmeye çekilir, kurnanın etrafına toplanır, kapıyı da bir havluyla perde gibi örterlerdi. Hal ve hareketlerinde bizi hem korkutan hem meraklandıran esrarengiz bir şey vardı. Onlar hamama girdiğinde *mayrig*ler gitmiş olurdu. Küçücük ve dünyadan bihaber olmamıza rağmen, hüküm süren gizemli ve gergin havadan bu çocuklarla büyük kızlar ve genç *mayrig*ler arasında tarifi güç bir gerilim olduğunu sezerdik.

Dzağgots'taki en samimi arkadaşım Haçik'ti. Bir de Urfalı Krikor vardı, ayrılmaz üçlü olmuştuk. Bizden birine bulaşan üçümüzü tek yumruk olarak karşısında bulurdu. Üçümüzün yaşının toplamı yirmiyi zar zor geçiyordu, ama birlik olmamız bizi kayda değer bir güç yapmıştı. İçimiz-

den biri kavgaya tutuştuğunda diğer ikisi dövüşenleri ayırmayı ya da hakemlik etmeyi düşünmez, müttefik olarak doğrudan kavgaya dalardı.

Günün birinde büyük çocuklardan biriyle başım belaya girdi. Çocuk çamurlu ayakkabılarını temizlememi emrediyordu. Zaten bütün büyükler bizi ayak işleri için kullanırdı, biz küçükler de gıkımızı çıkarmadan onlara hizmet ederdik. Su getirmek, ayakkabı boyamak, yatak sermek küçüklere yüklenen, kabul görmüş angaryalardı. Her büyük çocuğun bir özel uşağı vardı. Küçük çocuk sorgusuz itaat eder, bunun karşılığında büyük olan da onu sömürmek isteyen diğerlerine karşı kollardı.

Velhasıl, ayakkabılarını zorla elime tutuşturan çocuk benim efendim olmadığından ona itaat etmek zorunda da değildim. Koruma gerektiren bir durum olduğunu ve hamim Levon'un o çocuğu dövebileceğini biliyordum. Ancak o sıra Levon ortalarda değildi. Çocuk inatla emrini yerine getirmemi istiyordu. Bunu reddedince feci bir tokat patlatıp yineledi:

"Temizleyeceksin, gebertirim seni!"

Yediğim tokada rağmen boyun eğmeye niyetim yoktu. Kuşkusuz bir tokat daha yiyecektim ama Haçik usulca çocuğa yaklaşıp elindeki toplu iğneyi onun kıçına batırdı ve kaçtı. Çocuk Haçik'in peşine düştü, onu yakaladı ve Allah yarattı demeden tekme tokat girişti. Durumu gören Krikor da aynı etkili silahla saldırdı. Çileden çıkan çocuk Haçik'i bırakıp Krikor'u tuttu. Haçik'le birlikte, kendi ayakkabılarıyla çocuğun kafasına vurarak Krikor'u kudurmuş canavarın elinden güçbela kurtardık.

Peş peşe üçümüz de dayak yemiştik ama üçlümüzün şerefi zedelenmemişti, çünkü ayakkabıları temizlememiştim.

Bir gün, grubumuzun en uyanığı Krikor, büyük çocuklar hakkında beklenmedik ve sarsıcı bir ifşaatta bulundu.

"Bunlar ayıp şey yapıyorlar..."

'Ayıp şey'in kelime anlamını biliyorduk ama esasen ne demek olduğu hayal gücümüzün dışındaydı. Kelime dağarcığımızda yer alan 'ayıp şey', kadın erkek ilişkilerinin tamamını kapsayan bir açıklamaydı, ancak gözümüzde belli bir görüntü ya da anlam canlandıramıyorduk. Hepimiz Arusyag *Mayrig*'in *Hısgiç* Soğomon'la 'ayıp şey' yaptığını biliyorduk. Fakat 'ayıp şey' esasen nedir, neden kötüdür, nasıl yapılır, bilmiyorduk.

Bir gece Krikor bizi fısıldayarak uyandırdı:

"Kalkın, kalkın. Ayıp şey yapıyorlar..."

Kalktık, el yordamıyla avludan geçip Arusyag *Mayrig*'in penceresinin önüne geldik. Hırsızlar gibi parmak ucunda, sessiz, tedbirli bir biçimde yürüyorduk. İçerisi karanlıktı, pencere kenarındaki açıklıklardan bir şey gözükmüyordu. Sadece fısıldaşma gibi hafif bir ses duyabildik. *Hısgiç* Soğomon'un öksürük sesini tanımasak, içeridekinin o olduğunu da anlayamazdık. Ama bu kadarı bile bizim için yeterliydi. *Hısgiç* Soğomon'un gecenin o saatinde, binada herkes uyumuşken orada olması, üstelik karanlıkta oturmaları, içeride 'ayıp şey' yapıldığına ikna olmamız için yeterliydi. Zaten onu hiç sevmezdik. Fakat Arusyag *Mayrig* hepimizin sevgilisiydi. Bizleri *Dzağgots*'taki iki öz evladından ayırmazdı. O gün 'ayıp şey' tek taraflı bir anlam kazandı. İşlendiğini varsaydığımız kabahatin tek faili, tek sorumlusu, yani kötü kişi, *Hısgiç* Soğomon'du. Sabah olduğunda bütün *Dzağgots*, Arusyag *Mayrig*'in, Krikor'un deyimiyle *şukman** olduğunu çoktan öğrenmişti.

* Erm. (Argo) Cinsel ilişkide bulunmuş kimse.

Garibimize giden, günahsız *mayrig*in *hısgiçten* daha fazla utanç duyuyor gibi görünmesiydi. Bu durumu anlamakta güçlük çekiyorduk. Arusyag *Mayrig*'in mahcup tavırları ve artık eskisi kadar neşeli olmaması bizi üzüyordu. Fakat o günden sonra *Hısgiç* Soğomon *hısgiç*lerin en iyisi olup çıkmıştı. Ne dövüyor ne de azarlıyordu. Herkese sevgiyle yaklaşıyor, etrafına iyilik saçıyordu.

Anlaşılan 'ayıp şey' o kadar da ayıp bir şey değildi.

Krikor bir başka sefer de büyük çocuklara dair ifşaatta bulundu. Söylediğine şüpheyle yaklaşıp onunla alay ettik.

Haçik, Krikor'un cahilliğiyle dalga geçip gülerek, "Yapamazlar!" diye buyurdu

"Yapabilirler, biliyorum. Onlar hep ayıp şey yapıyorlar."

"Lan sıpa, o iş için kız lazım, yanlarında kız mı var?"

Krikor şaşaladı, cevap veremedi ama bu iddia karşısında geri adım da atmadı. Kafasını sallayıp sustu, son bir karşı çıkma gayretiyle, "Siz öyle zannedin!" dedi.

'Ayıp şey' yapıp yapmadıkları belli değildi ama şurası kesindi, kötü çocuklardı. Öncelikle, *mayrig*lerin, *hısgiç*lerin yanında bile bizleri eşek sudan gelinceye kadar dövüyorlardı. Ayrıca akıl almaz hırsızlıklar yapıyorlardı. Bir gece on çift ayakkabı birden çalındı; bunun büyüklerin işi olduğu, ayakkabıları daha sonra Arap pazarında sattıkları söylendi. Mutfaktaki gaz ocaklarından biri çalındığında da herkes onlardan bildi.

Sanki biri bu çocukları yetimhanenin kütüğüne kaydetmeyi unutmuştu, en kötüsü de buydu. *Mayrig*lerin ve *hısgiç*lerin şikâyetlerine karşın *Hayrig* bile onlarla ilgilenmiyordu. Ve bela *Dzağgots*'u kasıp kavurmayı sürdürüyordu.

Musibetler bir skandal sayesinde son buldu.

Bu çocuklar geceleri de serbestçe dışarıda dolaşabiliyorlardı; bir sabah *mayrig*ler ve *hısgiç*lerle büyük bir kavgaya tutuştular. Kavga koğuşlarının önündeydi ve biz karşı koğuşa doluşmuş merakla seyrediyorduk. *Mayrig*lerden en yaşlısı, lanetler yağdırarak bağırıyor, koğuştan çıkmalarını istiyordu. Çocukların bir kısmı zaten dışarıdaydı ama diğerleri ısrarla çıkmıyor, kapıyı da açmıyorlardı.

Hayrig'e haber salınmıştı. Bir süre sonra geldi. Elinde kırbacıyla büyük kapıdan avluya girdi. Eşeğini almamıştı. Bizim için tam seyirlikti. *Hısgiç*ler ve *mayrig*ler, *Hayrig* gelince bir kenara çekildiler. Çocuklar suçlulukla ve sessizlik içinde bekliyorlardı. *Hayrig*'i görünce resmen sinmişlerdi.

*Mayrig*lerden biri *Hayrig*'in kulağına bir şeyler fısıldadı. Gözü dönen *Hayrig* odalarına daldı.

İçeridekileri kırbacını savura savura dışarı çıkardı. Son olarak *Hayrig*'in önünde, kapının yanında bir kız belirdi, ağlıyor ve eliyle yüzünü kapıyordu. Yetimhanedeki kızlardan biri değildi. Bir Arap'ın evinde hizmetçilik yapan bir Ermeni kızıydı.

Hayrig zili çaldırdı ve koğuşlara girmemizi emretti. Fakat koğuş hapsi pek uzun sürmedi. Tekrar avluya çıktığımızda ortada ne *Hayrig* vardı, ne çocuklar, ne de kız.

Büyük oğlanların koğuşu boşaltıldı. Bir daha da yüzlerini görmedik.

"Ben demedim mi!" diyordu Krikor durmadan, "Ayıp şey yapıyorlar, demedim mi!"

Hepimizin gözü önündeki bariz kanıt karşısında artık ona söyleyecek sözümüz yoktu. Ama ben Krikor'un iddialarının daha tüm bunlar olmadan önce bile başka kanıtları olduğundan ve bu son olayın, şansına, varsayımının doğruluğunu ispatladığından emindim.

Arşagavan

Yeni binamıza bu adı kim vermişti? *Hayrig* mi, yoksa *hısgiç*lerden biri mi? Bilinmiyordu. İlk başta yeni binanın resmi adı 'Haylazlar Yuvası'ydı. Sonra *Arşagavan* demeye başladılar, öyle de kaldı. Sokakta herhangi bir *hısgiç* içimizden birini çevirip hangi binadan olduğumuzu sorduğunda, gururla "*Arşagavan*'dan!" cevabını yapıştırırdık. *Dzağgots*'un, Anaokulu'nun ya da başka bir binanın adını verircesine, doğallıkla söylerdik bunu. Ve *Arşagavan*, adının hakkını sonuna kadar vererek yetimhane tarihinde unutulmaz bir sayfa açtı. Nihayetinde bizim *Arşagavan* hakiki Arşagavan'la* aynı kaderi paylaştı...

Tüm binalardan yaramazlıklarıyla nam salmış çocukları toplayıp ücra bir mahallede bulunan bir eve doldurdular. Cam kıranlar, kavgacılar, uyuzlar, kafasında yara olanlar... Yaklaşık yüz kişi. Güçlü kuvvetli bir genç olan Yezegel'i de *hısgiç* olarak görevlendirdiler. Bu yeni topluluk, Fransız lejyonlarını anımsatan bir yapılanmaya sahipti. Hepsi de kilitli üç ayrı kapıdan geçip kaçmayı başardıktan sonra kimsenin ruhu duymadan dönenler; gün içinde iki posta

* Tarihi Ermenistan'ın bölgelerinden biri olan Büyük Hayk'ın Ararat eyaletindeki Kogovit kantonunda (bugünkü Bayazıt yakınlarında) bulunan antik bir Ermeni şehri. Yaklaşık 350 yılında Kral II. Arşag tarafından, özellikle beylerin baskısına uğrayan halkın sığınması için inşa edilmiş, ancak kısa bir süre sonra beylerin emrindeki güçler tarafından yıkılmıştır.

dövüştükten sonra akşam vakti üçüncü kez kavgaya tutuşanlar; istediği zaman kilitli dolapların ardındaki ekmeği ele geçirebilen sihirbazlar... Bütün bu nadide parçalar özenle seçilip, tasnif edilip, numaralandırılarak *Arşagavan*'a götürüldüler.

Arşagavan'daki ilk günün tablosu, tazyikli suyun kurşun boruyu patlatması şeklinde özetlenebilirdi. Ortada belirli bir olay ya da kavga filan yoktu. Fakat herkes kıpır kıpırdı, kimse yerinde duramıyor, bütün bina dalgalanıyordu. Sanki bize layık görülen haylaz payesinin hakkını vermek için içgüdüsel bir gayret sarf ediyorduk. Gece, Yezegel'in *Arşagavan* sakinlerini yatağa davet eden çıngırağı çalına çalına yorgun düştü; bizi biraz olsun susturmayı başaran, *hısgiç*in okkalı yumruğunu yeme korkusuydu bir tek.

Arşagavan'ın kendini bulması ve rengini belli etmesi için bir gecelik uyku yetmişti. *Hısgiç* Yezegel'in korkutucu görünüşünün ardında yumuşak huylu birinin yattığı anlaşıldı. *Mayrig*lerin en sevileni, en iyi kalplisi olan tombul *Digin* Şnorhig de *mayrig*imiz oldu. Özgürlüğümüzün sınırı yoktu. İş yok, ders yok. Haylaz diye mimlenmiştik, dolayısıyla yegâne uğraşımızın haylazlık olması gayet doğaldı.

Arşagavan şehrin ücra bir köşesinde bulunan fakir bir Arap mahallesindeydi. Bu durum, zaman içinde yaşantımıza damga vurdu, kişisel haylazlıkların dar çevresinden çıkıp, coğrafi ve etnik yapının da etkisiyle teşkilat halinde yaramazlıklar yapmamızı sağladı.

Mahalle, akranımız olan, hepsi de bizim gibi işsiz ve haylazlığa aç Arap veletleriyle dolup taşıyordu. Favori oyuncağımız sapandı. Yakınlarda geniş bir arsa vardı, bunun bir ucundan diğerine sapanla bütün gün taş yağdırıyorduk. Yarışımız Arap çocuklarlaydı. Attığımız taşlar daha uzağa

düştüğü için galip gelen hep biz oluyorduk. Ancak onların sapanları daha güzeldi; rengârenk yün iplerle sıkıca örülmüşlerdi ve bizimkilere kıyasla bir artıları daha vardı. Sapanlarının serbest kalan kolunun ucundaki küçük ipek püskül silkelendiğinde muazzam bir şaklama sesi çıkarıyordu. Silah yapma sanatında bizden bir adım önde oldukları aşikârdı ve o güzelim sapanlarını hasetle izliyorduk. Zaten ya satın alarak, ya çalarak ya da hile yoluyla birkaç sapanlarını ele geçirmeyi başarmıştık.

Sapan, *Arşagavan*'ın yazılı olmayan kanunlarında bir onur nişanesiydi. Bizim için sapanı olmayan bir çocuk, süvari alayında atsız bir askere denkti. Kötü örülmüş, kısa, beş para etmiyor bile olsa, mutlaka bir sapan sahibi olmak ve bunu kemer yerine bele bağlamak, taşın gediğini yandan tabanca gibi görünür kılmak gerekliydi.

Gündüz vakti işimiz gücümüz sapanlardı. Akşam ise başka meşgalelerimiz vardı. Mevsim yazdı. Yere serilmiş yataklarımızın üstünde gruplar halinde hikâyeler anlatır ya da imkânsız hayaller kurardık. Yezegel yatma zilini o kadar geç bir saatte çalardı ki çocukların yarısı zaten çoktan uyumuş olurdu, kalanlar da kurala itaat etmeye hevesli olduklarından değil, yorgunluktan köşelerine çekilirlerdi. Fakat herkesin yorgunluktan bitap düşüp tatlı bir uykuya daldığı saatlerde faaliyete geçen bir grup vardı.

Topal Karekin'in zehir gibi çalışan kafasını kullanarak bulduğu özgün ve akla hayale sığmayacak haylazlık, *Arşagavan*'ın huzurlu gecelerini birkaç hafta boyunca altüst etti. Karekin, büyüklerin yanından gelme, çok kurnaz ve gıcık bir çocuktu. Kafasında bir oyun kurmuştu ve esrarengiz olaylardan sonra planları feci bir kavgayla son buldu. Kavganın tek kurbanı da kendisi oldu, başı yarıldı.

Arşagavan'daki ilk birkaç günün ardından altını ıslatanların sayısı şaşırtıcı derecede artmıştı. Garipti. Anaokulu'ndan beri aramızda yatağını ıslatan kimse yoktu ve birdenbire, yatağını hiç ıslatmayanlar ıslak çamaşırlarla uyanıyordu. Artık cezalandırılan bir kabahat değildi bu, Yezegel önemsemiyor, *Digin* Şnorhig çamaşırları bizzat güneşe seriyordu. Ancak olan bitenlerde insanı çileden çıkaran bir şey vardı. En çok da mağdur olanlar üzülüyor, çaresizce kendilerini yiyip bitiriyorlardı. Karekin ise onlarla "kız" diye dalga geçiyordu. En dayanılmazı da Karekin'in o gece altını ıslatacaklara dair kehanetini daha öğle vakti herkese ilan etmesiydi. İddiaya giriyor ve hep kazanıyordu.

Bir gün yanıma geldi:

"Sen bu gece altını ıslatacaksın."

"Islatmam!"

"Islatacaksın, bak gör..."

"Kafanı kırarım senin, eşek!"

Benden büyüktü ama duyduğum hıncın haddi hesabı yoktu. Üstüne atlamak, paralamak istiyordum. Bir yandan kızgındım ama öte yandan korkuyordum; çünkü Allah'ın cezasının dediği hep çıkıyordu. Akşamüstü müthiş susadım ama su içmedim. Yatmadan önce mutfağa gittim ama vazgeçtim. Ne pahasına olursa olsun bu uğursuz kehaneti boşa çıkarmak istiyordum.

Sabah çamaşırlarım ıslaktı...

Karekin yanımda dikilmiş, mutlu mesut sırıtıyordu. Sinirimi ondan çıkarmam an meselesiydi. Bedros, uzun boylularla kavga etmenin inceliklerini öğretmişti. Daha yumruklaşma başlamadan, ani bir hamleyle karşıdakinin karnına boğa gibi kafa atmak gerekiyordu. Aynı anda sağ kolu bir daire çizer gibi yukarı atmalı ve ağzına burnuna

yumruğu indirmeliydin. Karşı tarafın bu ilk hamleye verdiği cevaba göre ya saldırır ya da kendini korurdun. Ama genellikle karşıdaki afallar ve cesaretini kaybederdi. Bundan sonra tek gereken sağlam durup, tekrar eline düşmemekti. Aksi halde, yani düşman güçlüyse ve pes etmez de tutup seni altına almaya çalışırsa, yapılacak tek şey sıvışmak, merdivenlere ondan önce ulaşıp kendini sağlama alarak yukarıdan tekmeler savurmaktı.

Karekin'in karşısına geçtim, gereken mesafeyi gözümle ölçerek yumruklarımı sıktım, savaşa hazırdım. Tam saldırmak üzereyken, başka bir çocuk kolumdan tuttu, müsaade etmedi. Sonra Karekin'e dönüp sordu:

"Peki benim de bugün altımı ıslatıp ıslatmayacağımı bilebilir misin?"

"Evet."

"Bahse var mısın?"

"Varım."

Herkes şahitti, anlaştılar. Çocuk yatağını ıslatırsa sapanını Karekin'e verecekti; ıslatmazsa Karekin ona iki *barğud* ödeyecekti. Bahse tutuşan çocuk bana döndü, gizemli bir tavırla, "Gör bak bu gece o eniğe neler edeceğim..." dedi.

Dediğini de yaptı. O gece geç vakit büyük bir kavgaya uyandık. Karekin'in kafası yarılmıştı, birkaç döşek yağmur yemiş gibi ıslaktı. *Hısgiç* ve *mayrig* ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Mutfaktaki bakır leğenlerden biri ortalık yerde duruyor, bağrışmalar, küfürler duyuluyordu.

Karekin'in isabetli tahminlerinin sırrını nihayet öğrendik. Meğer yatağımızı ıslatan gerçekten bizmişiz ama sebebi o şeytan Karekin'in geceleyin bir işler karıştırmasıymış. Günler sonra kendisi anlattı ve bizler de onu için için hayranlıkla dinledik.

Gece biz yatıyorduk ama saatler geçmesine rağmen Karekin uykuya dalmıyordu. Usulca uyuyanlardan birinin yanına gidiyor, kulağına yumuşak, belli belirsiz bir sesle fısıldamaya başlıyordu:

"İşe, hadi işe! Tuvalettesin..."

Birkaç kez tekrarlayıp susuyor, sonra tekrar başlıyordu. Hataya yer bırakmamak için bir kap su getiriyor, uyuyan çocuğu uyandırmadan elini ılık suya daldırıp, sihirli sözlerini yineliyordu.

Mutlaka başarıya ulaşıyordu.

Biz de bu numarayı birkaç kez bizden küçükler üstünde denedik ve başarılı olduk.

Karekin ise olayın ardından bu işlerden elini eteğini çekti ve artık *Arşagavan*'da altını ıslatan kalmadı. Kendisiyle bahse tutuşan büyük çocuk, kimsenin zorla yatağını ıslatmasını sağlayamacağından emin, bütün gece uyanık kalmıştı. Karekin'in yatakları suyla ıslattığından şüphelendiği için onun gelmesini beklemişti. Karekin'in ne yaptığını sorduğumuzda, bu defa o kahramanlığını anlatmaya başlıyordu.

"Geldi, yanıma oturdu. 'İşe, hadi işe...!' demeye başladı."

"Uyanık mıydın?"

"Aptal, uyanık olmazsa nereden bilecek!"

"Elini suya soktu mu?"

"Soktu... Ama sesimi çıkarmadım. Sonra da yerimden fırlayıp, kabı kafasına geçirdim!"

Gerçekten de Karekin kafasına şapka takmış gibiydi. Başında beyaz, temiz sargı bezinden bir başlık vardı...

Top bombası

Mahallenin Arap çocuklarıyla kısa süren muhabbetimiz sonunda soğudu. Aramızdaki uçurum günden güne büyüyordu. Artık ne misket ne de aşık oynuyorduk. Tek ilişkimiz gitgide büyüyen ve ciddiye binen sapan kavgasıydı. Bilhassa cuma günleri kapıştığımızda onların sayı bakımından ezici bir üstünlüğü olurdu. Başka mahallelerden destek alıyorlardı. Baskıya boyun eğmesek de bizi zor duruma düşürüyorlardı.

Arşagavan'ın havası bizi bunaltıyordu. Sıradan haylazlıklar sona ermişti. Dışarıda, *Arşagavan*'ın etrafında bir şeyler oluyordu; içimizde, ruhumuzda da yeni bir duygu filiz veriyordu. Bir cuma günü, kısa süren bir kavgadan sonra binamıza sığınmaya mecbur kaldık; kapıyı kapatıp, akşama kadar dışarı çıkmadık. Tedbirli davranıyorduk, çünkü korkuyorduk ve bu durum *Arşagavan*'ın şerefini gözümüzde beş paralık ediyor, bize fena dokunuyordu. Büyükler kavgaya devam etmedikleri için aralarında tartışıyor, birbirlerini suçluyordu.

Aramızda ufak tefek kavgalar, şahsi sürtüşmeler hiç eksik olmazdı. Ama iki taraf da genelde savaş kanunlarına riayet ederdi. Bizimkilerden biri bir Arap çocukla dövüşüyorsa, onun arkadaşları mutlak suretle tarafsız kalır ve asla müdahale etmezdi. Biz de aynısını yapardık. Her iki taraf da düşmanını yalnızken kıstırıp grupça tartaklamazdı.

Ama kavgamız kavgaydı ve günün birinde savaşa dönüştü. Bir perşembe akşamı hasmımız iki haberci gönderip ertesi gün saat sekizde dövüşmek istediklerini iletti. *Arşagavan* da bu savaş çağrısını kabul etti.

O gece kurmaylarımız geç saatlere kadar uyumadı. Bir tek sapanı iyi olanların kavgaya katılmasına karar verildi. Küçükler saf dışı bırakıldı. Zembilleri taşıyacak olanlar da belirlendi. Onların görevi, sabah erkenden uzaktaki arsalara gidip kullanışlı, yassı taşlar toplamak ve cephaneliği bol tutmaktı. Sopalar da el altında bulundurulacak, göğüs göğüse çarpışma halinde kullanılacaktı.

Bizim bölük kararlaştırılan saatten önce savaş alanında yerini almış, karşı cepheye yönelik kışkırtıcı gösterilerde bulunmaya başlamıştı. Etraftaki az sayıdaki düşman askeri, bulundukları sokağın köşesinde bir görünüp bir kayboluyordu. Üç kesik ıslıkla saldırı işaretini verdik. Karşı taraf attığımız taşlara zayıf ve tereddütlü bir biçimde karşılık veriyordu. Hücumumuzun ardından birkaç kez geri çekildiler, son bir taarruzla düşmanı püskürtmemiz sandığımızdan çok daha kolay oldu. Hayal kırıklığına uğramıştık. Büyük bir kavga hazırlığının ardından savaş alanına çıkmış ve sıradan bir çarpışmayla yetinmek zorunda kalmıştık. Hevesini alamayanlar topuklayan düşmanın peşinden sapanlarını şaklatıyorlardı.

Savaşanlar ve seyirciler birbirine karışmıştı. Hatta bazıları sapanlarını bırakmış, misket oynuyorlardı. Kavga neredeyse unutulmuştu, derken üzerimize ıslıklar ve uğultularla taş yağmaya başladı. Karşıdan ve diğer iki komşu sokaktan kopan bir güruh bizi taşlayarak üzerimize doğru haykıra haykıra geliyordu. Saldıranlar arasında, bizden uzun ve güçlü olan büyük çocuklar da vardı.

Hatlarımızda kargaşa vardı. Silahsız olanlar kaçtı. Savaşanlar geri çekildi, ancak savaş alanını terk etmedi. Bizim sokağın başında kümelendik. İşin kötüsü, birçoğumuz kısa süren barış ortamına aldanmış, kavganın bittiğini düşünüp taşlarımızı dökmüştük. Uğradığımız ani saldırı karşısında geri çekilince, en kıymetli cephanemizi düşmana kaptırmıştık. Araplar başarılarından güç alıp sokağımıza girmediler, belki de canları istemedi. Ama bu onlara pahalıya patladı. Meydanda büyük bir kalabalık oluşturacak şekilde toplanmışlardı. Onların hatasından zamanında yararlanmayı bildik. Aramızdan gözüpek, küçük bir grubun karşı hücumda bulunması yeterli oldu. Şaşırıp kaldılar. Bilhassa meydanda oluşturdukları kalabalık bulunmaz bir hedefti; taşlarımızın yerine ulaşması için nişan almamıza bile gerek yoktu. İki cephe birbirine öylesine yakındı ki sapan kullanmıyor, elle taşlıyorduk, böylece indirdiğimiz darbeler çok daha etkili ve isabetli oluyordu. Öncü birliğimize korkakların ve silahsız olanların da katılmasıyla *Arşagavan* özüne döndü, bir cesaret patlamasıyla alışılmış gözüpekliğine yeniden kavuştu. Kavgaya sopalarımız da dahil olunca rakibimiz düzensiz bir biçimde geri çekildi, ödleri kopmuştu. Onları kendi sokaklarına, hatta daha uzağa kadar epey hırpaladık. Kavga belli bir süre daha devam etti ama karşı taraf sağlam bir cephe oluşturamadı ve geri çekildi.

Zafer bizimdi. Biri ağır, on kadar yaralımız vardı. Ağır yaralı olan Haçik'ti. Kulağının arkasına sivri bir taş isabet etmişti ve durmadan kanıyordu. Bayıldı. Bir an için öldü sandık ama aynı gece hastaneden gülerek ve mutlu mesut döndü. Yaralılar arasında *Arşagavan*'a komşu bir evden küçük Abdo da vardı. Abdo kavgaya katılmasa da hep bizim saflarımızda olurdu, onu bizden sayardık. Yanımızda

götürdük, dizine ilaç sürüp sardıktan sonra evine gönderdik. Akşam Abdo'nun babası gelip *Digin* Şnorhig'e teşekkür etti.

Cuma kavgaları devam etti ama bir daha o günkü kadar büyük çaplı ve öfkeli olmadı. Gitgide mahallenin eğlencesine dönüştü. Büyükler dövüşenleri müdahale etmeden seyrediyordu. Günün birinde eğlence yerini korkuya bırakana kadar böyle sürüp gitti. Zaten o olayla birlikte *Arşagavan*'ın savaş maceraları da son buldu.

Günün birinde, Levon ve Antranik adındaki iki çocuk top bombası yapabileceklerini söylediler. Büyükler bu öneriyi ciddiye aldı ve onların ciddiyeti, bizim meseleye hayranlık ve heyecanla yaklaşmamıza neden oldu. Bir top bombası! Cuma kavgalarımızda bu top bombasının nasıl hayati bir rol oynayabileceğini tahmin etmek zor değildi. Yeni ve gizli bir silaha sahip olma hayali, ayakları zaten yerden kesilmiş olan zafer sarhoşu *Arşagavan*'ı iyiden iyiye kanatlandırıyordu.

İşe koyulmuşlardı bile; huşu ve hayranlık içinde çalışmalarını izliyorduk. Top bombası, bir tarafı tenekeciye kapattırılmış, iki karış uzunluğunda demirden yapılmış bir boruydu. Kapatılmış kısmın birkaç parmak üstünden bir delik açılmıştı. Borunun yarısı barut, dörtte biri çakmaktaşı parçacıklarıyla doldurulduktan sonra, kalan kısım paçavralarla tıkandı. Paçavralar iyice sıkışsın ve bomba daha güçlü patlasın diye sopanın ucuyla aralıksız iterek borunun ağzına vuruyorlardı. En güçlüler bu işe soyunmuştu, basıncı artırmak için yanıp tutuşuyorlardı.

Cuma gününü iple çekiyorduk. Birbirine bağlı tüm parçalarıyla, zeytinyağına batırılmış fitilinden kibritine kadar top bombası hazırdı. *Arşagavan*, cuma sabahı güneş doğa-

na kadar huzursuz ve sabırsız bir gece geçirdi. Sabah erkenden top bombasını arsaya götürüp büyük bir taşın üstüne, ağzı düşmana bakacak şekilde yerleştirdik ve dikkat çekmemesi için üzerini dallarla örttük. Kavgaya sapanla başlayıp strateji gereği geri çekiliyormuşuz gibi göstererek bizim tarafa yaklaşmalarını sağlamaya, sonra da fitili ateşlemeye karar vermiştik.

Aksi gibi, o gün düşman zayıftı. Ataklarımıza zor zar karşılık veriyor ve birkaç adım ilerlediğimizi görür görmez sıvışıyorlardı. Düşmanı bizim tarafa çekmeye yönelik tüm denemelerimiz sonuçsuz kaldı. Arap çocuklar o gün herhalde başka bir yerde toplanmış, bizi unutmuşlardı. Karşımızda önemsiz bir hasım vardı, onlara karşı top bombası değil sapan bile kullanmaya değmezdi.

Bazıları top bombamızı daha kritik bir anda kullanmak için saklamayı önerdiler. Ancak herkes sabırsızdı, merakımız o an her şeyden üstündü. Kibriti çakma kararı verildi. Tedbiri elden bırakmayanlar uzaklaştı. Daha cesur olanlar, fitili ateşledikten sonra iki adım ötede beklediler. Fitil çok yavaş yanıyordu. Hava rüzgârlıydı. Birkaç kez söndü, tekrar yaktık. Şüpheciler hemen dalga geçmeye başladı, top bombası hayal kırıklığına yol açan bir kayıtsızlık içinde öylece duruyordu. Sabrımız giderek öfkeye dönüşüyordu. Fakat hiç beklemediğimiz bir anda, fitilin yine söndüğünü sanıp yakmak için kibrit ararken, şiddetli bir patlama deprem misali bütün mahalleyi salladı. Aramızdan bazıları zenciler gibi isten kapkara oluverdi. Çakmaktaşı parçacıkları kollarımızda, bacaklarımızda ve yüzümüzde, mercimek, nohut büyüklüğünde yaralar açtı. Ödümüz patlamıştı. *Arşagavan*'a doğru kaçmaya başladık. Mahalle halkı sokağa dökülmüş, olup biteni anlamaya çalışıyordu.

Avluda güçbela toparlanabilmiştik ki *Hayrig*, ardından polisler ve mahalle sakinlerinden beş-altı kişi geldi. Kapının önüne kalabalık toplandı. Patlamanın *Arşagavan*'da olduğunu sanmışlardı. Damın tepesinden mutfak dolaplarının içine kadar her yeri köşe bucak aradılar. Bomba bulacaklarını zannediyorlardı...

Uzun sorgulamalardan sonra işin aslını öğrendiler. Üç-dört kişiyi ayırıp, yetimhanenin hapishanesi olarak kullanılan, spor salonunun yanındaki ahıra götürdüler. Sokağa çıkmamız yasaklandı. Genel silahsızlanma ilan edildi, sapanlar toplandı. Koca bir yığını Yezegel'e teslim ettiler. Bir dizi kısıtlama getirildi. *Hayrig* ziyaretlerini sıklaştırdı, *Arşagavan*'a günde birkaç kez gelmeye başladı.

Top bombamızın ilk ve son patlaması *Arşagavan*'daki özgürlüklerin sonu olmuştu. Mahkûmlar üç gün sonra gazi ve kahraman payeleriyle döndü. Sokağa çıkma yasağı hâlâ devam ediyordu, savaş hali sona erdiğinden sapanlar Yezegel'in sandığındaydı.

Yetkililer, bizi 'Haylazlar Yuvası' etiketini yapıştırdıkları bir yerde toplayarak, sessiz bir anlaşmayla bize haylaz olma hakkını bahşetmişlerdi adeta. Şimdi birdenbire, diğer binalarda uygulanan disiplin kuralları sert bir biçimde bize de dayatılıyordu; bunu anlaşmanın bozulması olarak algılıyorduk. Bize yakıştırılan sıfata layık olabilmemiz için gereken en temel özgürlükleri bile elimizden alacaklarsa, ne hakla bizi haylaz diye yaftalıyorlardı!

Kızgındık. Kandırılmış, haksızlığa uğramıştık.

Gruplar kuruluyor, hararetli tartışmalar yapılıyordu. Muhalefet eden kimse yoktu. Herkes birbirine hak veriyor, biri diğerinin sözünü tamamlıyor, fikirlerini geliştiriyor, temellendiriyordu. Herkes yetimhane yönetiminin,

Hayrig'in, *Mayrig*'in, Yezegel'in suçlu olduğu konusunda hemfikirdi.

"Ne hakla sapanlarımızı elimizden alırlar!"

"Sanki kendileri verdiler!"

"Kendi paramızla aldık!"

"Satıp parasını yiyecekler!"

"Araplara verecekler!"

Şüphe, dedikodu, küfür. Adaletsizlik, isyan. Zil, yemek, yatak. Yemek, yatak, zil. Bunun böyle devam edemeyeceği ortadaydı, kaynayan kazan sonunda patlayacaktı. Gittikçe yoğunlaşan, yükselip duran buhar baskıyı artırmaya, kazanın kapağını sarsmaya başlamıştı.

Arşagavan'ın asi hüviyetine tekrar kavuşması uzun sürmedi. Dayatılan düzeni yıkmaya yönelik bir hareket doğdu. Fikir alışverişleri, toplantılar, öneriler. En sümsükler bile ortamın havasından etkilenmişti. *Arşagavan* tek fikir, tek yürek olarak isyan bayrağını açma kararı aldı. Hedefler belirlenmişti:

1. Yezegel'in sandığını kırıp sapanları geri almak.
2. Yasağı delmek; avlunun kapısını açıp dışarı çıkmak.
3. Yezegel'den *Hayrig*'e kadar tüm hasımlarımıza saldırmak ve onları dövmek.

Kanunlara ve otoriteye ilk kez başkaldırmıyorduk. Bin bir farklı şekilde yasakları delmeyi daima denemiştik. Ama o güne kadar bunu hinlikle, maharetle, saman altından su yürüterek yapmıştık. Doğrudan ayaklanma bizim için bir yenilikti ve alışkın olmadığımız bir deneyimdi. *Arşagavan*'ı baştan sona bir heyecan dalgası kaplamıştı.

Gece uyumamıştık. Büyük günün arifesiydi. Fısıldaşmalar, son kontroller, yataktan yatağa toplanmalar... Yezegel'in sandığı odasında dururdu, kendisi ise tek başına

çatı katında yatardı. Uyumasını bekledik. Avluda toplanmıştık.

İşimiz zor olmadı. Sandık açıldı, sapanlar bölüşüldü. Planın ilk maddesi başarıyla halledildi. İkinci kararı hayata geçirmek için sabahı bekledik. İdarenin adamı olduğu için Yezegel'e diş biliyorduk.

Şafak sökerken, Yezegel daha aşağı inmeden kapıyı açmıştık. Çoğumuz sokaktaydık. On kişilik lider grubumuz kapının önüne dizilmiş Yezegel'i bekliyordu. Ayrıca Yezegel'e düşman olduğunu bildiğimiz, onun yaşıtı bir genç olan fırıncı Haço'yu da çağırmıştık. Haço, bizi Yezegel'e karşı kışkırtır dururdu ve onu devreye sokmanın tam zamanıydı.

Yezegel kapıyı açtı ve bizi gördü. Tek sıra halinde, kararlı ve arsız ifadelerle karşısına dikilmiştik. Haço bir şey belli etmemek için az ötede, olan bitenden habersizmiş gibi kayıtsızca bekliyordu.

Yezegel eşikten, "İçeri geçin!" diye emretti.

Bizden ses çıkmadı. Ancak gözler Haço'ya çevrildi. Rol kesmeye çalışsa da kendini ele veriyordu. Günün o saatinde *Arşagavan*'ın önünde bulunması bile niyetini açık ediyordu.

Yezegel sert ve azarlayıcı bir sesle, "İçeri girin dedim!" diye gürledi. Öne doğru bir adım attı, karşısına ilk çıkanı tokatlamak üzere elini kaldırdı. Bu hareketi saldırıya başlamak için işaret fişeği olarak kabul ettik. Başına üşüştük; kimimiz bacaklarına sarılıyor, kimimiz kollarına asılıyor, tırmalayarak, ısırarak omuzlarına atlıyordu.

Yezegel, Liliputların ülkesindeki Güliver'i andırıyordu. En büyüğümüz bile ancak göğsüne geliyordu. Darbelerimize karşılık vermeden bizi zaptetmek istemesi işini bil-

hassa zorlaştırıyordu. Kaliteli kumaştan yapılmış, herkesin hayranı olduğu o güzelim gönüllü şapkası yerdeydi.

O kargaşa anında Haço da maskesini indirerek Yezegel'e küfürler ve tehditler savurmaya başladı. Derken, beklenmedik bir şey oldu. Birden saldırıyı kesip, kan ter içinde ve nefes nefese kalmış olan Yezegel'i serbest bıraktık. Ona karşı başlıca dayanağımız olan Haço'ya hissettiğimiz yakınlık birden kayboldu. Aslında onu Yezegel'le boy ölçüşebilir diye biz çağırmıştık ama Yezegel'in zorda kaldığı bir anda takındığı tavır ve onun çaresizliğinden yararlanma çabası, biz *Arşagavan* şövalyeleri üzerinde ters etki yaratmıştı. Bir an içinde işler değişmiş, Yezegel'i Haço'dan daha cana yakın bulmaya başlamıştık. Neticede Yezegel *hısgiçimiz*, Haço ise bir yabancıydı. *Arşagavan* kendi içinde bir bütündü; içeride kavgalar, sorunlar yaşanabilirdi ama dış dünyaya karşı birlik beraberlik içinde olmalıydı. Haço'nun talihsiz, şuursuz müdahalesi, Yezegel'i sevdiğimizi hatırlamamıza yetmişti. O an bir Yezegel-Haço kavgası başlasa, düşmanımız büyük olasılıkla Haço olacaktı.

Neyse ki kavga olmadı. Haço ağız dalaşını kesmekle kalmadı, birden ortadan kaybolmuştu. Yezegel ise bizi içeri sokmakta zorlanmadı.

Cezalandırmadı. Tekrar sapanları toplamaya da yeltenmedi. Bu ayaklanma denemesini geçmişte bırakmak için, idare edenler ve idare edilenler arasında sessiz bir anlaşma yapılmıştı sanki. Biz, Yezegel engellese de dışarı çıkabileceğimizi göstermekle yetinmiştik; Yezegel ise, karşı koymamıza rağmen bizi hizaya sokabileceğini ispatlamakla.

Telafisi olmayan tek bir kayıp vardı: Yezegel'in gönüllü şapkası. O kargaşada biri şapkayı araklamıştı. Gerçekten

üzüldük ve şapkayı bulup Yezegel'e vermeyi içtenlikle istedik. *Arşagavan*'dan birkaç şüpheliyi de dövdük ama şapka bulunamadı. Aylar sonra, onu Haço'nun kafasında gördüğünü söyleyenler oldu.

Yeni *Hayrig*

Bir akşam, hiç beklenmedik ve inanması güç bir haber geldi. Ancak şaşkınlık ve belirsizlik uzun sürmedi. Haber, yetkili ağızların tümü tarafından kesin biçimde doğrulandı. *Mayrig*ler, *hısgiç*ler, büyük çocuklar zaten biliyordu. *Hayrig* görevden alınmıştı. Artık yeni bir *Hayrig*imiz vardı. Tanıyanlar, bilenler onu anlatıyor, eskisiyle kıyaslıyorlardı.

"Yeni *Hayrig* yiğittir, tam bin Türk'ün hakkından gelmiş."

"Eşeğe binmiyor, atı var."

"Atı beyaz mı?"

"Atı yok, arabası var."

"Nereden biliyorsun?"

"Ben bilirim..."

Eski ve yeni *hayrig*lerin mukayesesi günlerce sürdü. Eski *Hayrig* unutulmuştu bile. Yenisinin meziyetleri dillerdeydi ama kendisi ortada yoktu. Diğer binalarda ona rastlayanlar tasviri tamamlıyordu.

"Uzun boylu, öbür *Hayrig* gibi toparlak değil."

"Daha güçlü."

"Yaşlı değil."

"Askeri üniforma giyiyor."

"Asker değil."

"Ya ne?"

"*Fedai.*"

"*Fedai* değil, başka bir şey. Ama ne olduğunu söylemem."

"Bilmiyorsun da ondan."

"Biliyorum..."

Bu ikisi büyüklerdendi, ikisi de doğruyu sadece kendisinin bildiğini iddia ediyordu. Bizler de etraflarına toplanmış, *Hayrig* hakkında yeni şeyler öğrenmeye çalışıyorduk; dış görünüşü zihnimizde daha keskin hatlarla canlanıyordu ama bir türlü netleşmiyordu. Aksine, tuhaf ve tutarsız bilgi bolluğu yeni *Hayrig*'i gitgide bir muammaya çeviriyordu.

En son konuşan çocuk, çok gizli bir sırrı paylaşırcasına, gizemli bir edayla etrafına baktı ve alçak sesle konuştu:

"Yeni *Hayrig* çete..."

Kelimenin ne anlama geldiğini bilmiyorduk ama pek de güzel çağrışımlarda bulunmuyordu. Birden karanlık bir bekleyişe girdik. Tartıştığı çocuğun bu endişe verici yorumu yalanlamasını bekliyorduk ama ikisi birden uzaklaşıp aralarında fısıldaşmaya başladılar.

Bu hiç iyi olmamıştı. Daha şimdiden sevimli eşeği, hatta kırbacıyla iyi kalpli eski *Hayrig*imizi arar olmuştuk. Kim bilir ne amansız cezalar, ne sert disiplin önlemleriyle dolu bir devir bekliyordu bizi. Kuruntular... Şüpheler... Bu hiç iyi olmamıştı.

Sebebini belli etmeden, *hısgiç*lerden birine *çete*nin ne anlama geldiğini sordum.

"Çeteler yollarda insan soyarlar."

Bu açıklama hiç de iç rahatlatacak cinsten değildi.

Yeğisapet *Mayrig*'in telaşlı hali, bizim kaygılarımızı ve korkumuzu dolaylı yoldan doğruluyordu. Avluları ve odaları yıkattırıyor, camları sildiriyor, kopmuş düğmelerimizi

diktiriyordu. Tırnaklarımız bile toplu olarak teftişten geçmişti.

"Temiz, düzenli, temiz..."

Bu kelimeler birkaç gün boyunca parola misali tekrarlandı durdu. Yeni *Hayrig*'den artık ne kadar korktularsa, süpürgeyi uzun bir sırığın ucuna bağlayıp mutfağın tavanını bile temizlemeye kalktılar. *Hayrig*'in diğer binaları sıkı bir teftişten geçirdiğine ve kirli bulduğu bir binadaki su testilerini paramparça ettiğine dair söylentiler dolaşıyordu.

Ve sonunda... Sıra bizdeydi. Gayet derli toplu bir biçimde, "Temiz, düzenli, temiz" olarak avluda sıralanmıştık. Yeğisapet *Mayrig*, elinden düşürmediği Kitab-ı Mukaddes'iyle sıranın başında, sokak kapısının yakınında mütevazı, saygılı, korkmuş bir halde bekliyordu.

Ne ata binmişti ne arabaya. yeni *Hayrig* yayan gelmişti. Yeğisapet *Mayrig* en tatlı tebessümüyle saygı dolu bir biçimde eğilip alçak sesle bir şeyler geveledi. Alkışladık. Bize öyle buyrulmuştu. Sonra büyük çocuklardan biri *Mayrig* tarafından hazırlanmış karşılama mesajını okudu. Şöyle başlıyordu:

"Hoşgeldin, ey Antep'in yüce kahramanı!"

Karşılama mesajı ağır ve anlaşılmaz bir dille yazılmıştı. Neredeyse hiçbir şey anlamadık. Ama Yeni *Hayrig*'in kudretine ve yiğitliğine methiyeler düzüldüğünü hissedebiliyorduk, zira *paşa*, yiğit, kahraman kelimeleri aralıksız tekrarlanıyordu.

Çete lafı geçmiyordu. Zaten *Hayrig*'in görünümü, o kelimenin yüreklerimize kâbus gibi çöreklenen olumsuz çağrışımlarını anında silmişti. Heybetli bir adamdı; uzun boylu, dimdik, babayiğit ama aynı zamanda zarif. Yakışıklılığıya insana güven telkin ediyordu.

Çocuk okumayı bitirince, *Hayrig* sıraların dağılmasını emretti ve *Mayrig*'e aldırmaksızın aramıza katıldı. Birinin yüzünü okşuyor, bir başkasına adını, nereli olduğunu soruyordu. Sütbeyaz Arsen yine dikkat çekme fırsatını kaçırmamış, *Hayrig*'in okşamalarına nail olmuştu.

Hayrig sırayla odaları, koğuşları, yemekhaneleri dolaştı. *Mayrig*lerle *hısgiç*leri bir köşeye çekip talimatlarını iletti, onlara sorular sordu. Binamızda sadece bir saat geçirdi, ancak gittiğinde sanki yıllardır bizimle yaşıyormuş gibi hissediyorduk.

Yeni idarenin nimetleri gecikmedi. *Hayrig* birçok alanda devrim niteliğinde değişiklikler yaptı. Yemekler hissedilir derecede düzeldi, yeni iç çamaşırları dağıtıldı, mahalleye yeni bir spor sahası yapıldı, büyükler futbol oynamaya başladı ve en önemlisi artık *Baron* Levon'umuz vardı.

Baron Levon beden hocasıydı ve çok geçmeden jimnastik tek meşgalemiz oldu. Böylece hocamız bizim için *Hayrig*'den sonra yetimhanenin en önemli şahsiyeti haline geldi. Bize önce sıra oluşturmayı, sağ baştan saymayı ve askeri adımlarla yürümeyi öğretti. Hızlıca tempo tutuyor ve "Sol-sağ, sol-sağ!" ya da "Bir-iki, bir-iki" sözleriyle kesin komutlar veriyordu. "Sol-sağ"ları bir kırbacın şaklaması gibi öylesine kuru ve kesindi ki, sadece "sol"u duyuyor ve "sağ"ı sessizliğin ritminden yakalıyorduk. "Bir-iki"si ise "bik-ki, bik-ki"ye dönerdi. Bu dönüşüm bizi fazlasıyla etkilerdi, beden hocamız gittikten sonra bile gruplara ayrılıp uzun süre "bik-ki, bik-ki" diye haykırarak yürürdük.

İngiliz askerleri gibi kısa pantolon giyerdi ve belindeki kemerden her daim bir düdük, bir bıçak ve bir yumak ip sarkardı. Cebinde ise sadece kendi fotoğraflarını taşırdı. Şişirdiği çıplak göğsü ve delici bakışlarıyla poz poz fotoğ-

rafları vardı. Bunları bize gösterir, büyülenmiş halimizin tadını çıkarırdı. Özellikle hayran olduğumuz fotoğrafı, *Baron* Levon'un kuvvetini tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriyordu. Yumruğu sıkılı biçimde sağ kolunu omuz hizasına kadar yükseltmiş, gözlerini küçük bir kavun büyüklüğündeki pazusuna dikmişti. Çeşitli pozlarda çekilmiş, deste deste fotoğraflarından birini, istisnai olarak falanca ya da filancaya hediye ederdi, böylece kimi zaman herkesçe bilinen, kimi zaman da gizli kalmış olumlu davranışları ödüllendirmiş olurdu.

Baron Levon öğrettiği spor hareketleri ve fotoğraflarıyla ateşli hayranlığımızı kazanmıştı, ancak sonunda çocukların çoğunluğunun nefretini kazanarak Yeğisapet *Mayrig*'le bir tutulacak kadar itibarsızlaştı. Buna yol açan, beden eğitimi saatleri dışında, gündelik yaşantımıza lüzumsuz yere müdahale etmesiydi. Yokluğunda kim kiminle kavga etmiş, kim küfretmiş, kim düzeni bozmuşsa, hastalıklı bir merakla öğrenmek istiyordu. Bu takip bitmek bilmez ve takıntılı bir hal aldı, artık *mayrig*ler ve *hısgiç*leri muhatap almadan tüm şikâyetleri sadece ve sadece *Baron* Levon'a iletmek alışkanlık olmuştu. Önceliğin kendisine verilmesinin tek nedeni, adil ve sert bir yargıç olarak bilinmesi değildi. Duyduğumuza göre, *Baron* Levon suçluyu cezalandırmakla kalmıyor, mağduru da kendine has bir yöntemle ödüllendiriyordu.

Ben de *Baron* Levon'un pedagojik ilkelerini tecrübe etme ve sonucuna katlanma talihsizliğini bizzat yaşadım.

Bir sabah, jimnastikten sonra, aynı zamanda *Baron* Levon'un da kullandığı *hısgiç*ler odasına çağrıldım. Masanın başına oturmuştu. Karşısında üç arkadaşım vardı. Onlardan biri olan Hagop'un şikâyetçi olduğu ortaya çıktı, diğer

ikisi ise onun şahitleriydi. Hagop'a ağır hakaretlerde bulunmakla suçlanıyordum.

Baron Levon, "Bik-ki" sesi ve vurgusuyla, "Hamamda ne dedin sen bu çocuğa!" diye kükredi ve Hagop'u işaret etti.

"Bir şey demedim..."

"Bana bak, itiraf edersen cezan hafif olur. Ama yalan söylersen..." dedi ve değneği eline aldı.

"Ben ona bir şey demedim, yalan söylüyor!"

"Yalan olan ne?"

"Dedikleri."

"Peki ne yaptın?"

"Bilmiyorum."

"O halde yalan olduğunu nereden biliyorsun?"

"Bilmiyorum... Ben bir şey demedim... Yalan..."

Şahitler konuştu. Evet, duymuşlardı. Evet, şahittiler. Söylemediğim sözleri tekrarladılar. Olay aslında şöyleydi: Bir gece önce hamam sıramızdı. Yıkandıktan sonra dışarıda Haçik'le kıyafetlerimizi giyerken Hagop hamamdan yeni çıkıyordu. Çamaşırlarını giydiği sırada hamamcı hakkında atıp tutuyordu.

"Bu adam neden bize havlu vermiyor?"

"Sen ona bir şey verdin mi ki?"

Bunu söyleyen bendim. Haçik'le gülüştük ve bitti. İşte bu sözüm tahrif edilerek ahlaksızca bir ifade haline getirilmişti. "Sen ona *bir şey* verdin mi ki?" cümlesindeki şeyin yerine çirkin bir kelime koyulmuştu. Bir an için olup biten yanlış anlamadan ibaretmiş gibi davranmayı denedim. Ben öyle dememiştim. Biz hamamcıya para vermiş miydik de ondan havlu bekliyorduk demek istemiştim... Olmadı. İkna edemedim.

Hamamdaki ifademin bütünüyle masum olduğunu iddia edecek değilim ama ben tam olarak o kelimeyi söylememiştim ve bu aşağılık mahlukların söylediğimi çarpıtmaya hakkı yoktu. Tamamen iyi niyetli olmasam da ortada cezalandırılmamı gerektirecek bir durum yoktu. Kaldı ki en ağza alınmaz ifadeler ve küfürler günlük muhabbetimizin parçasıydı, böyle ufak tefek sorunları şikâyet etmek ya da cezalandırmak görülmüş şey değildi.

Ateşli savunmam bir an için tanıkları kararsızlığa sürüklese de, *Baron* Levon cebinden fotoğraf destesini çıkararak hemen duruma el koydu. İkişer fotoğraf seçti ve şahitlere verdi. Hepsi şaheserdi. Şişkin kaslarıyla muhteşem görünüyordu. Tekrar bülbül gibi şakımaya başladılar, suçumu tekrar anlattılar, tasdik ettiler, fotoğrafları alıp gittiler. *Baron* Levon, Hagop'u da yolladıktan sonra bana döndü:

"Aç!"

Ellerimi açtım. İki avcuma üçer kez sopayla vurdu, her darbeden sonra dik durmamı emretti. Ağlamadım ama sanki biri gözlerime kırmızı biber serpmişti. Ellerim desen sayısız dikenle kaplanmış, uyuşmuş, adeta keçeye dönmüştü. Ellerimi koltuk altlarıma sıkıştırıp ayak parmaklarımın ucunda sekerek ve söylenerek dışarı çıktım.

Bir de baktım ki Hagop feryat figan öğretmenin odasına koşuyor. Hemen akabinde Haçik'i de oraya götürdüler. Olan biteni tahmin ediyordum. Ben içeride sopa yerken Haçik dışarıda Hagop'a saldırmış, gammazı bir güzel dövmüştü. O da soluğu tekrar *Baron* Levon'un odasında almıştı.

Haçik de odadan ellerini sallayarak çıktı ve hiç konuşmadan, dişlerimizi sıkarak bizim koğuşun önünde oturduk. Krikor da yanımıza geldi. Hagop şahitleriyle birlikte

az ötede duruyordu. Yapmacık bir kibirle bizi izliyorlardı. Kendinden emin halleri tümden yalandı. Üçü de zavallıydı. Kılımıza zarar gelmeden onları ezebilirdik. Beden hocası ortada olmadığı vakit başlarına geleceği kendileri de biliyordu. Ama *Baron* Levon oradaydı. İntikam arzumuzu şimdilik dizginlemek zorundaydık. Eğer o gün öğleden sonra yeni bir gelişme olmasaydı, avcumuzun ağrısıyla birlikte intikam arzumuz da azalıp unutulacaktı.

Krikor, "Şu it oğlu itin yaptığını gördünüz mü?" diyerek nefes nefese odaya daldı:

"Vay piç, vay..."

Küfürlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Haçik araya girip kimden bahsettiğini sormasa daha da devam edecekti.

"Kim olacak, Hagop, Hagop..."

"Bırak, onun hesabını ben daha sonra göreceğim!" diye mırıldandı Haçik ve hayata geçirmesi kendi boyunu aşan ve Hagop'un tüm sülalesini kapsayan müthiş bir küfür savurdu.

Krikor, "Yok, bunda başka bir iş var," diye devam etti ve neler öğrendiğini anlattı. Meğer bu üçü ortaklaşa hareket ederek bana tuzak kurmuşlar ve ödülü sonradan aralarında bölüştürmeyi kararlaştırmışlar. Şahitler, gammazlıktan aldıkları payın yarısını Hagop'a vermiş.

Ok gibi odalarına fırladık. Hasırın üzerine oturmuş, fotoğrafları seyre dalmışlardı. Ellerinden kapıp yırttık. Sonra da üstlerine atlayıp, yediğimiz sopaların acısını kat kat çıkardık. Karşılık vermeyi denemediler bile. Haçik, Hagop'u altına almış, bir taraftan öğretmenin dayağının öcünü, diğer taraftan da gelecek gammazlıkların önünü alıyordu.

"Sıkıysa bir daha şikâyete git, işte böyle yersin dayağı..."

Bu kadarını yeterli görüp muzaffer bir edayla dışarı çıktık. Neden sonra bizi bir endişe aldı. Birbirimize belli etmesek de içimize korku düşmüştü. Yarın, himayesi altındakileri benzettiğimiz için yine *Baron* Levon'un odasına düşsek halimiz nice olurdu! Fotoğrafları yırtmamız durumu daha da karmaşıklaştırıyordu. Bu yaptığımız doğrudan *Baron* Levon'a saldırmak demekti, böylesine cüretkâr bir davranışta bulunmamız hayal bile edilemezdi.

Kötü bir gece geçirdik. Sabah jimnastikten sonra hocamız çalışma odasına geçti ve sonu gelmez yargılamalarla cezaları ve ödülleri dağıtmaya koyuldu.

Hagop ve şahitleri bir köşede duruyordu. Bizim üçlü grubumuz de aynı şekilde toplanmış, karşılarında duruyordu. Onları takmıyor gibi görünsek de gizlice her hareketlerini takip ediyorduk. Tereddütte kaldıkları besbelliydi. Gitseler mi, gitmeseler mi...

Gitmediler. *Baron* Levon işi bitince bizim binadan çıktı. Kurtulmuştuk. Bir müddet sakince durduktan sonra zaferimizi kışkırtıcı bir şekilde kutladık. Haçik birkaç çocuğu hizaya soktu ve yenilmiş üçlünün önünden ayaklarımızı yere vura vura tehdit nidaları eşliğinde yürümeye başladık.

Haçik ise tempo tutuyordu.

"Bik-ki, bik-ki!"

Maran *Abla*

Bizim binaya hiç adımını atmadığı halde hepimiz için tanıdık bir simaydı. Kapının önünde bir gölge gibi belirir, birkaç kez gelip geçtikten sonra yavaşlar, en sonunda yüzü bizim kapıya dönük, duvarın dibinde yere çökerdi. Dilenci gibi pejmürde kıyafetler giyerdi ama dilenci değildi. Sadaka istediğini hiç görmemiş, sesini hiç duymamıştık.

Omuzlarındaki keçi kılından kirli şalının altından sarkan, oturduğu zaman kendiliğinden yere serilen boş heybesi beline kadar inerdi. Çuval büyüklüğündeki o heybe, olmayan mallarını saklamaktan çok, oturması için kilim vazifesi görüyordu. Kahverengi, birbirine girmiş saçlarını gri bir mendille bağlar, yandan düğümlediği mendil kulağının üstünde ikinci bir kulak gibi dururdu.

Adının Maran *Abla* olduğunu ve Yeğisapet *Mayrig*'in uzaktan akrabası olduğunu biliyorduk ama *Mayrig*'in onunla konuştuğunu ya da ilgilendiğini görmemiştik. Bilakis, ne zaman kapının önünde olduğunu fark etse, Maran *Abla*'yla olan akrabalığını yalanlamak, görenleri aralarında hiçbir ilişki olmadığına ikna etmek ister gibi hemen uzaklaşır, odasına giderdi.

Ancak *Mayrig*'in mesafeli tavrı, kapıcının zavallı yaşlı kadına karşı vazifesini yerine getirmesine engel değildi. Ekmek verir, su verir; artık kapı gibi, kapıcı gibi bizim binayla ayrılmaz bir bütün haline gelmiş olan Maran *Abla*'yı

üzmemize izin vermezdi. Yeğisapet *Mayrig*'in kayıtsızlığının sahte olduğuna, aslında kapıcıyla gizlice işbirliği yaptığına dair söylentiler vardı, ancak hiçbiri kesin değildi ve ilgimizi de çekmiyordu.

Yeni *Hayrig* geldikten sonra Maran *Abla* tüyler ürpertici bir olayın baş kahramanı oldu.

Bir sabah, tüm binalardaki yetimleri sıraya sokup *hısgiçler* eşliğinde şehir merkezindeki meydana götürdüler. Mahşeri bir kalabalık vardı. Kara çarşaflı Müslüman kadınlar o kadar çoktu ki bütün evlerin çatıları ve balkonları kapkara görünüyordu. Yerler kırmızı toprakla kaplanmıştı. Büyük bir resmigeçit vardı. Süvari alayı geçecekti. Bizi ana caddenin iki yanına dizip, elimize küçük, kâğıt bayraklar tutuşturdular ve işaret verildiğinde bayrakları sallayıp *"Vive la France!"** diye bağırmamız için tembihlediler.

Resmigeçit başladı. Önce kırmızı pelerinli süvariler, onların ardından birkaç otomobil, sonra tekrar süvariler geçti. Alkış kıyamet, bağırış çağırış... Müslüman kadınlar bitmek bilmeyen alkışları ve düğünlere has zılgıtlarıyla herkesten fazla gürültü çıkarıyordu. *Hayrig*'le yan yana durduğumuz sıranın tam önünde arabalar aniden durdu. İçlerinden bir grup asker indi. Aralarında uzun boylu, ceketinin düğmeleri parlayan, şapkası altın rengi şeritlerle örülmüş biri vardı. Fransızların komutanıydı. Bizim gruba şöyle bir baktı ve *Hayrig*'le konuşmaya başladı. O anda komutanın tek kolunun olmadığını fark ettim. Paltosunun tek kolu içi boş halde omzundan sarkmış ve ucu cebine sıkıştırılmıştı.**

---

* Fr. "Yaşasın Fransa!"

** 1919-1923 arasında Fransız hükümetinin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz temsilcisi olarak görev yapan General Henri Gouraud, sağ kolunu Çanakkale Savaşı sırasında kaybetmişti.

Komutan ve yanındakilerin molası kısa sürdü. Tekrar arabaya binip gittiler. Onlar gittikten sonra *Hayrig* o komutanın çok iyi ve nazik biri olduğunu, Ermenileri çok sevdiğini, hem de bize *lokum* getirdiğini söyledi.

Heyecanlı adımlarla binalarımıza döndük. Sandıklar bizden önce yetimhaneye varmış, *Mayrig*'in odasına taşınıyordu. Öğle yemeğinde, herkesin tabağında ikişer *lokum* duruyordu. *Mayrig*'in dua ederken söylediği "Tanrı onun tek koluna iki kol gücü versin!" dileğini tekrarlayarak, *lokum*ları tek kollu komutanın şerefine, afiyetle yedik.

Öğleden sonra *Hayrig* aniden çıkageldi. Avludan içeri girdiğinde ben kapının oradaydım. Kulağımdan tutup çekti. Sonra kulağımı bırakıp ensemden yakalayarak yanında sürüklemeye devam etti. Belli ki ender şakalarından birini yapıyordu, keyfi nadiren böyle yerinde olurdu. Ama bir gariplik vardı, yüzü gülmüyor, suratı ise asıktı. Avlunun ortasında durup yüzümü avuçlarının arasına aldı ve sordu:

"*Lokum*u yediniz mi?"

"Evet *Hayrig*."

"Lezzetli miydi?"

"Lezzetliydi *Hayrig*."

"Kaç tane yedin?"

"İki tane *Hayrig*."

*Mayrig*ler, *hısgiç*ler ve tüm çocuklar susmuş, etrafımızda geniş bir çember oluşturmuşlardı. Yeğisapet *Mayrig*, tatlı tatlı, ağız dolusu gülümseyerek, *Hayrig*'in yüce gönüllülük gösterip çocuklarla şakalaşmasını takdir edercesine bizi izliyordu; fakat kertenkeleninkini andıran küçük gözleri yaklaşan tehlikenin farkında, fıldır fıldır dönüyordu.

Hayrig sert bir sesle yaklaşmasını emretti. Yeğisapet *Mayrig*'in tebessümü yok oldu.

"Neden *lokum*ları çocuklara dağıtmadınız?"

"Verdik *paşa*m... verecektik... yarına da sakladım.... pazar günü ayinden sonra..."

Hayrig bir el hareketiyle, kekelemekte olan Yeğisapet *Mayrig*'i susturdu. *Hısgiç*lerden birini çağırıp kulağına bir şeyler fısıldadı. Ben hep yanındaydım. Eli ensemden omzuma inmiş bastırıyordu ama ben hareketsiz durmaya gayret ediyordum. *Hayrig*'le böyle yakın olma fırsatı her zaman gelmezdi, bu anı olabildiğince uzatmak istiyordum. *Hısgiç* uzaklaşmış, sokak kapısından çıkıp gözden kaybolmuştu. Neler olacağını hâlâ kestiremiyorduk. Tüm bakışlar *Hayrig*'e ve sokak kapısına sabitlenmişti. Sıradışı bir manzarayla karşı karşıya kalacağımızı hissediyorduk. Çıt çıkmıyordu. *Hayrig* konuşmuyordu. Ufak tefek Yeğisapet *Mayrig* büsbütün küçülmüştü. Dakikalar ilerledi. *Hayrig*, huzursuzluk içinde, parmaklarıyla omzumu sinirli ve sabırsız bir biçimde sıkıyordu.

Dışarıdan belli belirsiz gürültüler duyuldu. *Hayrig* kapıya döndü. Onu izleyen tüm gözler aynı noktaya odaklandı. Gürültü yükselip bağırış çağırış boyutuna vardı ve aniden kesildi. Koca hanın kapısının iki kanadı birden açıldı.

İki büyük oğlanın, *hısgiç*in de yardımıyla ite kaka Maran *Abla*'yı getirdiğini görmek öyle garipti ki, koca bir fil kapıdan içeri girse o kadar hayrete düşmezdik. Onu *Hayrig*'in önüne kadar getirdiler. Meşhur heybesi ilk defa boş değildi. *Hayrig*'in işareti üzerine yaşlı kadının kollarını bıraktıklarında, kadıncağızın ayakta duramadığını fark ettik. Heybesinin ağırlığından dengesini kaybetti, sallandı, kolunu aşağı yukarı oynattı ve yere yığıldı.

Düştüğünde, heybesi kuru ve tok bir sesle yere çarptı.

*Hısgiç*ler yaklaşıp, heybeden koca bir koli büyüklüğün-

de bir sandık çıkardılar. Üstündeki tahtaları kırdılar, kâğıtları kenara çekip sandığı açtılar ve *lokum*ların un gibi ince pudraşekerle kaplı yekpâre yüzeyiyle karşılaştılar...

Hayrig henüz konuşmamıştı. Kimse tek kelime etmemişti. Sanki önceden prova edilmiş bir piyes sahneleniyordu ve oradakilerin rolü sadece seyretmek ve beklemekti.

Aniden Yeğisapet *Mayrig*'den baykuş gibi sevimsiz bir ses, hıçkırıkla hapşırık karışımı tiz bir viyaklama duyuldu, elleriyle yüzünü örtüp odasına kaçtı. *Hayrig*'in nihai kararını açıklamak için beklediği işaret buydu sanki. Yüksek sesle, adeta gürleyerek sıraya girmemizi emretti. *Hısgiç*lere *Mayrig*'in odasındaki diğer iki sandığı da getirttikten sonra bana dönerek, "Dağıt bakalım..." dedi.

Çocuklar sıra sıra önümden geçmeye başladılar. Her birine kafama göre bir, iki, üç lokum veriyordum. Çok geçmeden dengesizliğin farkına varıp, "Kaçar tane vereyim *Hayrig*?" diye sordum.

Bir an sandıklara baktı, kafasında tahmini bir hesap yaptı, gözleriyle de kalabalığı tarayıp kararını bildirdi:

"Dörder... Bitene kadar dönsünler."

Dağıtım sessizlik içinde devam ediyordu. Alanlara sıra ikinci kez gelmişti ve üçüncü kutuyu daha yeni açmıştım. Yapışkan ve yumuşak şekerleme parmaklarıma yapışsa da ellerimi unla ovup dağıtmaya devam ediyordum. Artık hareketlerim otomatikleşmişti. *Hayrig*'e bir sandalye getirmişlerdi ama o oturmamıştı. Bir ayağını sandalyenin üstüne koymuş, dirseği dizinde dağıtımı izliyordu.

Bu sürpriz ziyafete rağmen çocuklarda olması gereken heyecandan eser yoktu. Havada bir ağırlık vardı, tarifsiz bir hüzün tatlı *lokum*ları acılaştırıyordu... Maran *Abla* hâlâ aynı yerdeydi, düştüğü yerde. Başı önünde, hareketsiz, za-

vallı, acınacak kadar değersiz. Oracığa yığılmış bedenine, ipi hâlâ boynundan asılı duran, yere serilmiş heybesine bakıyordum. Çekiştirildiği sırada başındaki mendil kayıp gitmiş, birbirine girmiş saçları yüzüne düşmüştü. Onu öyle görmek yüreğimi dağlıyordu; o yaşlı kadına sonsuz merhamet duyuyor ve acıyordum, bana kalsa bu zavallıyı böylesine terk edilmiş, aciz ve utanç içinde görmektense herkesi seve seve *lokum*lardan mahrum bırakabilirdim. Bana göre onun mutsuzluğunda bizim de payımız, sorumluluğumuz vardı, zira *lokum*lara, onun acınası varlığını ayaklar altına alarak, kırışmış etlerini acıtarak sahip oluyorduk.

Bir an bakışlarımız buluştu. Hava kararıyordu, alacakaranlık bastırmıştı zaten; ama dökülmüş kır saçlarının arasından üzgün, kocaman açılmış, soran gözleri, durgun sular gibi olağanüstü bir şekilde parlıyordu. Ellerim kendiliğinden *lokum*ları dağıtırken, tüm dikkatim bu çökmüş bedene yönelmişti. Sanki görünmez bir el boğazımdan aşağı aralıksız limon sıkıyor ve canımı yakan bu ekşilikle göğsüm daralıyordu.

Beni kapıldığım karanlık düşüncelerden kurtaran Haçik oldu. Payını alırken koluma şiddetli bir çimdik attı. Öfkeli bakışıyla aptallığımın boyutunu anladım. Bugün değilse arkadaşlarıma hangi gün faydam dokunacaktı? Muhteşem bir fırsattı! Parmağımla azıcık sıkarak yumuşacık *lokum*ları birbirine yapıştırabilir ve üç-dördünü tek bir *lokum* gibi gösterebilirdim. Haçik'in sırası geçmişti ama neyse ki daha Krikor vardı. Krikor'a vermek için portakal büyüklüğünde bir topak yaptım, görülmesin diye de diğer elimi siper ederek dolu olanı kapattım. Başarmıştım. Ancak tekrar etme fırsatım olmadı. Haçik'e yeniden sıra gelmeden sandıklar boşaldı.

Hayrig biraz daha şakalaştı. Çocuklar *hısgiçlerin* öncülüğünde üç kez "Hip hip hurra!" diye bağırıp *lokum*ları afiyetle ağızlarına atmaya devam ettiler.

Ben artık görevim sona erdi diye düşünüyordum ama hâlâ *Hayrig*'in yanında, ortadaydım. Yaşlı kadın da mesaisi bitmiş gibi kımıldanmaya, toparlanmaya başlamıştı. Çevresine, bilhassa *Hayrig*'e kaçamak bakışlar atarak yavaş yavaş kapıya doğru ilerliyordu. Kimse engel olmaya çalışmadı. Zaten ona bakan da yoktu.

Bense alacakaranlıkta sallanarak uzaklaşan o gölgeden gözlerimi ayıramıyordum.

Hayrig aniden tokatla okşama karışımı bir hareketle yeniden enseme ama bu sefer daha kuvvetli biçimde yapıştı.

"Senin payın nerede haylaz?"

Bir anda sandıklardaki son *lokum*u da verdiğimi, kendime tek bir lokma bırakmadığımı fark ettim. *Hayrig* gülümsedi, bir an o da benim gibi şaşırıp kaldıktan sonra elinde sakladığı gümüş parayı uzattı.

"Al, bu da senin payın..."

Ve hızlı adımlarla Yeğisapet *Mayrig*'in odasına yöneldi.

Bense... bense...

Ne yaptım, nasıl yaptım, neden yaptım, hiç hatırlamıyorum...

.....

Yatma zili çaldı. *Lokum*ların üzerine bardak bardak su içen kaygısız, mutlu kalabalık, mideleri şişmiş ve bedenleri uyuşmuş halde ağır ağır odalarına dağıldı. Yataklar hasırların üzerine serilmeye başlandı. Gürültü hafifledi, gaz lambalarının sönmesiyle tamamen kesildi.

"*Hayrig* sana ne kadar verdi?" diye sordu Haçik yanımdaki yataktan.

"Çeyrek mecidiye."

"Ne yapacaksın?"

"Bir şey yapmayacağım. Gitti bile..."

"Kayıp mı ettin?"

"Yok, Maran *Abla*'ya verdim..."

"Eşek!"

O gece uykuya Haçik'in ardı arkası kesilmeyen "eşek"leri eşliğinde daldım.

Uçurtmalar

Uçurtmalar gündelik hayatımızı kökten değiştirdi. Onlar, sadece maddi ve elle tutulabilen değerlere inanan ruhlarımıza gökyüzüne giden yolu gösterdi.

Bizim binada ilk uçurtmayı kimin yaptığını bilen yoktu, ancak uçurtmalar kısa sürede bir salgın gibi her tarafa yayıldı ve tüm gelir kaynaklarımızı ve tasarruflarımızı kuruttu. Gizlice biriktirilmiş *barğud*lar ortaya çıktı, bin bir zorlukla elde edilmiş şahsi eşyalar satışa çıkarıldı; her şey rengârenk kâğıtlar, kamış ve ip yumakları alabilmek içindi. Top, misket, aşık, pul koleksiyonları... Uçurtmalar uğruna hepsi feda edildi.

Allah'ın günü tek muhabbetimiz, başlıca alışveriş nesnemiz uçurtmalardı. Sapanlar bile yeni baş tacımız olan uçurtmalar uğruna satılıyordu. Böylece, idealist bir ruh hali, savaş tutkumuz ve tüccarlara özgü alışkanlıklarımız karşısında zafer kazanmış oluyordu.

Görülmemiş ve akla hayale gelmez bir haldi. Biz uçurtmayı keşfetmeden önce, oyuncaklar sadece oyalanmamıza yarayan sıradan nesneler değil, aynı zamanda sağlam ve güvenilir yatırım araçlarıydı bizim için. Mesela, yüz tane aşık veya bir cep dolusu misket satın alır, bir iki gün oynadıktan sonra bıkınca saklardık; önünde sonunda ortaya çıkarır, karşılığında bir top veya pul defterine sahip olmak için, günlük piyasa değerine göre ufak bir kâr ya da zararla,

ama ana sermayemizi uzun vadede mutlaka sabit tutmayı becererek satardık. Alım satım ve takas işlemleri öylesine sık ve ustaca yapılıyordu ki oyuncaklar artık esas niteliklerini yitirip, birer ticaret ve vurgun aracına dönüşmüştü.

Serveti daimi olan oyuncak zenginleri peyda olmuştu ve hiyerarşik düzen asla değişmezdi. Tartışmasız misket kralı olan Ferdinand'ın misketleri taneyle sayılmaz, kese büyüklüğünde küçük torbalarla ölçülürdü. Barkev'in pul koleksiyonunun nami bizim binanın sınırlarını çoktan aşmış, Barkev'le takas yapmak üzere gelen büyük çocuklara kadar ulaşmıştı. Oysa şimdi uçurtmayla birlikte servet dağılımındaki denge bozulmuş, malvarlıklarının etrafında ihtiyat ve dikkatle örülen duvarlar yıkılmıştı; iflas eden oluyor ama kimse zenginleşmiyordu.

Bunun başlıca nedeni uçurtma yapımının masraflı ve karmaşık olmasıydı. Gelip geçici ve çabuk tükenebilen bir zenginlikti; ne de olsa kısa ömürlüydü, kazalara ve kırılmaya çok açıktı. Büyük fedakârlıklarla yapılmış bir uçurtma, işi bittikten sonra gözle görülmeyen bir imalat hatası nedeniyle uçamayabilirdi. Dört dörtlük bir uçurtma bile yeterli miktarda ip kullanılmaması halinde bir anda kurşunu bitmiş silah misali işe yaramaz hale gelebilirdi. Tüm hassasiyetleri bünyesinde toplamış olan uçurtma, zaferle taçlanan ilk uçuşundan sonra bile sahibi için şüphe verici bir zenginlik ve daimi bir endişe kaynağı olmayı sürdürürdü. Pür dikkat gözetilmesi ve büyük bir tedbirle taşınması gereken ince ve narin bir şeydi...

Uçuşun en debdebeli ve önemli anında ipin kopması ihtimali de vardı. Sonrasında titreyen avcunda uzun ya da kısa bir ip parçasıyla kalakalırdın; uçurtma artık geri gelmeyen bir rüya, yakıcı bir anı olurdu.

Uçurtmalar hem havada, hem karada risk altındaydı ve her hâlükârda kısa ömürlü olmaya mahkûmlardı. Fakat bir yandan da toplu bir hayalin simgesi haline gelmiş ve azgın bir rekabete yol açmışlardı.

Ortalığı uçurtma uzmanları sardı. Uçurtma yapan çok, uçuranlar(!) daha da çoktu; ancak Fare Levon'dan başka hiç kimse o hakiki ve mükemmel ahengin sırrına vâkıf olamazdı. Gözleri dışında Levon'da fareyi hatırlatan bir özellik yoktu. Lakabı üstüne yapışmış, o da şöyle olmuştu: Günün birinde, küçük Arsen avlunun ortasında yere serilmiş, iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Büyüklerin koşuşturma esnasında yere devirdiği ve çiğnediği Arsen'in yanağı kanıyordu. *Hısgiç*lerden biri sorumluyu bulmak ve cezalandırmak için sorular soruyordu.

"Kimdi?" diye sordu *hısgiç*.

"Levon, Levon!" diye tekrarlayıp ağlıyordu Arsen.

"Hangi Levon?"

Belki on Levon vardı. Aranan Levon'u bulmak zordu. Arsen parmağıyla uzakta duran büyük çocuklardan birini işaret etti:

"Fare Levon... Fare, fare, *pis* fare..."

*Hısgiç*in korumasına sığınan Arsen, boyunun iki katı uzunluğundaki çocuğu göstererek, tüm gücüyle bağırıyordu. Çocuk getirildi. Arsen'in teşhisi doğruydu. Küçücük çocuğu yere deviren oydu. Ancak *hısgiç*in ve çevresindekilerin ilgisini çeken, işlediği kabahat değil, Arsen'in yakıştırmasıydı. Levon'un kocaman gövdesine hiç uymayan minicik gözleri olduğunu herkes yeni fark etmişti. Arsen bilmeden bir keşifte bulunmuştu.

Zaten her birimizin, genellikle ayırt edici fiziksel özelliklerimizden esinlenen, alaycı lakapları vardı. Keğam, bir

gözü şaşı olduğundan Şaşı Keğam olmuştu. Apraham ise her daim akan burnundan dolayı Sümüklü Apraham. Benim adım bir dönem, top gibi yuvarlak ve şişman olduğum için Fati'ye* çıkmıştı. Fati uzun ömürlü olmadıysa, sebebi kendimden küçüklere attığım tokatlar ya da benden büyüklere duyduğum nafile öfke değil, artık zayıflamam ve Fati'nin anlamını yitirmesiydi.

O günden sonra Levon oldu Fare Levon. Bir süre karşı çıktı, yasaklamaya kalkıştı ama boşuna. Sonunda ister istemez boyun eğdi. Zaten hep öyle olurdu. İlk günler hakaret sayılan lakap zamanla vuruculuğunu yitirir, gerçek anlamından sıyrılır, sıradan bir seslenişe dönüşürdü.

Uçurtma döneminin en aranan simasıydı Levon. Alanında tek ve rakipsizdi. Başkaları uçurtmalarını yaparken saatlerce, hatta günlerce denemelerde bulunur, kuyruğun ağırlığını tartar, kamış iskeletin dengesini ayarlar, düzeltir, yeniler, artırır, eksiltir ve ancak tüm bunlardan sonra yükselecek ve havada kalabilecek gerçek bir uçurtmaya sahip olduklarına kendilerini inandırabilirdi. Fare Levon'un yaptığını ise bir seferde, gözün kapalı rüzgâra bırakabilirdin; uçurtmanın orada, havada mum gibi sabit duracağını, ip uzasın ve tüm yumak çözülsün diye asabi ve sabırsız biçimde bekleyeceğini bilirdin. Adı uçurtmayla özdeşleşmiş doğuştan sanatçı Fare Levon'un şahsi uçurtması, yorulmak bilmeyen safkan bir kısrak gibi yularını silker durur, daha fazla özgürlük, daha geniş bir gökyüzü isterdi.

Fare Levon'un uçurtması yerdeyken boyumdan birkaç karış daha uzundu. Oysa havadayken bir tabaktan daha küçük görünürdü. Diğerleri belirli bir yüksekliğe ulaşma ve orada kalabilme gayretiyle yola çıkar, kaprisli sarsıntılarla

* İng. *Fatty*'den (şişko).

bocalardı. Uçurtma bir eğlence aracı olmaktan çok endişe ve korku kaynağıydı. Oysa Fare Levon'unki hep zirvede, diğerleriyle kıyaslanmayacak kadar uzakta ve yüksekte, rekabetten uzak, huzurla ve kendinden emin dalgalanır, tüm mahalleye, hatta komşu mahallelerdeki Arap çocuklarının uçurtmalarına hükmederdi.

Bir keresinde ipin ucunu bana vermesini rica ettim. Gülümsedi. Reddetmedi. Hatta yaklaşmam için yüreklendirdi. İpi koluma sarıp sıkıca bağladı ve salıverdi. Müthiş bir güç tüm bedenimi çekiyordu. Kolum kopacaktı adeta. Dengemi sağlamak için yere oturmaya mecbur oldum. Korkutucu ama çok güzeldi. Ben uçurtmasını uçururken Fare Levon gülümsüyordu.

Biz ufaklıklar da uçurtma yapıyorduk. Herkes uçurtma yapıyordu. Ama bizimkilerin kamışı yoktu, kâğıttan yapılmış pespaye şeylerdi ve kanatlarıyla bacakları kesilmiş, tüyleri yolunarak havaya fırlatılmış tavukları andırıyorlardı. Bizim uçurtmaların havada kalabilmesi için ipi tutanın durmaksızın koşması gerekirdi. Aksi halde kanatsız tavuk yere düşerdi.

Uçurtma sarhoşluğu küçükleri de efsunlu girdabına almıştı. Ortamın havası ruhumuza nüfuz ediyor, karanlık düşüncelere, kıskançlık krizlerine, kendini beğenmişlik taslamamıza neden oluyordu. Bunun baştan çıkarıcılığına karşı koymak mümkün değildi.

Ne şekilde, ne pahasına olursa olsun biz de bir uçurtmaya sahip olmalıydık. Bu kez öneri benimdi. Haçik'le Krikor da benimle hemfikir oldu.

Bir süredir etrafımızda dolanan ve grubun bir bakıma yarı resmi üyesi sayılan Kambur Kevork, en büyük payı koydu ve dördüncümüz oldu. Pul defterimi, Haçik'in bir

yerlerden aşırdığı deri eldivenleri ve Krikor'un misketlerini sattık. Toplam beş buçuk *bargud*un üzerine Kambur Kevork'un üç *bargud*unu da ilave edince, elimizde bir mecidiye gibi kayda değer bir para oldu.

Dördümüz birlikte Fare Levon'un yanına gittik. Planımızı ben açıklayacaktım. Paraları avcumda sımsıkı tuttum, fazla uzatmadan, "Fare Levon, bize bir uçurtma yapar mısın?" diye sordum.

Haçik dirseğiyle böğrüme vurdu. Hemen anladım. Kötü bir girişti. Planımızın kaderinin bağlı olduğu kişiye "fare" diye hitap etmek olacak iş miydi sahiden? Halbuki ben grup sözcüsü olarak tüm yumuşak başlılığımla uçurtma üstadına "Aslan!" demeye bile hazırdım. Neyse ki Fare Levon oralı olmadı.

"Kaç paranız var?" diye sordu sadece.

Avcumu açıp paraları ona uzattık. Aldı, saydı.

"Tamam, yeterli!" dedi.

Hepsi bu kadardı ama yakında sahip olacağımız uçurtmanın gökyüzünde süzüldüğünü hayal edebilmemiz için bu kadarı yeterliydi. Ne de olsa "Tamam..." diyen Fare Levon'du.

Levon hemen o gün işe koyuldu. Kamışları yontup bağladı, açtığı delikten ipi geçirerek iskeleti hazırladı. Kendi uçurtmasından daha küçüktü belki ama ondan daha başarılı olacağını söylüyordu. Yardım etmek için etrafında fırdönüyorduk. İşin ustası çalışıyordu. Uçurtmanın yapımına doğrudan katılamıyorduk ama ona hizmet sunmak için çırpınarak kendimize bir pay çıkarıyorduk.

"Levon abi, su getireyim mi...?"

"Levon abi, yoruldun mu...?"

"Levon abi, ekmek ister misin...?"

Bizim için "Fare" sonsuza dek unutulmuştu. Levon "abi"nin rahatına nasıl özen gösteriyor, üzerine nasıl da titriyorduk. Bilhassa Kambur Kevork... İzzetüikramda onun üstüne yoktu. Levon çalışmasına kısa bir ara mı verdi, Kevork, şeker, karpuz çekirdeği gibi ikramlarda bulunmayı hiç ihmal etmiyordu.

Büyük bir meraklı kitlesi Fare Levon'un her hareketini takip ediyordu. Onun uçurtma yapması zaten başlı başına olaydı. Ama bu kez kendi de heyecanlanarak, bunun şimdiye kadar yaptığı en başarılı uçurtma olduğunu defalarca söyleyince, ilgi katbekat arttı.

Bir gazetenin iki katı büyüklüğünde olan kocaman bir kâğıdı çarşaf gibi yere sermiş, o çok hassas yapıştırma işlemine başlayacaktı. O sırada meraklılar iyice arttığı için Levon rahat hareket edemiyordu. Açılmalarını, ona rahat vermelerini istedi. Üstlerine atılıp kalabalığı dağıttık. Haçik deri kemerini çıkarmış, kafasının üzerinde sağa sola savurarak etrafının boşalmasını sağlıyordu. Kemerin demir tokası Şaşı Keğam'a çarpınca çocuk küfretti. Haçik üstüne yürüyecekti ama ona engel oldum. Şaşı Keğam herkesin malumu olan çekingenliğinden sıyrılmış, küstahça küfürler ediyordu. Haçik'i kolundan tuttum. Uçurtmamızı kavgaya gürültüye kurban veremezdik. Zaten hazırdı, kuyruk için hazırlanmış püsküller takılmayı bekliyordu. Fare Levon merkezdeki ipi çekül gibi kullanıp uçurtmayı havada, yatay bir pozisyonda tabak gibi sabit tutuyor ve dengesinden memnun görünüyordu.

Kuyruğu da bağladı ve uçurtma sanatına devrim niteliğinde bir yenilik getirdi.

"Kuyruğu kısa yapıp, ucuna bir taş bağlarız, böylece çok ip çeker ve göbek vermez."

Bunu diyen Fare Levon'sa bize düşen saygıyla susup beklemekti.

Fazla beklemedik. Akşamüstüydü ama denemek için henüz vakit vardı. Hem uçurtma uçurma mekânımız, hem de Arap çocuklarla savaş alanımız olan yakındaki çayıra kadar Fare Levon'un peşinden gittik.

Derken, Fare Levon kilit hareketi yaptı, uçurtmayı havaya attı ve ipi hızlı hızlı saldı.

Ah! Günbatımının sakin semasında uçurtmamızın o ilk süzülüşü! Yükseldi, yükseldi ve belirli bir noktada dümdüz, gururlu ve heybetli bir biçimde hareketsiz kaldı. Sanki havaya yükselen bizdik, hayranlıktan ağzımız bir karış açık, mutluluktan büyülenmiş seyrediyorduk. Üstünlüğümüzün gizli heyecanıyla, bizi çevreleyenlerin hayranlığının tadını sessizce çıkarıyorduk. Fare Levon bana dönüp, "Bugünlük bu kadar yeter. Yarın bütün ipi salarız. Siz yeni ip bulun. Bu uçurtma ne kadar versek kaldırır," dedi.

İpi elime verdi. Çekişi kuvvetliydi ama gücüm yetti. Çekmeye başladım. Haçik yumağı sarıyordu. Uçurtma aşağı inip yere yaklaştıkça sarsıntılar artıyor, zapt edilmesi gitgide güçleşiyordu. Çatıların üzerine geldiğinde yalpalaması şiddetlendi. En tehlikeli an buydu. Zaten uçurtma uçururken iniş daima hassas ve tehlikeliydi. En yükseklere çıkan uçurtma bile yere birkaç metre kala aniden ters dönüp, daha kuyruğu toprağa değmemişken tepeüstü çakılabilirdi. Fare Levon bocaladığını fark etti. İpi tekrar aldı, maharetli parmaklarıyla ele avuca sığmayan şahini sakinleştirdikten sonra sağ salim bize teslim etti.

Kambur Kevork uçurtmanın kuyruğunu toparladı. Kevork'la beraber kaldırdık; dikkatli, şefkatli parmaklarla, neredeyse okşar gibi her birimiz bir ucundan tuttuk.

Uçurtmamızın üstüne titriyorduk; hiçbir ana yeni doğmuş yavrusunu böyle sevgi dolu bir şefkatle taşımaz, hiçbir şair esinini öylesine sevgiyle kucaklamazdı. Haçik, bilinmeyen bir düşmana karşı arkamızı kollayan bir nöbetçi asker gibi gergin, gözünü dört açmış peşimizden geliyordu.

Eve vardık. Yeri zaten hazırdı. Günler öncesinden koğuşun bir köşesini ona tahsis etmiştik. Duvara yasladık, kuyruğunu ve ip yumağını yanına topladıktan sonra karşısına geçtik. O harika, eşsiz, rakipsiz uçurtma bizimdi. Daha demin Fare Levon eğer istersek kendi uçurtmasıyla değiştokuş edebileceğini söylemişti. Böyle şeyleri düşünmek için henüz erken olsa da teklifi bizimkinin bariz üstünlüğünün bir kanıtıydı, böylece mutluluğumuz ikiye katlanmıştı.

Yeni fikirler ürettik. Gidip Fare Levon'a danıştığımda onun da aklına yattı. İçinde mum yanan kâğıt bir feneri uçurtmamıza asıp öyle uçuramaz mıydık?

"Olur!" dedi Fare Levon ve adeta bana dünyaları verdi...

O akşam ertesi sabahı düşleyerek yattık. Şaşırtıcı bir yenilik daha denemeyi kararlaştırmıştık. Uçurmamızı arsada havalandırdıktan sonra aşağı indirmeden çatıdan çatıya geçirerek bizim avluya kadar getirecektik. Rüyalarımız bile bunun hayali kadar güzel değildi; üstelik bu bir rüya değil, ertesi gün gerçekleştirilecek bir plandı.

Ertesi gün...

Sabah ilk ben gördüm. Kamıştan iskelet aynı şekilde ve aynı yerde duruyordu ama etrafını çevreleyen tel kesilmiş, kâğıt paramparça olmuştu. Kuyruk yerindeydi ama para eden esas malzeme, yani ip yumağı kayıptı. Tam bir enkazdı karşımdaki...

Dördümüz birden, hiç konuşmadan bakıyorduk. Sonra başka koğuşlardan gelen ziyaretçilerle gitgide büyüyen bir meraklı kitlesi oluştu. Sanki bir cenazedeydik, biz merhumun yakınlarıydık ve onlar da başsağlığına gelmişlerdi. Konuşmadık. Bağırmadık. Kavga etmedik. Sadece Haçik kenetlenmiş dişleri arasından tek bir cümle edebildi.

"Şaşı Keğam'ın işi..."

Muhtemelen doğruydu. Ama üzerine gidecek ne kanıt vardı ne de yürek.

Uçurtmalar bize gökyüzüne giden yolu gösterdi.

Fakat yine bir uçurtma, bana daha çocuk yaşımda, özgürce uçma ihtimalinin olduğu, bir ruhun kanat çırptığı yerde, Şaşı Keğam kılığında, karanlığın ardına sinmiş, kıskanç yılanların da bulunabileceğini öğretti...

Haçik

Yıkım zamanı gelip çattı. Bir süreden beri yetimleri dağıtıyorlardı. Büyüklerden bir grubu Ermenistan'a gönderdiler. *Hısgiç*lerimiz de bu gruptaydı. Ailelerine kavuşanlar oluyordu. Her gün kapının önünde bir kalabalık toplanıyordu. İsimler okunuyor, listeler hazırlanıyordu. Bir ana, bir teyze ya da bir hala geliyor, yavrusunu alıp götürüyordu. Evladını arayan bir babaya hiç rastlamadık. Gelenler hep kadınlardı.

Gidenler günler öncesinden belirlenmiş olur, *Hayrig*'in ofisine götürülür, soruşturma yapılır, kayıt tutulur, kanıtlar, tanıklıklar gerekirdi. Gidenlere yeni elbise, ayakkabı, iç çamaşırı verilirdi. Ve günün birinde, özgürlüğünü kazanan çocuk, bir hala ya da teyzenin elinden mutlulukla tutmuş, kıyafet çıkını koltuğunun altında, kapıdan çıkar giderdi.

Yeğisapet *Mayrig*, gidenler için bir veda merasimi tertiplerdi. Dua kitabı daima göğsünde, kapıda gururla dururdu. Salıverilen çocuk kapıdan çıkmadan *Mayrig*'in önünde eğilir ve elini öperdi. *Mayrig* üzgün bir ifadeye bürünür, elini çocuğun başına koyduktan sonra onun hamisine dönüp, "Çocuğumuza iyi bakın. Hagop benim gözbebeğimdi. Yemedim yedirdim..." derdi.

Giden Hagop ya da Kevork olmuş fark etmezdi, sahne de, replikler de değişmezdi. Gidemeyenler bir köşede toplanır, seyredip eğlenirdik. "Gözbebeğim gibi sevdim..." Ye-

gisapet *Mayrig*'in nasıl sevdiğini iyi bilirdik. Giden çocuk da bilirdi, hatta vücudunun bir yerlerinde ya da başında *Mayrig*'den bir sevgi nişanesi taşırdı ama ses etmez, öper ve giderdi.

Gidişler, bazen günde birkaç sefer olmak üzere, gitgide kalabalıklaşan gruplar halinde devam ediyordu. Gidenlerin sayısı arttıkça kalanların acısı da bir o kadar büyüyordu. Endişeyle bekliyorduk. Herkes sıranın bir an önce kendisine geleceğini umut ediyordu. Birileri bazı çocukların kulağına, uzaklardan gelecek annelerin, halaların bugün yarın onları da götüreceğini fısıldıyordu. Büsbütün terk edilmiş ve sahipsiz kalmış olmamak için, şefkatle ve gizliden gizliye beslenmiş bir hayalin keyifli sarhoşluğu içinde, bizzat kendi uydurdukları yalanlara inanmaya ve çevrelerindekileri de inandırmaya çalışıyorlardı.

"Annem Garbis'in halasına yarın gelip beni arabayla götüreceğini söylemiş..."

Garbis o sabah giden çocuklardan biriydi ve ona bir şey söylemiş değildi. Kendisi gerçeği biliyordu, biz de öyle. Yine de kendinden emin konuşuyordu. Derken bir başkası söze giriyordu:

"Babam *Hayrig*'e mektup yazmış, 'Melkon'un kıyafetlerini hazırlayın, gelip alacağım' demiş..."

Ortada muhtemelen ne bir mektup vardı ne de bir baba. En ufak bir kanıt yoktu ama o anlatıyor, tekrar anlatıyor, arkadaşlarını da mutluluğuna ortak etmeye çalışarak sevinmiş rolü oynuyordu.

Haçik istisnaydı. Gidenlerle hiç ilgilenmiyormuş gibi kayıtsız bir tavır içindeydi. Gitgide köşesine çekiliyor, içine kapanıyordu. Oyunlara katılmıyordu. Artık kimseyi dövmüyordu. Yüz ifadesi son derece ciddiydi, neşesi sönük,

hareketleri ölçülüydü; şen şakrak karakteri değişmiş, sabırsız, aksi, çekilmez biri olup çıkmıştı.

Nedenini biliyordum. Haçik, uzaklardan gelecek bir anaya ya da babaya sahip olmayanlardandı. Bin kere anlatmıştı. Bütün ailesi gözlerinin önünde teker teker öldürülmüştü. Her birinin nasıl ve nerede öldüğü, son sözleri hatırındaydı. En son annesi öldürülmüştü, yeni doğmuş kız kardeşi göğsündeydi. Arap bir *bedevi* Haçik'i bulmuş, bir müddet sakladıktan sonra Ermeni yetimlerine kucak açan Amerikalılara teslim etmişti.

Bütün gün susuyordu. Aynı yatakta yattığımız, can ciğer olduğumuz halde benimle bile konuşmuyordu. Üzüntüsüne saygı gösterip ona ilişmiyor ama yanından da ayrılmıyordum.

Bir gece, "Krikor da gitti," dedi.

O sabah abisi gelip Krikor'u götürmüştü.

"Sen de gideceksin..."

Ben de gidecektim. Annem beni bulmuş, *Hayrig*'e başvurmuş, işlemlerin bitmesini bekliyordu.

"Ne zaman gideceksin..."

"Herhalde iki-üç hafta daha var..."

Yalan söylüyordum. İki-üç hafta dediğim iki-üç gündü. Üzüntüsünü hafifletmek için öyle söylemiştim.

"Ben her gün yetimhaneye gelirim... Annem izin alır, sen de pazar günleri bizim evimize gelirsin..." diye devam ettim.

Haçik büyük bir acıyla, "Öbürleri de öyle demişti ama sonra bir daha hiç gözükmediler!" diye kestirip attı ve sırtını döndü. Sözüme güvenmemesine alınmış, ben de sırtımı dönmüştüm. Bir müddet öyle küs yattık. Ama ikimiz de uyumuyorduk. Haçik'in dertli olduğunu hissediyordum

ama yapılacak, söylenecek bir şey yoktu. Zaten benden bir yaş büyüktü ve daha zekiydi, grubumuza hep o liderlik ederdi. Talih bu sefer bana gülmüş, bana bir güzellik yapmıştı ama onu teselli etme görevimi yerine getiremiyordum. Doğru kelimeleri bulamıyordum.

Tekrar benden yana döndü, dürtükledi. Ben de döndüm: "Sana bir şey söyleyeceğim."

"Söyle."

Epey tereddüt etti. Sanki bir şeylerden utanıyor, çekiniyordu. Karanlıkta bile, titreyen nefesindeki iniş çıkışlardan, uzayıp giden suskunluğundan, taş gibi hareketsiz bedeninden Haçik'in yaşadığı iç sıkıntısını hissediyordum. Nihayet ağzını açtı.

"Annene bir şey söyler misin?"

"Ne söyleyeyim?"

Kısa bir sessizlikten sonra, "Beni de oğlu olarak kabul eder mi?" dedi aniden.

Susma sırası bu defa bendeydi. Böyle bir soru beklemiyordum. Teklif açık ve güzeldi ama benim elimden gelenlerin bir sınırı vardı, bu da bazı bilinmezler ve belirsizliklerle beraber zihnimde koca bir şüphe uyandırıyordu. Yine de, endişemi hiç belli etmeden, "Tabii ki söylerim, annem iyi bir kadın, kabul eder," dedim.

"Biliyorum, sabah gördüm, aynı benim anneme benziyor..."

Annem artık her gün geliyor, yiyecek getiriyordu. Haçik de hep benim yanımdaydı.

"Kardeş oluruz!" Haçik gittikçe heyecanlanıyor, dili açılıyordu: "Büyüyünce bir ayakkabıcı dükkânı açarız, ben dikerim, sen satarsın, para kazanırız. Annenin de bir değil iki oğlu olur..."

Haçik'le geç saatlere kadar ortaklık planları yaptık. Bazen terzi dükkânı açıyorduk, hemen ardından eczacı oluyorduk, berber, marangoz derken, başladığımız yere, ayakkabıcı dükkânına geri dönüyorduk. Karar veren, teklif eden, sonra da vazgeçen hep oydu. Kendini iyice inandırmış, hummalı şekilde beni ikna etmeye çalışıyordu. Bir an, müstakbel işimize dair benim de söz hakkım olması gerektiğini fark edip sordu:

"Sen ne istiyorsun? Bir şey demedin."

"Ben mi?"

Hiç düşünmemiştim. Garipti. Bu görevi Haçik'e bırakmıştım. Fakat tercih yapmaya çalıştığımda Haçik'in açtığı dükkânların hiçbirinden içeri giremedim. Haçik fikrimi söylemem için ısrar ediyordu. Birden büyük bir keşif yapmış gibi bağırdım.

"Asker oluruz."

"Deli!"

"Neden?"

"Askerler para kazanmaz. Evleri olmaz. Bize benzerler, ya kışlada ya çadırda yatarlar. Hem bir şey daha var..."

"Ne var?"

"Ermeniler asker olmazlar."

"Neden?"

"Bilmem. Ama söylediğin boş laf..."

Ve Haçik ayakkabıcı dükkânına dönerek orayı sahiplendi. Tekrar en başa, ayakkabılara yönelmesi, kunduracılığı çok sevmesinden ziyade son sorumu cevaplamakta güçlük çekmesindendi.

Uykudan göz kapaklarımız ağırlaşmıştı. Uykuya kendimizden öyle emin daldık ki sabah ilk iş gidip dükkânı açacaktık sanki. Tam uykuya dalarken talimatını yineledi.

"Söylemeyi unutma! Bir yerine iki oğlu olur..."

"Bir yerine iki oğul..."

Zavallı Haçik...

Sabah Haçik'in arzusunu anneme doğrudan söylemeye cesaret edemedim. Sadece kimsesi olmadığını, hep yetimhanede kalacağını söyledim. Üzüldü, az ötede bekleyen Haçik'e baktı, yüzüne bir gölge düştü ve tek kelime etmedi. Konuşmasına gerek yoktu. Benim için bile kalacak yeri olmadığını biliyordum. Bir göz oda bulabilmiş olsa şimdiye çoktan gitmiş olurdum.

Meyve ve peynir getirmişti. Her ziyaretinde yiyecek getirir, giderken de mutlaka, "Kendin ye. Ona buna dağıtma!" derdi.

Bu sefer aynı şeyi söylemedi. Aksine, duvarın dibinde bekleyen Haçik'i işaret edip yumuşak bir sesle, "Birlikte yiyin..." dedi.

Zaten birlikte yiyecektik. Ama o anda annemin sözleri özel bir anlam kazandı. Kelimeler zihnimde genişliyor, arzularıma göre şekillenip başka manalar kazanıyordu; böylece işi evlat edinme fikrine kadar vardırdım.

"Görürsün!" diyordum Haçik'e, "Seni de alacak, birlikte yememizi söyledi."

Haçik kaderine boyun eğmiş, mutlak terk edilmişliğini kabullenmiş, sessizce kafa sallıyordu. Akşamki iyimserliğinden eser yoktu. Başta kendisine doğal gelen teklifinin karşılıksız kalmaya mahkûm olduğunu kavramış gibiydi.

Alt dudağı sarkmış, elleri ceplerinde, duvara yaslanmış, gözlerini kırpmadan yere bakıyordu. Bana dikkat etmiyor, dediklerime cevap vermiyordu. Kesekâğıdı elimde bekliyordum.

Haçik'i ikna edebilecek miydim, acısını hafifletebilecek

miydim, bilmiyordum. Fakat öğlene doğru gelen bir haber devasa bir dalga gibi her şeyi altüst etti.

Dünya kurulduğundan beri –tüm dünyamız bu yetimhaneydi zaten– böylesine büyük ve sarsıcı bir olay yaşamamıştık.

Yetimhane başka bir şehre taşınacaktı. Her şey! Tüm binalar, büyükler, küçükler, *Hayrig*, *mayrig*ler, yataklar... Üstelik derhal. İki gün içinde.

Son gece

Tarifsiz bir hengâmeden sonra, akşama kadar tüm taşlar yerine oturdu. Yataklar dışındaki tüm eşyalar sabah istasyona götürülmek üzere hazırlandı. Kap kacak bağlandı, sandıklar ve balyalar hazırlandı.

Son gecemizdi ve Haçik'le yine yataktaydık. Fakat bu sefer roller değişmişti. Ayrılık heyecanı, yeni ve yabancı diyarların çekiciliği, Haçik'e ikinci bir anne isteğini unutturmuştu. Artık talihsiz ve mahrum kalmış olan bendim. Hepsi gidecekti, trene binip şen şakrak yolculuk edeceklerdi, bense bu köhne şehrin kirli meydanlarında, eğri büğrü sokaklarında tek başıma kalacaktım.

"Sen de sonradan gelirsin!" diyordu durmadan Haçik ama söylediğine kendisi de inanmıyordu. Az ötede diğerleri yataklarına uzanmış, gidecekleri yeri yere göğe sığdıramıyor, oraya vardıklarında neler yapacaklarını planlıyorlardı.

"Orada deniz var!"

"Gemiye bineriz!"

"Balık tutarız!"

Ağızlarından çıkan her kelimenin, sivri bir kılçık gibi gırtlağımı delip geçtiğini fark etmiyorlardı. İlgileri zaman zaman bir anlığına dağılır gibi olsa da odak noktası hep aynıydı: Birbirinden cazip fırsatlara gebe yeni şehir.

"Oradaki yetimhane daha büyük."

"Orada *mayrig* yok, sadece koca koca *hısgiçler* ve *baron*lar var."

"Okul var."

"Askeri trompetleri var, kendileri öttürüyorlar."

"Abim orada. Bana hep mektup yazıyor. *Hısgiç* Harutyun da okuyor."

Okul... mektup... askeri bando, her biri insanın aklını başından alan şeyler... Ama o deniz, ah o deniz! Sadece resimlerden bildiğim deniz... İşte o en büyüleyicisiydi. Başta Haçik olmak üzere bütün arkadaşlarım doğruca cennete gidiyorlar ve bir tek ben cehennemde kalıyorum gibi geliyordu bana.

Sonunda sakinleştiler, susup uyudular. Haçik bile. Parlak dolunayın sütbeyaz ışığı tüm parıltısıyla avluyu dolduruyordu. Yer yer kara gölgeler vardı. Sandık ve balya yığını sonsuz kederimin karşısında kara bir anıt gibi yükseliyordu. Ne yapmalı, kime başvurmalı, nasıl kurtulmalı? Haçik'i uyandırmayı denedim. Ama öyle derin uyuyordu ki dürtüklemelerimi duymadı bile. Boğazım yanıyordu. Su içmek için kalktım. Testi, bardak, hiçbir şey kalmamıştı. Her şey paketlenmiş, yerleştirilmiş, bitmişti. Kuyudan su çekmek için avluya çıkıp mutfağa girdim. Gecenin koyu sessizliğinde, mutfağın yarı karanlığında, kuyunun ipi makaraya sürtündükçe uğursuz bir ağıt yankılanıyordu. Sanki dayak yemiş bir kedi, keskin, yürek paralayan bir sesle miyavlarken kuyunun duvarlarını tırmalıyor, kovayla birlikte yükseliyor, yükseliyordu. Ve işte şimdi dışarı fırlayıp üzerime atılacaktı.

Gitgide ağırlaşan ip gevşemiş parmaklarımın arasından kaydı. Karanlıkta hemen tekrar yakalamayı başaramadım. Makara süratle dönmeye başladı, kuyunun içine tekrar

inmekte olan dolu kova gürültüyle yükselen boş kovaya çarptı ve korkunç bir sesle suya çakıldı.

Sonra sessizlik. Kedi boğulmuştu...

.....

Sabah erkenden yükler istasyona nakledilmeye başlandı. Yatakları da bağlayıp hasırlara sardılar. Yük arabaları, hamallar, *hısgiçler*... Binamızın içinde ve dışında büyük bir kalabalık vardı. Çalışıyor, bağırıp çağırıyor, tartışıyorlardı. Bu kargaşada annem, yanında iki kadınla yetimhaneye geldi. Çıkınımı aldık, kalabalığı yararak kapıya yöneldik.

Bilmiyorum. Gece ıstırap çekerken içimde gizliden gizliye filizlenen bir düşünce mi, arkadaşlarımı sonsuza dek kaybetme korkusu mu, yoksa Haçik'ten bir daha kavuşmamak üzere ayrılmanın acısı mı... Neticede, tam büyük kapıdan dışarı, sokağa çıkacakken durdum ve "Gelmiyorum!" diye haykırdım.

Şaşırdılar. Korktular. Tatlı sözler söyleyip okşadılar, sevdiler. Nafile. Ellerimi yumruk yapmış, ayaklarımı yere sağlam basmış, anneme hiç bakmadan, taviz vermez ve uzlaşmaz bir halde duruyordum. Tüm ikna çabalarına, sevgi sözcüklerine tek cevabım vardı:

"Gelmiyorum!"

Çekiştirip götürmeyi denediler. Başaramadılar. Sanki Haçik'in ve diğer arkadaşlarımın güçleri bana geçmişti. Annem çaresizlik içinde, yanındaki kadınlarla birlikte *Hayrig*'in yanına gitti. Az sonra beni de yanlarına çağırdılar. *Hayrig* masasında oturuyordu. Annem ve akrabam olan kadınlar az ötede boyunları bükük bir halde bekleyişteydi.

"Sen gitmek mi istiyorsun, yoksa burada kalmak mı?"

"Gitmek..."

Hayrig anneme döndü:

"Gitmek istiyorsa bırakın gitsin. Kendisi için daha iyi olur. Okuyup adam olur," dedi.

Bu kadar. Karar verilmiş, kaderim çizilmişti. Annem itiraz etmedi. Durumu kabullenmişti ama sessizliğinden hoşnut değildim. Rahatsız edici bir sükûnet içindeydi. Halbuki ben onaylamasını istiyordum. *Hayrig*'in odasından çıktık. Diğer kadınlar da suskundu. Sadece ben konuşuyor, *Hayrig*'in kararının doğruluğunu kanıtlamak için kanıtlar sayıp döküyordum.

"Gider okuma öğrenirim, mektup yazarım..."

İstasyona gitmek üzere sıraya girmiş arkadaşlarımın yanına götürdüler beni. Ben de sıraya girdim.

Nihayet yük trenine doluştuğumuzda karanlık çökmüştü. Ekmek dağıtıldıktan sonra, akşam trende yatacağımızı, sabah da erkenden yola çıkacağımızı söylediler. Trenin içinde olduktan sonra gerisinin pek önemi yoktu. Ne kadar geç yola çıkarsak keyfimiz o kadar uzun sürecekti. Vagonda pencere kenarları için kavga başlamıştı bile. Haçik'le birlikte boyumuzu epey aşan bir pencere kapmayı başarmıştık. Bir sandığın üzerine daha ufak bir sandık koyduktan sonra yetişebildik. İmrenilecek bir yerdi. Dışarıyı seyredebilecektik.

Geç vakit adımın söylendiğini duydum. *Hısgiç*lerden biri elinde bir kâğıtla beni arıyordu. Bulunca beni alıp istasyondan çıkardı. Annem ve sabahki kadınlardan biri karşımdaydı. Gece beni yanlarına almak için *Hayrig*'den son anda yazılı bir izin koparmayı başarmıştı.

"Saat tam beşte getirirsiniz," dedi *hısgiç* ve istasyona geri döndü.

Yanımızdaki kadının evine gittik. Abartılı sevgi gös-

terileri, bir sürü yiyecek ve oyuncaklar. Hemen yarın bir futbol topu alma vaadi. Anlamıştım. Bilhassa annemle ev sahibi kadın arasında geçen birkaç manalı Türkçe cümle durumu açık ediyordu. *Hayrig*'i kandırmışlardı, şimdi ise sıra bana gelmişti. Benim için dönüş yoktu.

Yataklar serilmişti ama daha yatmamıştık. Kadın anlamadığımı sandığı dilde anneme, "Ne kadar geç yatırırsan o kadar iyi. Erken kalkarsa yine *dızdızlanır*," dedi.

Dızdızlanmadım. Hatta şüphelerimi gidermek için sabah erkenden istasyona gideceğimize dair konuşmalar yaptıklarında yutmuş gözüktüm. Yarın hem futbol topu almayı, hem de sabahın köründe, daha dükkânlar açılmadan istasyonda olmayı vaat etmişlerdi; bu ikisi arasındaki çelişkinin yetimhanedeki hayat kavgasının keskinleştirdiği sezgilerimden asla kaçmayacağını bilemezlerdi.

Yattık. Gaz lambasını söndürdüler. Bana vaat ettikleri ve ardı arkası kesilmeyen güzel şeylere dair konuşmalar karanlıkta bir müddet daha sürdü, sonra kesildi. Gözlerim açık, başım yastıkta, uyumuyor, hareketsiz duruyordum. Annem, bir kolunu boynumun altına dolamış, diğeriyle bana sıkıca sarılmış, uyuyordu.

On yaşındaydım ve üç yıldan beri ondan uzakta, yetimhanedeydim. Beni öyle sıkıca kucaklamıştı ki gören de uyurken tehlike altında olduğumu, birinin beni kaçırmak istediğini düşünürdü.

Saatler geçiyordu ama ben hâlâ uyanıktım. Gözlerim karanlığa alışmıştı, odadaki eşyaları seçebiliyordum. Ayışığı dışarıyı aydınlatıyordu, ara sıra geçen bir arabanın gürültüsü, atların uygun adım yaklaşan, uzaklaşan, kaybolan nal sesleri duyuluyordu. Ama benim aklım orada, yani trende ve arkadaşlarımdaydı. Acaba Haçik pencere kenarındaki

yerimizi tutabildi mi? Geri dönmemek üzere gittiğimi mi düşünüyor, yoksa sabah yanına gitmemi mi bekliyor?

Ve sonra yolculuk, uzaktaki şehir ve deniz, deniz, deniz... Gemiler...

Aniden içimi bir korku sardı. Ya tren dedikleri saatten önce, geceleyin yola çıkarsa? Ya uyuyakalırsam ve vaktinde uyanamayıp burada, denizden ve gemilerden, Haçik'ten ve diğerlerinden uzakta kalırsam? Bana kalan sahte vaatler gerçek bile olsa gemilerle, Haçik'le kıyaslandığında beş para etmezdi.

Şehre, sokağa, odamıza mutlak bir sessizlik çökmüşken, yan evdeki saat yeniden çaldı. Saatlerdir kulağım ondaydı. Az önce ikiyi vurmuştu. Şimdi ise üçü. Saatler nasıl da çabuk geçiyordu. *Hısgiç* saat beşte demişti. Daha iki saat vardı.

Ah o iki saat... O gece... Hayatımın uykusuz geçen ilk gecesiydi. Sonraları sabahladığım çok geceler oldu. Kimi zaman sefa, kimi zaman cefa geceleri... Güneş hiç doğmasın istediğim geceler ya da saatlerin dakikalar kadar hızla aktığı geceler... Ama o gecelerden hiçbiri, hem acı verecek derecede tatlı hem de ıstırap dolu o ilk gece kadar belleğime kazınmadı. O unutulmaz gecenin üzerinden otuz yıl geçti ama o yabancı odadaki eşyalar, yere serilen yatağımız, penceredeki yarıktan keskin bir bıçak gibi sızan ışık en ince ayrıntısına kadar hatırımda.

O gece on yaşındaki çocuğun o küçük aklı, evrenin en çetrefilli ve zor sorunlarından birine çare aramakla meşguldü.

Annem uykusunda kolunu gevşetmişti. Omzuma attığı kolu aşağı, dizinin üstüne düşmüştü. Boynumu kavrayan diğer kolunu da ağır ağır, dikkatle kaydırdım. Kımıldan-

dı, gerindi ama uyanmadı. Yatağın içinde oturdum. Aynı anda yandaki saat dört kez vurdu. Haçik dört kez adımı söylemişti sanki...

O andan sonra hareketlerimi benim dışımda görünmez bir güç yönlendirdi sanki. Hem bendim hem ben değildim. Yavaşça yataktan dışarı süzüldüm, giysilerimi koyduğum sandalyeye doğru süründüm. Pantolonumu ayağa kalkmadan üstüme geçirdim. Yarı karanlıkta gözlerimi annemden ayırmıyordum. Uyuyordu. Ayakkabılarımı ne yapacağım konusu zihnimi epey kurcaladı. Giysem mi, giymesem mi? Seslerini bastırmak güçtü. Bağcıklarından düğümleyip biri önde diğeri arkada omzuma attım. Gömleğim elimde kapıya yaklaştım. Çevirdiğim anda kilitten kuru, cılız bir ses çıktı. Nefesimi tutup bekledim. İçeriden ses gelmiyordu ve kapı açılmıştı. Sokağa fırladım.

Aklımı yitirmiş gibi, hayalet gibi koşuyordum. Karanlık sokaklardan, takip ediliyormuşum ya da birini takip ediyormuşum gibi geçip gidiyordum. Gömleğim elimde yelken gibi şişiyor, koşarken yarattığım rüzgârdan dalgalanıyordu. Telaşımdan bir kapının önündeki teneke çöp kutusuna çarparak yüzükoyun yere kapaklandım. Arkamdan bir bekçi düdük çaldı, bir diğeri de yine düdüğüyle ona karşılık verdi. Tekrar ayağa kalktım. Dizim kanıyor, ayak başparmağım feci acıyordu. Koşuya devam etmek üzereyken bekçiler yetişti. Bir lambanın altında incelediler, üzerimi arayıp ceplerime baktılar. Arapça nereden gelip nereye gittiğimi sordular. Bir şeyler geveledim, onlardan biri yetimhane üniformasını tanımasa feci haldeki Arapçamla meramımı anlatmam pek mümkün olmazdı.

"Yetim Ermen..."

Hemen yumuşadılar, anlayış gösterip yardım ettiler. İs-

tasyona giden kestirme bir yol gösterdiler, ben de yeniden koşmaya başladım.

Vardığımda lokomotif düdüğünü öttürerek hareket ediyordu ama henüz bizim trene bağlanmamıştı. Gün ışıyordu. Arkadaşlarım ortalıktaydı. Aşağıda, yukarıda, trenin tepesinde, bağrışıyor, koşuşturuyor, rahat durmuyorlardı.

Hısgiçler zili çalıp yoklama yaptılar. Sonra herkes yerine geçince kapılar kapandı.

Bizim vagondaki çocuklardan biri bir çivi bulmuş, kanca gibi eğerek bir ipin ucuna bağlamıştı.

"Bunu böyle denize atarım..."

Kancayı camdan dışarı sarkıttı.

"Balıkları böyle yakalarım..."

Camdan sarkmış, yüzüne zorlanıyormuş gibi bir ifade vermiş, ipi ağır ağır yukarı çekiyordu. Büyük bir balık tutmuştu. Gücü yetmiyordu...

Haçik çorabına ufak taşlar doldurmuş, torba gibi elinde tutuyordu. Nedenini sorduğumda, yüzünde manalı bir tebessüm belirdi, diğerleri duymasın diye kulağıma fısıldadı.

"Yolda köylü veletlere ekmek atarız, yaklaştıklarında da... taşla vururuz."

Fena fikir değildi. Ama benim çorabım yoktu. Evde unutmuştum. Haçik'in diğer çorabını alıp dışarıdaki birine uzattım, içine taş doldurmasını rica ettim. Doldurup verdi.

Lokomotifi bağlamışlardı. Güneş doğmuştu. Gözüm istasyonun girişinde, yüreğim ağzımda bekliyordum. Gelirler mi? Yetişip beni trenden indirirler mi?

Nihayet! Tren hareket etti. Alkışlar, hurralar, sallanan mendiller...

Daha lokomotifin dumanı dağılmadan, annem istasyona yetişmiş. Adamın biri ona, "Oğlun gitti. Geldiğinde sana fırlatmak için taş topladı..." demiş.

.....

Annem o günden sonra defalarca, "O taşlar kimin içindi?" diye sordu, bense hep sustum, cevap vermedim.

Bu kitabı yazmasaydım, "O taşlar kimin içindi?" sorusunun cevabını belki de hiçbir zaman bilmeyecekti.

Deniz

Yol muazzamdı.

İlk defa trene biniyorduk ve az buz bir mutluluk değildi bu. Her zamanki şeyler, evler, ağaçlar, tüm dünya değişivermişti bizler için. Sanki sihirli bir el rengârenk resimler diziyordu önümüze. Her şey yenilenmiş, güzelleşmiş, bambaşka bir hal almıştı. Bir köprünün üzerinden, küçük bir köyün yakınından ya da bir ağaç kümesinin arasından geçerken attığımız çığlıklar, yük taşıyan tren katarını ayağa kaldırıyordu. Ruhumuzda açılan gizli çeşmelerden akan mutluluk içimize sığmıyor, dolup taşarak uçsuz bucaksız Suriye ovalarını suluyordu. Yeri göğü inleten bağırış çağırışımız kimi zaman madeni tekerleklerin gürültüsünü bile bastırıyordu.

Daha sonraları, ömrümün ilerleyen yıllarında, aynı yoldan yüzlerce kez ve en konforlu ulaşım araçlarıyla geçtim ama o donuk, dümdüz, yeknesak ve sonsuz düzlükleri aşarken hissettiğim müthiş bıkkınlığın üstesinden asla gelemedim. Bıkkınlık, başka yolculuklarda dış çevreyle ilgili memnuniyetsizliklerden veya içsel yetersizliklerden kaynaklanır. Oysa Suriye yollarında bıkkınlık tesadüfi bir duygu veya geçici bir durum değil, bir can yoldaşıdır; bulunduğu yerin bir parçası haline gelmiş, doğadan soyutlanamayan bir varlık, bir atmosfer olayıdır. Engin bir yeknesaklığın yarattığı bezginlik ve günlük hayatın sıkı-

cılığının yol açtığı yorgunluk yüzünden bıkkınlığın, yani körpe ruhları tehdit eden en amansız illetin insanı güçten düşüren mikropları, sezdirmeden ruhumuza sızar, sinsice kök salarak benliğimizi tahrip eder ve oraya yerleşir, belirli aralıklarla batarak, canımızı yakarak yıllar içinde kabuk bağlar, koyulaşır, sertleşir.

Ve trenimiz, mutluluk, hayal ve coşku dolu enginliklerde hızla yol alıyordu. Heyhat! Günün birinde o enginlikler, uyanan ruhlarımızda çorak ve verimsiz birer bozkıra dönüşecekti. Kanatlanmış ama asla bir yuva bulamamış ruhlarımızda...

"*Leylek!*" diye bağırıyordu aniden biri, uzakta, ovanın ortasında kanat çırpan bir leylek sürüsünü işaret ederek.

Bir deve kervanı görüp, daha önce hiç görmemiş gibi "*Deve!*" diye haykırıyordu bir diğeri. Biri duysa yetimhanemiz yıllar boyunca bir deve hanı, develer de komşumuz olmamış sanırdı.

Evet, her şey yeni ve güzeldi, çünkü süratle giden o trende kayıp çocukluğumuza ilk kez kavuşmuştuk ve yolculuğumuz son durağa doğru yaklaştıkça o bizden aynı hızla uzaklaşıyordu.

Akşam tren değiştirdik. Artık rahat koltukları olan, daha küçük ve daha yavaş, dağları bin bir güçlükle tırmanan bir trendeydik.

"Dağların öte tarafına dört saatte varırız."

Heyecanından yerinde duramayan Haçik'ti bu, durum tespiti yapmaya pek meraklıydı. Her şeyden haberdar ve her daim güvenilir bir kaynak olan Haçik'in dikkatinden hiçbir şey kaçmazdı. *Hısgiç*lerle görüşüp onların da fikrini aldığı için, getirdiği istihbaratın yarı resmi değeri vardı.

Gündüzki çılgın bağırış çağırış sona ermişti. Gölgeler

giderek koyulaşıyordu, öğle yorgunluğunun ardından gelmekte olan karanlıkla birlikte toparlandık. Alçak seslerin ve fısıldaşmaların zamanıydı bu. Gözü kara planlarımıza ve üzerine titrediğimiz rüyalarımıza hayal gücümüzün kanatlarında şekil veriyorduk.

Bu yavaş, inanılmaz tembel ve ağırkanlı tren, istediği kadar gecikebilir, hatta güçbela tırmandığı, dönmekten ziyade sürünerek çıktığı tepelerin yamacında sonsuza dek kalabilirdi. Biz kendi Vaat Edilmiş Topraklar'ımıza çoktan ulaşmıştık.

"Yeni yetimhanenin içinde okul var..."

"Öğretmenlerimiz öğretmen değil, gönüllü askerler olacak..."

"Amerikalılar da var ..."

"Bilmeyenlere yüzme öğretecekler mi?"

"Futbol takımları kurarlar..."

"Bize futbol oynatmazlar, ayakkabılar çabuk eskir..."

Kötümserlik edeni karşı konulmaz kanıtlarıyla susturan biri mutlaka olurdu:

"Yalınayak oynarız, nasılsa yerler hep yumuşak kum..."

Dışarısı artık iyice karanlığa gömülmüştü. Uzakta yer yer ışıklar parıldıyordu. Haçik'le birlikte sırtımızı pencereye vermiş, acemi bir demircinin çekiç darbelerine benzeyen, ritimden, düzenden yoksun tekerlek seslerine dalmıştık. Diğerlerinin sohbeti ilgimizi çekmiyordu. Okul düşüncesi, geziler, oyun artık bize hitap etmiyordu. Tekerleklerin aksak ilerleyişiyle giderek yaklaştığımız denizi düşünüyorduk. En sıradışı hayallerimizi gerçekleştirmesini umduğumuz, bizi var gücüyle gizemli çekiciliğine hapseden denizi... Daha varmadan, daha denizi görmeden, çoktan yüzmeye, balık tutmaya, dalgalarla oynayıp eğlen-

meye doymuştuk. Haçik'in hayal gücü *Mayrig*'in dikiş makinesinden çok daha hızlı çalışıyor, uçurtmalarımızdan çok daha yükseğe ve uzaklara ulaşıyordu.

"Tahta toplayıp kayık yapar, gideriz."

Giderdik...

Haçik, *Hısgiç* Harutyun'un anlattığı bütün hikâyeleri kelimesi kelimesine anımsar, o hayali dünyada yaşar, oradaki kahramanlarla aynı cengaverlikleri yapardı. *Hısgiç* Harutyun, daha Anaokulu'ndayken bize Kolomb'un maceralarını ve daha nicelerini anlatmıştı. Her akşam, Yeğisapet *Mayrig* Kutsal Kitap'tan parçalar okumayı bitirdiğinde, *Hısgiç* Harutyun bizi bir köşeye toplayıp şöyle derdi:

"Bunlar Protestan âdetleri. O da bir Protestan. Biz *Lusavorçagan*'ız*. Dua esnasında gözlerinizi kapatmayın. Şimdi kulaklarınızı iyi açın da dinleyin..."

Dinlerdik...

Hısgiç Harutyun iyi bir anlatıcı değildi ama hikâyeleri güzeldi. Ve içinde bulunduğumuz koşulları düşününce, bize göre tüm kahramanları *Lusavorçagan*'dı.

"Bir hafta ekmek yemeyiz, biriktirip azık yaparız..."

Haçik hayalinde sandala binmişti bile. Öngörü sahibi bir kaptan gibi tüm hazırlıkları yapmıştı. Açık denizde yeni ve bilinmeyen Amerikalara doğru birlikte yol alıyorduk.

Hevesini kırmaktan çekinerek, "Peki ya rüzgâr çıkar da sandal alabora olursa?" diye endişeyle sordum.

"Deli! Adaya çıkıp Robinson oluruz."

Haçik her şeyi önceden düşünüp tasarlamıştı.

Vagonda herkes uyumuştu. Sıralarda ve yerlerde ko-

* Ortodoks mezhebinin bir kolu olan Ermeni Kilisesi'nin kurucusu Aziz Krikor Lusavoriç'in (Aydınlatıcı Krikor) adından, "Lusavoriç'in takipçisi".

yun sürüsü gibi üst üste yığılmışlardı. Haçik birkaç kişiyi dürttü, tekmeledi, itti ve sıradan aşağı indirdi. Pencere önündeki yerlerimize yerleştik ve konuşmayı kestik. Hiçbir engel ve tehlikenin olmadığı uyku ve rüya âleminde, farklı yönlere doğru kürek çekmeye koyulmuştuk.

***

Nihayet vardık.

Yeni yetimhanemiz uçsuz bucaksız bir alana kurulmuş güzel ve büyük binalardan oluşuyordu. *Hısgiç*lerimizin yaşındaki bir sürü büyük çocuk bizden önce varmıştı. Spor sahası, kocaman bir toplantı salonu, herkesin birlikte yemek yediği geniş bir yemekhane vardı. Ciddi ve vakur öğretmenler, gözlüklü ve tombul Amerikalı bir *Hayrig*, Amerikalı başka çalışanlar, Ermeni *mayrig*ler, sayısız kazanıyla bir çamaşırhane binası ve bir hamam vardı. Sokakları ve meydanlarıyla tam bir şehirdi burası; biz yeniler önemsiz birer ayrıntı gibi kayboluverdik hemen.

Bizi uç tarafa, alçak ve küçük evlerin olduğu bölgeye yerleştirdiler. Altı yedi kişiye bir oda veriyorlardı. İsimlerimizi kaydettiler, bir çizelgeye gerekli bilgileri işaretlediler, çamaşırlarımızı dağıttılar, sonra da bizimle işleri bitti.

Herkesle birlikte yemek yiyor, günde iki kez duyulan deniz banyosu düdüğüyle birlikte topluca sahildeki kumsala gidiyorduk. Yine de bütünü oluşturan parçalardan biri gibi değil, farklı bir sürüden artakalmışlar olarak devasa bir sürüye tesadüfen karışmış gibiydik. Bizi itip kakarak, ezip geçerek kıyıda köşede bırakıyorlardı. Yetimhanedeydik ama hayatın akışının ve arkadaşlık ortamının dışında kalmıştık.

Zaten yetimhane çözülme dönemini yaşıyordu. Her gün gruplar halinde gidenler vardı, öğretmenler ve *mayrig*-

ler yetimhaneden ayrılıyordu. Hatta Amerikalı *Hayrig* şehre inmişti ve dönmeyeceği söyleniyordu. Her tarafta bir kaos ve anarşi hüküm sürüyordu. Nizam intizam deyince akla sadece *hısgiçler* geliyordu. Kollarına resmi statülerine işaret eden mendil benzeri kırmızı pazıbentler takmışlardı ve asayişten onlar sorumluydu. Görevleri, topluca yapılan deniz banyosu dışında denize girmeyi ve çevredeki bahçelerde yapılan hırsızlıkları engellemekti. Yakaladıkları suçluları hapis ve dayak gibi sert yöntemlerle cezalandırıyorlardı. Büyük kabahat işleyenler için bir de özel ceza vardı. Suçlu kimse, bir hafta boyunca, filmlerden aşina olunan Amerikan hapishanelerindeki suçluların giydiği türden, mavi beyaz çizgili bir üniforma giymeye ve aynı kumaştan yapılmış başlık takmaya mecburdu. Bu kıyafeti giymek durumunda kalanlar, yemek sırasında ekmek dağıtarak ya da tencereleri taşıyarak diğerlerine hizmet etmek zorundaydı.

Mahkûmların sayısı günbegün artıyordu. Fakat günün birinde çizgili kıyafetler aniden ortadan kalktı. Bunun nedeni ortada daha az suç ya da suçlu olması değil, suç işleyenlerin cezalara isyan etmesiydi.

Asayişten sorumlu *hısgiçlerin* kollarındaki kırmızı pazıbentler de ortadan kayboluverdi. Kimse davranışlarından dolayı bir başkasına hesap vermek istemiyordu. *Hısgiçler* de yaramazların işine karışmaya cüret edemiyordu, zira kurallar yaramazları hizaya sokmak bir yana *hısgiçlerin* itibarını bile koruyacak durumda değildi. Bazıları ulu orta dayak yemiş, onları dövenlerse cezasız kalmıştı.

Yetimhane alenen sahipsiz ve başıboş kalmış, adeta uzatmaları oynuyordu.

Bu alışılmadık durum bize benzersiz bir özgürlük veriyordu, yeni ortamın sonsuz serbestliği sayesinde istediği-

miz gibi at koşturabilirdik. Fakat her türlü arsızlığın mazur görüldüğü, her türlü çılgınlığın yapılabileceği bu ortamda, şaşırtıcı ve anlaşılmaz biçimde gitgide duruluyor, ciddileşiyorduk.

Birkaç hafta boyunca saatlerce uzaklıktaki koyların, çevredeki tepelerin, eski kalenin kalıntılarının altını üstüne getirdikten sonra kendi köşemize çekildik, kumsala ve denize nazır kulübelerimizin önünden ayrılmaz olduk. Akıl almaz bir manzaraydı. Daha bir ay önce eski binamızın duvarları bizi boğuyor, avlusu gözümüze bir hapishane gibi görünüyordu ve tek düşüncemiz kaçmak, kurtulmak, özgür olmaktı. Şimdi özgürdük, fakat bizi heyecanlandıran, ilgimizi çeken bir şey yoktu, keyifsizdik. Haçik'in tüm sandalları daha yelkenleri açılmadan batmıştı. Keşfedilmeyi bekleyen bütün Amerikalar ve Robinson'un ıssız adaları birden bütün cazibesini yitirmişti. Kaynağını bilmediğimiz ve adlandıramadığımız bir şeye karşı içimizde büyüyen belirsiz bir hoşnutsuzluk ruhlarımızı kemiriyordu. Yüzlerde koyu, herkese sirayet eden bir keder vardı. Hareketlerimiz yavaşlamış, durgunlaşmıştı. Suskunluğa gömülenlerin sayısı gitgide artıyordu.

Muz bahçelerine kavga gürültü düzenlenen akınlar bile günbegün artan, yakıcılaşan acımızı hafifletmeye yetmiyordu. Zaten bodur ağaçlar haricinde bahçelerin cazip bir yanı yoktu. Bahçıvanlar ise, Hıristiyan olmalarına rağmen, dut, erik, şeftali, kayısı ağaçlarına tırmanıp karnımızı tıka basa doyurmamıza izin veren, sonra sadece korkutmak amacıyla uzaktan taş atan ve bağıran şehirdeki Müslüman bahçıvanlardan daha kaba ve acımasızdılar. Bu bahçelerde biz daha çitlere yaklaşırken, bir taşın ardından, elinde sopasıyla, küfür yağdıran taş kalpli bir adam çıkıyordu.

İşler iyi gitmiyordu. Biz onlara, onlar bize yabancıydı. Artık uzakta kalmış şehrimizi özlemeye başlamıştık; kupkuruydu, sokakları dar ve karanlıktı ama çok daha samimi ve sıcaktı.

Haçik'le de eskisi gibi değildik. Oranın yerlilerinden, yaşça daha büyük yeni arkadaşlar edinmişti ve bütün zamanını onlarla geçiriyordu. Yalnız kalmıştım, yüreğimde kapkara, kötü bir şey günden güne büyüyordu. Yalnızlıktan göğsüm sıkışıyordu, hem yeni arkadaşlar edinmek istiyor hem de onlardan kaçıyordum.

Ne zaman ve nasıl oldu tam olarak hatırlamıyorum ama günün birinde denizin hayatımı dolduran tek hakikat olduğunu anladım. Gündüzleri, yani deniz banyosu ya da geziler sırasında arkadaşlarla birlikteyken, deniz herkes için olduğu gibi benim için de güzelliğiyle hayranlık uyandıran bir sonsuzluktu. Oysa yalnız başıma, bir kayanın üstünde ya da kumsalda denize bakarken deniz farklı görünüyor, beni de baştan aşağı değiştiriyordu. Böylece denizle aramda, arkadaşlarımdan tamamen gizlediğim bir suç ortaklığı başladı.

Bazen, denizin tüm güzelliği ve sonsuzluğuyla muhteşem bir manzara sunduğu yeni bir köşe keşfediyorduk. Diğerlerinin memnuniyetini ve mutluluğunu paylaşıyordum ama aynı yere gece tekrar, bu sefer tek başıma geleceğimi bildiğim için duygularıma gem vuruyordum. Onlarla orada uzun uzadıya vakit geçirip gece gözlerden uzak yaşayacağımız yakınlığın keyfini hafifletmeye değmezdi. Deniz ve ben, kalabalık içinde göz göze gelmekten imtina eden, mutluluğun doruğuna baş başa ulaşacakları ve sadece birbirlerine ait olacakları o büyük anı bekleyen sevgililer gibiydik.

Gece herkes uykudayken yavaşça odadan çıkıyor, elli

adım ötedeki, her gün denize girdiğimiz sahile inip dalgaların nereye kadar uzandığını belirliyor ve sönüp gittikleri noktada kuma oturuyordum. Yer aynı yerdi, kumsal aynı kumsaldı; denizse, daha birkaç saat önce yüzlerce kişiyle birlikte girdiğimiz aynı denizdi... Dalgalar aynı, kumlara hafifçe temas eden dalgaların sesi aynıydı. Ama artık her şey bende büsbütün farklı bir etki yaratıyordu ve yüzlerce çocukla aynı çığlıkları atarak yüzen ben, o an bambaşka birine dönüşüyordum.

Bacaklarımı karnıma çekip kollarımla sarmış, çenem dizlerimde, oynaşıp duran suları seyrederek, tatlı fısıltılarını dinleyerek saatlerce oturuyordum. Denizden ne istediğimi, ne bekleyebileceğimi bilmeden kim bilir kaç gece öyle sabahladım.

Denize karşı batan güneş, dolunay geceleri, şafağın dağlardan inip suya vuran bal kaymak rengi ışıltıları, belli belirsiz kıpraşıp duran, uyanan, bembeyaz kuzu yünü gibi köpükleriyle rüzgârda titreyen, ışıkta zıplayan dalgalar...

Vücudumu diken diken eden soğuğa ve neme rağmen saatlerce, bazen bütün gece, şafağa kadar kalıyordum ve yatağa yorgunluktan ya da canım acıdığından değil, gizli buluşmamızın ortaya çıkmasından korktuğum için dönüyordum.

Denizin şekillendirdiği ve onun gibi huzursuz olan ruh halim, daima bir yere varmayı ve bir yerden gitmeyi arzulayan içsel gelgitlerim bana o günlerden yadigâr. Bir hışımla kıyıya vuran, sonra telaş içinde geri çekilen dalgaların huysuzluğu ruhuma sirayet etti. Nereye ve neden gitmek istediğini asla bilmeyen ama daima gitmek isteyen, ruhuma ıstırap veren, içimi kemiren huzursuzluk da yine o günlerden yadigâr. Giden gemileri seyretmek bende mara-

zi bir bağımlılık halini aldı ve her gidenin ardından, sanki haksızlığa uğramışım gibi öfkeyle yüreğim sıkışır. Ufukta gitgide küçülen bir geminin, sabırsızlıkla düdüğünü öttüren bir trenin, gökyüzünde süzülen bir uçağın bensiz yola çıkması, gitme olanağından beni mahrum bırakması, şahsıma yapılan bir haksızlık gibi gelir bana. Ve onlar gittikten sonra ruhumda derin bir huzursuzluk uyanır, bir acı peyda olur ve düşüncelerimi felç eder, saatler boyunca kendime gelemem ve bir ruh gibi, kendimden ve çevremden uzaklaşırım.

Deniz bana erken yaşımda derin aşkını ve gizli güzelliğini verdi; gelgitlerindeki şaşmaz dengeyi gördüm; beyaz yelkenlilerin titrek siluetini izlerken kanatlanıp gitme hasretiyle kavruldum; sakin ve dingin günbatımları sayesinde yaşamla ölümün sırrına erdim. Ama bunun bedeli kaybettiğim iç huzurumdu; onun yerini asla dolduramadım, eksikliğini her daim hissettim ve yıllar geçip de yaratıcı çalışma anı geciktikçe yokluğu bana daha fazla acı verdi.

***

"Gel, annene bir mektup yazalım..."

Haçik'ti, bir kez daha ilk adımı o atmıştı. Annemden kaçtığım gecenin üzerinden iki ay geçmişti. Hasret, vicdan azabı ve yeni yetimhanenin yabancı ortamı hayatı çekilmez hale getiriyordu.

Gitmeyi isteyenlerin annelerinin ya da akrabalarının yanına gönderileceği zaten resmi olarak bildirilmişti; tek şart, yazılı talepte bulunulmasıydı.

Haçik'in yeni arkadaşlarından, yazmayı bilen büyük bir çocuk mektubumu yazdı ve yetimhanenin postacısına teslim ettik. Böylece, beklemekle geçecek kâbus gibi günler ve geceler başladı.

Sahile iniyor, uzak ve ıssız bir köşede saatler boyunca gelecek cevabın nasıl olacağına dair kafa patlatıyordum. Üç yıldan beri annemden uzakta, yetimhanelerdeydim ve annemin simgelediği dış dünya ıstırap verici bir çekicilik kazanmıştı. Hemen gitmek, hemen varmak, hemen onu görmek istiyordum. Dönüş ihtimalini düşündükçe kaçışımın nelere yol açmış olabileceğini fark ediyordum. Elbette gücenmişti annem, belki de bana cephe almıştı. Mektubuma cevap verecek miydi acaba? Yetimhane yönetiminden geri gönderilmemi talep edecek miydi? Mektubumun cevabı hemen gelir miydi, yoksa gecikir miydi? Kaç günde gelirdi?

Gelecek mi? Gelmeyecek mi?

Bütün haftayı tahminde bulunarak geçirdim. Önceleri cevap anahtarı parmaklarımdı. Serçe parmağımdan başlıyordum... "Gelecek! Gelmeyecek! Gelecek! Gelmeyecek! Gelecek!" Bir müddet mutlu ve emindim ama çok geçmeden içime şüphe tohumları düştü. Açıkçası, parmaklar tahminde bulunmak için güvenilir kaynaklar değildi. Dizilişleri gereği "Gelecek!" diye başlarsan mutlaka "Gelecek!" çıkıyordu, onlara itimat edemezdim. Ben de daha güvenilir bir yönteme başvurdum. Bir avuç çakıltaşı alıp sayıyordum, çift olursa gelecek, tek olursa gelmeyecek demekti. Sonuç her seferinde farklıydı ve yeni bir deneme önceki sonucu çürütene kadar ruh halim çakıltaşlarına bağlıydı.

Bir gece bir rüya gördüm. Mektupları dağıtan görevli yemekhanenin kapısında elinde kocaman bir zarf destesiyle durmuş, her zamanki gibi yüksek sesle, mektubu olanların adını okuyordu. Herkes mektubunu alıp neşe içinde uzaklaşmıştı. Üzgün ve boynu bükük, geriye sadece ben kalmıştım. Adam gülümsedi, görevini tamamlamış olma-

nın mutluluğuyla avuçlarını birbirine sürterek arkasını dönüp gitmeye hazırlanırken cebinde yarısı dışarıda kalmış bir zarf olduğunu fark ettim.

"O mektup benim!" diye bağırdım arkasından.

"Hayır, bu senin değil," dedi ve yüzünü döndü, bir yandan gülümsüyor, diğer yandan tehdit eder gibi işaret parmağını bana doğru sallıyordu. Sevinçle çığlık atarak uyandım. Yüzünü bana döndüğü anda, karşımda duranın postacı değil annem olduğunu fark etmiştim.

Rüyam güzeldi ama belirsizliği gidermiyordu. Annemi memnun ve güleç gördüğüm için mutluydum ancak sorum hâlâ cevapsızdı: "Mektup gelecek mi, gelmeyecek mi?"

Geldi. Hem de aynı sabah...

Haçik'in arkadaşı olan ve mektubumu yazan büyük çocuk gelen zarfı açıp mektubu okudu. Kurtulmuştum. Mektuba göre, annem yetimhane idaresine de bir mektup göndermiş, beni hemen yanına yollamalarını talep etmişti.

Heyecan ve mutlulukla kendimi kaybettim, mektubu okuyan çocuğun az ötede Haçik'le sert bir tartışmaya girdiğini fark etmedim. Besbelli aralarında ciddi bir mesele vardı. Başta fısıldaşıyorlardı, fakat Haçik sesini gitgide yükseltiyor, tehditkâr bir tonla konuşuyordu, karşısındaki ise aksine alttan alıp onu sakinleştirmeye çabalıyordu.

Yaklaştım. Beni görünce bir an sustular ama hemen sonra tartışmaya devam ettiler. Haçik yakasından düşmüyordu.

"Vereceksin!" diye tekrarlıyordu inatla.

"Sonra konuşuruz, bağırma!" diyordu diğeri. Varlığımdan rahatsız olduğu belliydi ve Haçik'i sakinleştirerek tartışmayı sonraya bırakmaya çalışıyordu. Sonunda kendini kaybetti ve haykırdı:

"Aptal, parayı ne yapacak bu? Ya kaybeder ya da çaldırır."

Sonunda anladım. Aptal dediği Haçik'ti ama konu bendim, daha doğrusu bana gönderilmiş paraydı. Haçik, çocuğun zarfın içinden kimseye fark ettirmeden aşırdığı yarım altınlık banknotu almayı nihayet başarınca her şey ortaya çıktı. Oğlanın uyanıklığı Haçik'in keskin gözlerinden kaçmamıştı ve paramı iç etmesine tahammül edememişti. Onunla arkadaşlık etse de benim can dostumdu ve böylesine hayati bir konuda benden yana olacaktı elbet.

Birlikte pazara gittik. Büyük çocuk birkaç adım geriden geliyordu. Kâğıt parayı elli tane ortası delik kuruşla değiştirdik. Şeker, fıstık ve hurma aldık. Kuruşların yarısı anında bitiverdi.

Alışverişimizi hiç konuşmadan izleyen büyük çocuk, kendisine bir kutu sardalye konservesi almamızı rica etti. Ses tonu tehditkâr değildi, yere bakarak konuşuyordu. Titreyen sesi ve nefes alış verişiyle yalvarıyordu adeta.

"İki aydır canım çekiyor ama alamıyorum!" dedi bakışlarını kaçırarak. Hiç karşılık beklemeden istediğim kadar mektup yazabileceğine dair de söz veriyordu. Tahta saplı küçük bir çakısı vardı. Onu vermeyi teklif etti.

Haçik'e baktım. Sessizdi. Para benim olduğu için, müdahale edip kararımı etkilemek istemiyordu ama reddetmemi istemediğini hissettim.

Altı kuruşa sardalyeyi alıp çocuğa verdik. Teklif ettiği çakıyı almayınca çok sevindi. Benim için mektup yazmasına da gerek kalmadı. İki gün sonra bir grup çocukla beraber trene binip şehrimize döndük.

İlk adım

"Kaç yaşında?"
"On bire bastı."
Kayıt yapan öğretmenin sorularını yanıtlayan, annemdi. Adam şüpheli bakışlarla yukarıdan aşağıya süzdü, aklından ölçüp biçti, kafasını salladı ve beni ikinci sınıfa kaydetti. İrikiyim, tombul vücudum beni yaşımdan büyük gösteriyordu besbelli. Başka hiçbir şey sormadılar, hakkımda hiçbir şey öğrenme ihtiyacı duymadılar. Yallah, ikinci sınıfa!

Görünüşü ve yapısı itibariyle bu sınıf yetimhaneden izler taşıyordu. Her yaş ve boydan, yetmişten fazla öğrencisiyle cıvıl cıvıl bir sınıftı. Yaşıtlarımdan tutun benden daha büyük gençlere kadar herkesi içine alan, unutulmuş ve gereksiz eşyaları saklayan bir kayıp eşya bürosunu andırıyordu. Arka sıralarda öğrenciden çok öğretmene benzeyen çocuklar vardı. Onlardan biri olan bıyıklı, *fes*li, zincirinin ucu yeleğinin diğer cebine iliştirilmiş büyük köstekli saatiyle heybetli bir delikanlı göze çarpıyordu. Saygı uyandıran bir görüntüsü vardı. Harputluydu, çok yakında Amerika'ya gidecekti. Gitmeden önce okuma yazma öğrenmek için kısa süreliğine okula kaydolmuştu. Haliyle, tüm nadide parçaları bünyesinde barındıran ikinci sınıfa kaydedilmişti. Gerçek adını kimse bilmiyordu, küçükler ona "Köylü" diye seslendikleri halde onlara kızmıyordu.

Burada dersler tamamen sözdeydi. Zaten öğretmen sı-

nıfı biraz olsun susturana kadar dersin yarısı geçiyor, kalan zamanda ancak birkaç öğrenci derse kalkıyordu. Sadece bir-iki öğretmen sınıfa pek benzemeyen bu azgın güruh üzerinde denetim sağlayabiliyordu, o da kısmen. Diğerleri bu zahmetli mesai boyunca ellerindeki sopayı sağa sola nafile sallamaya mahkûmdu. Derse kalkma şerefine nail olmak için haftalarca beklemek gerekiyordu. Burası yaş ve eğitim bakımından diğerlerine denk olmayan, bütün sınıflardan dışlanmış yüz karası öğrencilerin toplandığı bir merkez, bir nevi karantina bölgesiydi.

Babil Kulesi'ni andıran bu sınıftaki tek tesellim, eski yetimhanenin samimiyetini hatırlatan gri üniformalı bir grup çocuğun varlığıydı. Kentli öğrenci alışkanlıklarına ve okul ortamına ayak uydurmakta zorlansak da birbirimize güven aşılıyorduk.

Teneffüse çıkar çıkmaz kendimizi yan yana buluyorduk. Yetimhaneden tanıdığımız, başka sınıflarda okuyan diğer arkadaşların da katılımıyla avlunun bir köşesinde, ders ziline ve nöbetçi öğretmenin sert uyarılarına rağmen birbirinden zor ayrılıp sınıflarına dağılan, mahzun bir kalabalık haline geliyorduk.

Okulun ilk günlerinde gruplaşmamız pek dikkat çekmemişti fakat haftalar geçip okul olağan seyrine kavuşunca öğretmenler bizim gruba şüpheyle yaklaşmaya başladılar. Endişeleri bütünüyle yersiz değildi. Daha önce görülmemiş hırsızlıklar, zarar ziyan ve benzeri kötülükler okula dalga dalga yayılıyordu. Failler açıklığa kavuşturulamasa da, şüpheler patlamaya hazır fırtına bulutlarının yavaş yavaş kümelenmesi gibi bizim grup üzerinde yoğunlaşıyordu.

Ve günün birinde beklenen patlama gerçekleşti.

Okuldaki daha ilk günümüzde, sınıfların teneffüs veya

öğle yemeği saatlerinde boş ve denetimsiz kaldığını fark etmiştik. Tüm kitaplar, çekmecelerde öylece sahipsiz bırakılıyordu. Kilit altına alınmamış, öylece bırakılmış en ufak şeyin bile bir salisede sonsuza dek ortadan kaybolacağı yetimhane ortamından gelme bizler için bu durum inanılmazdı. Burada ne kilit vardı ne anahtar. Bizler için son derece değerli bir yığın kitap dallardan sarkan olgun meyveler misali baştan çıkarıcı bir biçimde çekmecelerde duruyordu.

Büyük harekât bir öğle teneffüsünde gerçekleşti. Üst sınıfımızdan Horen'in önderliğinde altı kişiydik. Bizim sınıftaki bütün matematik kitaplarını topladık. Horen'in önerisiyle önceliği matematik kitaplarına vermiştik, çünkü en kalınları ve en çok para edenleri onlardı. Operasyon kimse fark etmeden başarıyla tamamlandı. Kitapları öğretmen mutfağının arkasındaki odunluğa sakladık. Okuldan hemen çıkaramazdık. Kapıda nöbet tutan Kevork *Ahpar*'ın* tek gözü vardı ama görebilirdi. Kitapları bir müddet gizli depomuzda saklayıp sonra satmayı kararlaştırmıştık.

Öğleden sonra ortalık karıştı.

"*Baron*, matematik kitabım yok!"

"Benimki de!"

"Kitaplarımız çalınmış *baron*!"

Şüphe çekmemek için kendi kitaplarımızı da diğerleriyle birlikte götürmüştük ve diğer öğrenciler gibi şikâyet ediyor, onlardan fazla bağırıp çağırıyor ve hakkımızı arıyorduk. Ders zilleri birbiri ardına çalıyordu ama sınıfımızda ders yapılması söz konusu değildi. Tartışma, gürültü, kavga, karşılıklı onur kırıcı sözler, şüpheler, suçlamalar, eksik gedik tahminler...

* Erm. Abi.

Köylü, tok ve haşmetli sesiyle, "Bu haltı Aram yemiştir!" diye buyurdu.

Kıvırcık saçlı, Arapçayla karışık bir Ermenice konuşan Aram, sınıfın, hatta okulun en yaramaz öğrencisiydi. Aynı yıl ücra bir bahçede ağaçtan düşecek, kafatasını kırıp ölecekti. Aram o gün okula gelmemişti. Biri Aram'ın hasta olduğunu ve evde yattığını söyledi.

"O yattığı yerden de çalabilir!" diye diretti Köylü ama ona kulak asan olmadı. İnandırıcı değildi.

Öğretmenler ve müdür avluda toplanmıştı. Belli ki diğer sınıflarda da ders yapılmıyordu. Yukarı sınıflarda gürültü gitgide artıyor ve her yere yayılıyordu. Birden zil uzun uzun çaldı. Bütün öğrenciler avluda sıra sıra dizildi. Genel arama yapılacaktı. İki öğretmen kapıda çantaları kontrol ediyor ve kontrolden geçenleri evlerine gönderiyordu. Fakat nafile. Çalınan kitaplar ortada yoktu.

Herkes gitti. Bir tek yetimhaneli çocukları göndermediler, toplam on dört kişiydik. Öğretmenler de teker teker gittiler. Sadece müdür bürosunda oturmuş, açık pencerenin önünde bir şeyler karalıyordu. Bizler avluda bekliyorduk. Yerinden kalkmadan, işaret edip bizi içeri çağırdı.

Sessizce masasının karşısına dizildik. Müdür top gibi yusyuvarlak, belki de soyadının Şişmanyan olması sebebiyle tombul bir adamdı. Dirseklerini masaya dayamış, genişçe açtığı iki avcunu hayali bir top oluşturacak biçimde çenesinin altında birleştirmişti. Böyle durmayı pek severdi.

Hayali topu bir an için sessizce bizden yana salladıktan sonra, "O kitapları sizin sakladığınızı adım gibi biliyorum!" dedi.

İçimizden biri, "Biz değiliz *baron*!" diye itiraz etti. Olan bitenden bihaberdi ve gerçekten suçsuzdu.

"Susun!" diye çıkıştı müdür, parmaklarını bir an için birbirinden ayırdı, gıcırdayan sandalyesinde kımıldanıp yeniden eski pozisyonunu aldı ve aynı sakin tonda devam etti:

"İtiraf edin demiyorum ama kitapları iade etmelisiniz. Sizler yetimsiniz, ana babanız yok. Günün birinde büyüyüp adam olacak, yetim olduğunuzu unutacaksınız. Herkesten saygı göreceksiniz. Hırsızlık kötü şeydir. Hırsızları hapse atarlar. Hırsızlar şeref yoksunu insanlardır. Ben sizlerin şerefli insanlar olup o şekilde büyümenizi istiyorum."

Sessizlik. Müdür devam etti:

"Hatta kitapları sattıysanız, size para vereyim, gidip geri alın. Sizin yaptığınızı kimseye söylemeyeceğim ..."

"Satmadık *baron*..."

Kimdi? Ben miydim? Düşüncesizce sarf edilen o sözleri ağzımdan nasıl kaçırmıştım? O an, arkadaşlarımdan bazılarının şaşkın ve öfkeli bakışlarını görmesem, suçu itiraf anlamına gelen o sözlerin gerçekten bana ait olduğuna inanmazdım. Özellikle operasyonun fikir babası olan Horen'in hiddet dolu bakışlar ateş saçıyordu.

Ağlamak istiyordum, utanmasam ağlayacaktım. Kocaman ve sıcak bir şey göğsümden boğazıma doğru yükselip orada durmuş, gitgide büyüyerek çenemin alt tarafında bir noktaya baskı yapıyordu. Müdür konuşmaya devam ediyordu ama artık anlattıklarını ne duyuyor ne anlıyordum. Sanki kulaklarımı keçeyle tıkamışlardı. Gözüme perde inmişti, önümü göremiyordum. Ancak kitapların odunluktan getirilip bir sandalyeye dizildiğini gördüğüm zaman kendime gelebildim.

"Şimdi evlerinize gidin. Hiç kimse sizin yaptığınızı bilmeyecek. Sizler iyi çocuklarsınız ..."

Müdürün son sözleri bunlar oldu. Söylediği güzel sözlere rağmen üzgün ve utanç içinde, başımız önde, dışarı çıktık. Olup bitenden dolayı ruhumuzu yabancısı olduğumuz derin bir endişe kaplamıştı. O zamana kadar bizim için bir kelimeden ibaret olan utanç, gitgide bizi derinden etkileyen, ezen, canımızı acıtan bir duyguya dönüşüyordu. Yaptığımız hırsızlık yüzünden dayak yememiş, aksine güzel sözler duymuştuk. Bu da bize hiç iyi gelmemiş, dayaktan beter koymuştu...

Horen hariç hiç kimse istemeden itirafta bulunduğum için beni suçlamadı. Kaçırdığımız fırsatı, kaçan avı içine sindiremeyen sadece Horen'di.

"Bundan adam olursa, bana da eşek desinler!"

***

O günü ve o anı gayet net hatırlıyorum. Yetimhane üniformam atılmıştı. Yeni kıyafetimi giydiğim ilk gündü. Avludaydım, kıyafetime bir şey olmasın diye oyunlara katılırken dikkat ediyor, bu yeni halin keyfini çıkarırken aşırı hareketlerden kaçınıyordum. Uzuvlarımın hareket kabiliyeti sınırlıydı. Temkinli davranıyor, koşmaktan, efor gerektiren tehlikeli hoplayıp zıplamalardan kaçınıyordum.

Görevli gelip, dışarıdan beni çağırdıklarını söyledi. Uzaktan annemi görünce şaşırdım. Daha yarım saat önce, yemek vaktinde evdeydim ve her zamanki gibi ayrılmıştık. Beklenmedik, kötü bir haber alacağım hissiyle kapıya doğru ilerlerken, sorunun muhtemelen yeni kıyafetimden kaynaklandığını düşünüyordum. Annem elbiseyi bugün değil pazar günü giymemin daha iyi olacağını söylemeye gelmiş olmalıydı.

Annemin yanında, toza toprağa bulanmış, garip kıyafetler içinde, sakallı, tanımadığım bir adam vardı. Annem

hiç konuşmadı, adam beni görür görmez kucakladı, göğsüne bastırıp öpmeye başladı.

"Tıpkı Toros'un gözleri, *vay yavrum vay*! Toros'un burnu, Toros'un saçları, *vay gidi yavrum vay*..."

Kıyafetine acı bir sigara kokusu sinmişti. Sakalının fırça gibi sert kılları, bıyıkları yanaklarımı acıtıyordu ama ses çıkarmadım. Adam aralıksız öperken ağlıyor, annem ise gözyaşlarına karşın gülümsemeye çabalıyordu.

Bu sahne uzun sürmedi. Bizi içeri çağıran zilin çalmasıyla akın eden öğrenci kalabalığına karışıp okula girdim.

Akşam anneme sakallı adamın kim olduğunu sordum.

"Babanın arkadaşlarından biri..." diye geçiştirince moralinin bozuk olduğunu anladım. Ben de derslerime gömülünce konu kapandı.

O hayati anın önemini ancak olay bana yıllar sonra yeniden anlatıldığında kavradım.

Babam, savaşın başından sonuna kadar, tam altı yıl boyunca, bir grup arkadaşıyla beraber, kâh çatışarak kâh saklanarak dağlarda, ovalarda oradan oraya sürüklenmiş. Günün birinde üç arkadaşıyla birlikte yakalanıp Maraş hapishanesine atılmış. Babam hapishanede ölmüş ama ondan önce arkadaşına, eğer sağ kalırsa oğlunu bulup onu gözlerinden öpmesini ve bağrına basmasını vasiyet etmiş.

O gün olan bitenler beni pek etkilememişti. Zaten ne babamın yüzünü ne de evimizi hatırlıyordum. Fakat geçen yıllarla birlikte o kısacık an çocukluk anılarım içinden sıyrıldı, pekişti, kendine özel bir yer edindi; kapandığı sanılan bir yara nasıl arada bir acı verir ve yüreği sızlatırsa öyle... O sakallı adamın ortaya çıkması başta sıradan bir olaydı ancak zamanla kara yazgımın nişanesi haline geldi. Solmuş çocukluğuma dair bu hazin kitabın sonuna yaklaşırken,

kaderin acı oyunlarını ve nankör tesadüfleri mahzun bir tebessümle fark ediyorum. Meğer yıllarımı yetimhanelerde geçirmeme karşın, benim bir yerlerde bir babam varmış ve yetim değilmişim... Ve tam yetimhane üniformasından ve dolayısıyla yetimlikten kurtulduğumu, arkadaşlarımla eşit şartlarda yola devam edeceğimi düşündüğüm o gün, sakallı adam çıkagelip, artık bir babam olmadığını, yetim olduğumu söylemişti.

On yaşında hayatı anlamak zordu.

Kırkında ise yükünü taşımak...

***

Gitgide çoğalarak devasa bir kalabalık haline gelen sınıfımızın iki şubeye bölünmesiyle okula ve derslere dirlik düzen geldi. Dersler, oyunlar ve hatta yaramazlıklar bile yoluna girdi. Ufak tefek kabahatler, hafif cezalar, bazen büyük sınıflardan bir çocukla kavga, sevilmeyen bir öğretmene oynanan oyun... Her şey sıradan, tekdüze, bıktırıcıydı... Okul artık kabullenilmiş bir alışkanlık, günlük hayatın bir gerçeği olmuştu ve bizi tatmin etmiyordu. Günlerimiz okulda geçiyor ama kişiliğimiz dışarıda, sokakta gelişip şekilleniyordu.

İlk samimi arkadaşım, bizim sınıftan, küçük Hovhannes oldu. Yaşıtımdı. Güzel yüzlü, beyaz tenli, hassas, uslu, zeki bir çocuktu. Sanki bir *lokum* yığınıydı, o kadar yumuşak ve tatlıydı. Bizim gibi esmer, sert, ve kavruk yetimhane çocuklarının tam zıddıydı.

Hovhannes, düşüp bir yerini acıtacağı korkusuyla oyunlara katılmazdı. Biri ona vurmak için hamle yaptığında, hemen kollarını başına siper eder, hasmına sırtını dönerek zorluk çıkarmadan darbeyi kabullenirdi. Aynı sırada oturur, birlikte ders çalışır, okuldan beraber çıkıp, dışarıda

birlikte oynardık. Bizimle yaşıt olmasına rağmen, babası doktor olduğu için bizden bir üst sınıfta okuyan Kevork da kısa zamanda bize katıldı. Artık ayrılmaz bir üçlü olmuştuk ve dışarıda, mahalledeki çocukların toplanma yeri olan Kevorkların evinin önündeki küçük bahçede geçirdiğimiz saatler okuldan çok daha cazipti.

Günün birinde, ikisini bir köşede endişe içinde konuşurlarken buldum. Başta benden gizlemek isteseler de ısrar edince ağızlarındaki baklayı çıkardılar. Mahalleden, kendilerinden daha büyük olan Harutyun adlı bir çocuğun onlara musallat olduğu, tehdit yoluyla ikisinden de birer *barğud* haraç aldığı ortaya çıktı.

"Neden veriyorsunuz?" diye sordum öfkeyle.

"İstiyor, ondan!" dedi Hovhannes.

"Dövüyor!" diye ekledi Kevork.

Yetimhane geçmişim bana güç ve cesaret konusunda bir itibar sağladığından, bizim üçlünün lideri oluvermiştim. Dolayısıyla, korumam altında bulunan arkadaşlarımın bir yabancı tarafından sömürülmesi şahsıma yapılmış bir hakaretti. Haftalık haracı vermeyi reddetmelerini tembihleyip şu meşhur Harutyun'u bana göstermelerini istedim. Söz verdiler ama yine de endişeliydiler.

Cumartesi öğleden sonra yetimhaneden eski bir arkadaşımla birlikte Hovhanneslerin mahallesine gittim. Kevork'la beni bekliyorlardı. Karşı sokağın başında durup etrafı seyreden Harutyun'u işaret ettiler. Beriki bizi görünce bir afalladı ama kaçmadı. Arkadaşım, Harutyun'un kaçış yolunu kapatmak için benden ayrılıp arka sokağa doğru gitti.

Çocuğu tanıyordum. Bizim yetimhanedendi, bir yıl önce ayrılmıştı. Zayıf, şaşı, çenesi sivri, yaşça benden biraz

büyük ama fizik olarak ufak tefek bir çocuktu. Harutyun'a yavaş yavaş yaklaştım. Hovhannes'le Kevork belli bir mesafeden, ürkek adımlarla beni takip ediyorlardı. Yanına vardığımda, nereye kaçabileceğini anlamak için ardına baktı ama arkadaşımın orada olduğunu görünce kayıtsız bir ifadeye bürünerek durdu.

"Ne diye bunlardan para alıyorsun?"

"Ben almıyorum, onlar veriyor."

Hasmım korkuyordu. Kavgadan çekindiği belliydi, alttan alıyordu. Tüm kışkırtma çabalarım karşılıksız kaldı. Kavga etmemeye kararlıydı. Her sözümü dinliyor, tüm saldırgan hamlelerimi bertaraf ediyordu.

"Bundan sonra bunlardan para almayacaksın."

"Almam."

"Eğer onlara vuracak olursan kafanı böyle kırarım!" Yumruğumu bir şey ezer gibi diğer avcuma yapıştırıyordum.

"Vurmam."

Hovhannes'le Kevork gitgide artan bir cesaretle yakına gelmiş, özgürlükleri için verilen mücadeleyi korku ve mutluluk karışımı bir heyecanla seyrediyorlardı. Yetimhaneden arkadaşım ise rahatı asılsız ihbar yüzünden bozulmuş bir polis gibi hayal kırıklığına uğramış, kolunun altına sakladığı sopayı çıkarmış ilgisizce sallıyordu. Biraz bekledikten sonra sıkılıp gitti.

Nitekim savaş hali çok geçmeden yerini huzurlu bir barış ortamına bıraktı. Harutyun kötü bir çocuk değildi. Sonunda o da bizim üçlüye katıldı ve bu beraberlik uzun yıllar sürdü. Günler, haftalar, aylar boyu dördümüz birlikte bisiklete binmeyi öğrendik, misket oynadık, sinemaya gittik, okuldan kaçtık.

Okuldan kaçma rekoru bana aitti ve bu rekoru kırmak mümkün değildi. Tam iki ay okula gitmemiştim.

Bir sabah okul yolunda Ardavazt'a rastladım ve bana bir yerlerde karnı samanla doldurulmuş dev bir balinanın sergilendiğini, bir *barğud* karşılığında gidip görebileceğimizi söyledi. Gittik. Gerçekten de iki yetişkin adam uzunluğunda, kocaman bir balıktı. Yanında, bir masanın üstünde içi yine samanla doldurulmuş çift başlı bir keçi vardı. Şaşkınlıkla seyredip çıktık.

Okul saatini kaçırmıştık. Ardavazt'la birlikte bahçelere gittik ve oralarda bizim gibi başka kaçak öğrencilere rastladık. Sonraki günlerde de böyle devam ettik ve gittikçe kalabalık bir grup olduk. Sabah okula gider gibi normal saatte evden çıkıyor, akşamları okuldan geliyormuş gibi bahçelerden eve dönüyorduk. Okulda ajanlarımız vardı. Öğretmen neden okula gelmediğimizi öğrenmesi için birini evimize gönderdiğinde hemen haber alıyor, görevli öğrenci daha eve varmadan yolunu kesip onu tehdit ediyor, öğretmene hasta olduğumuza dair yalan söylemeye zorluyorduk.

Bir akşam arkadaşlarımdan Kaspar korku içinde ve nefes nefese gelip artık her şeyin bittiğini söyleyene kadar, tam iki ay boyunca, bu böyle sürüp gitti. Okuldan anneme mektup yazılmıştı ve mektubu götürme görevi bu kez hademedeydi.

Eve gitmemeye karar verdim. Mektubu okuduğunda annemin yaşayacağı şaşkınlığı hayal edebiliyordum. Her sabah evden çıkışım, akşamları var olmayan dersler için yalandan çalışmalar... Yetmiyormuş gibi, vasim Mihran Efendi surat asacaktı. Okuldan kaçtığım anlaşılmasın diye, okuldan kömür için haftalık olarak istenen bir *barğud*luk

ücreti annemden düzenli olarak almıştım. Neyse ki onları harcamamış, pantolon kuşağımın altındaki bir delikte saklamıştım. Ama dokunulmadan duran paranın varlığı, vaziyetin vahametine kıyasla devede kulak gibiydi.

Akşam oluyordu. Şehrin ışıkları yanmaya başlamıştı. Büyük çocuklardan birkaçı, içlerinden birinin evinin alt katını meyhaneye çevirmişti. Şarap ve kahve içip kumar oynuyorlardı. Yanlarına gittim, meyhaneye ilk kez iniyordum. Geceyi orada geçirmek için izin istedim. Durumumu açıkça anlattım. Zaten haberdarlardı ama başlarına dert açmamdan korktular. Reddettiler.

Sokağa çıktım. İstasyona gidip kuytu bir köşeye sığınarak geceyi orada geçirmeye karar vermiştim. Hatta param yetse bir bilet alıp başka bir şehre bile gidebilirdim.

Tam köprünün üstünde pençe kadar ağır bir el enseme asıldı.

"*Teres!* İşte şimdi yakaladım..."

Mihran Efendi'ydi, faytonla dolanıp şehirde beni arıyordu. Hiç konuşmadan, peşi sıra az ötedeki arabaya doğru ilerledim. Arabacı atları kamçıladı. Mihran Efendi yolda hiç konuşmadı ama eve gelir gelmez gürlemeye başladı.

"*Değne*ğimi verin, şu köpeği geberteceğim!"

Değnek darbeleri çok sert değildi. Annem başıma değil alt taraflarıma vurmasını tembihliyordu. Bense karyolamın yaylarıyla birlikte aşağı yukarı kımıldayarak darbeleri hafifletmeyi başarıyordum.

Büyük macera bu şekilde son buldu ve okul günleri tekrar başladı.

***

Kaçaklık günlerimde bahçelerde edindiğim arkadaşların hayatıma girmesiyle askıya alınan üçlü birliğimiz,

Harutyun'un katılımıyla tekrar pekişmişti. O günlerde sinema pek revaçtaydı. Beyazperdeden sessizce geçip giden mucizeler bizi büyülüyor, aklımızı başımızdan alıyordu. Karanlık salonda sadece bir saat geçiriyor, fakat bütün hafta filmlerle yatıp filmlerle kalkıyorduk. Hikâye hep ortasında kesiliyor, daima "arkası yarın" oluyordu. Tam da kahramanın tehlikede olduğu o can alıcı noktada biterdi. Sonra, günler boyunca bekle dur! Bob Hardy rayların üstünde ve bağlı, peki tren tam gelmek üzereyken nasıl kurtulacak? Ya da Betty'yi haydutların ininden nasıl çekip çıkaracak? Erkek kahramanlar genellikle Bob olurdu, ama kadın kahramanlar muhakkak Betty'ydi. Bizim Tarzan biraz topluydu, hatta şişman sayılırdı ama kesinlikle çok cesurdu, her hafta mutlaka aslanı öldürüp Betty'yi kurtarırdı.

Bağımlılığa varan sinema aşkı, beyazperdeden kaynaklanmakla birlikte salonların dışında büyüyüp gelişen yeni bir uğraş alanı yaratmıştı. Kesilmiş film şeridi ticareti inanılmaz boyutlara ulaşıyor, bütün öğrencileri etkisi altına alıyordu. Bu salgından uzak kalabilmek imkânsızdı. Herkesin, kalitesine ve temizliğine göre paha biçtiği, az veya çok değerli bir film koleksiyonu vardı. Pullara uygulanan kurallar film piyasasında da geçerliydi. Kenarları bozulmuş film şeritleri değer kaybediyordu. Esas kahramanın şeritleri daha pahalıydı, bilhassa kareyi dolduran yalnızca onun yüzü olduğunda. Üç *barğud* değerindeki Tarzan'ın başı en değerli parçaydı ve piyasada çok ender bulunuyordu.

Film piyasasının kalbi, yani her türlü faaliyetimizi yürüttüğümüz yer, Kevorkların evinin önündeki arsaydı. Film değiştokuşu orada yapılır ve filmlere ilişkin şans oyunları orada oynanırdı. Piyasaya yeni sürülmüş bir filmin değeri, bir koleksiyonun fiyatı orada karara bağlanırdı.

Film koleksiyonum son derece zengindi. Köşelerini albümde özenle açtığım minik oyuklara yerleştirmiş, pul gibi sayfa sayfa dizmiştim. Albümüm piyasada bir mecidiye ediyordu, fena para değildi. Birikmiş birkaç *barğud*um vardı ve koleksiyonumun en şık parçası olacak, piyasada albümümü daha cazip kılacak Tarzan karesini arıyordum.

Yetimhane dışındaki hayata ilk adımımı bu albümle atmıştım, o ise bana ömrümün en büyük hayal kırklığını tattırdı, insanlara ve dünyaya güvensizliğimin başlıca sebebi oldu. Kesilmiş filmleri yerleştirdiğim o küçük albümün anısını bir damga, bir yara gibi hâlâ içimde taşıyorum.

Bir gün Hovhannes filmlerimizi birleştirip daha zengin ortak bir koleksiyon oluşturmayı önerdi. Teklifi komikti. Bir yanda benim değerli albümüm, diğerinde Hovhannes'in birkaç önemsiz filmi vardı, onların da kenarları yırtık pırtık ve tümü değersizdi. Bu durumda Hovhannes'le yapılacak bir ortaklık, albümümü hiçbir karşılık beklemeden onunla paylaşmak anlamına geliyordu.

Kabul ettim. Öyle samimi, öyle birbirimize bağlıydık ki aramızda ayrı gayrı yoktu. Ortaklığımızın veznedarı o olacaktı, albümü kendisine verdim. Koleksiyonun sefasını sürmek, onu başkalarına göstererek sahipliğin gururuyla tatmin olmak istiyordu.

Birkaç gün geçti.

Bir pazar sabahı ben evdeyken geldi. Üzgün, çökmüş bir haldeydi. İlk sözü, "Albümü kaybettim!" oldu.

Hiç beklemediğim, ağır bir darbeydi. Betim benzim attı, ancak Hovhannes'in acınası halini, umutsuz yüzünü görünce kendimi onu teselli etmek zorunda hissettim.

"Önemli değil, yenisini toplarız..."

Acısını hafiletmek için söylemiştim ama ağzımdan çı-

kan sözlere kendim bile inanmıyordum. O albümde ayların emeği vardı. Kusursuz olması için tek eksiği bir Tarzan olan güzel, görkemli bir albümdü. Bu talihsizliği kabullenmek kolay değildi ama çaresi, çıkış yolu yoktu.

Evden birlikte çıkıp, pek uzak olmayan arsaya yöneldik. Yolda hiç konuşmadık. Cenazeye gider gibi sessizce ve büyük bir ciddiyetle yürüyorduk. Hovhannes gözlerinde zavallı ve suçlu bir ifadeyle kaçamak bakışlar atıyor, bir şeyler söylememi bekliyordu. Bense hem kayıp albümüme üzülüyor hem de onun yüreğinin nasıl yandığını, nasıl ıstırap çektiğini düşünerek kahroluyordum.

Varmıştık. Kevork ve Harutyun oradaydı. Sabırsızlıkla bizi bekliyor gibi bir halleri vardı. Ve birden... Albüm, bizim albümümüz... Harutyun'un elinde...

"Hovhannes, bak albümümüz!"

Sevinçle kolunu çekiştirip, parmağımla Harutyun'un elindeki albümü işaret ediyordum. Gariptir, Hovhannes sevincimi paylaşmıyor, aynı yaslı ifadeyle duruyordu.

"Biliyorum," diye fısıldadı, "Ona kaybettim."

Böylece, "Kaybettim!" derken albümü bir yerde düşürdüğünü değil, bahiste ütüldüğünü kast ettiğini anlamış oldum.

Fakat bir gariplik vardı. Hovhannes asla bahis oynamazdı. Misket ya da aşık oynamayı bile bilmezdi. Neyle, nasıl oynamıştı da kaybetmişti?

"Ver bakayım albümü!" dedim Harutyun'a. Harutyun, artık kendi malı olmuş bir nesnenin elinden zorla alınamayacağına duyduğu mutlak güvenle, mütebessim ve mutlu, hemen uzattı.

Birkaç sayfa çevirip albüme göz attıktan sonra geri verdim. Ve birden... Bir düşünce mi, aklımda çakan bir şim-

şek mi, içgüdü mü, bilmiyorum. Sert bir hareketle albümü Harutyun'un elinden kapıp Hovhannes'e döndüm.

"Ne zaman oynadınız?"

"Bu sabah."

"Ne oynadınız? Misket mi?"

"Hayır."

"Aşık mı?"

"Hayır, tek mi çift mi oynadık, kaybettim..."

Harutyun'un çenesine indirdiğim tek bir yumrukla mesele açıklığa kavuştu. Açıklamalar, onaylar, itiraflar peşi sıra geldi. Birden, düşünmeden, planlanmadan attığım o yumruk foyasını açığa çıkardı.

"Çocuğu kandırmışsın. Yalan söylüyorsun, albümü kazanmadın!"

Yumruk darbesini izleyen her kelime, Harutyun'un kızarmış yüzüne aynı şiddetle çarpıyordu. Harutyun karşılık da vermedi, cevap da. Üst dudağını ısırıyor, şaşı gözleriyle, yüksek sesle ağlayan Hovhannes'e bakıyordu. Olup biteni sessizce izleyen Kevork'un da durumdan haberdar olduğunu hissettim.

Ortada bahis filan yoktu. Albümün sayfalarındaki bütün filmler, benim sıraladığım şekilde, yerli yerinde duruyorlardı. Tek mi çift mi oynamak için yerlerinden çıkarılmaları gerekirdi ve bir kere yerlerinden çıktılar mı Harutyun'un onları aynı sırayla dizmesi mümkün değildi. Açıklamaya lüzum yoktu. Zaten Hovhannes'in itirafı gecikmedi.

Ona dönüp, "Bunu bana neden yaptın?" diye sordum.

Ağlamaklı bir sesle, "İçime şeytan girdi!" dedi.

Albüm tekrar benim olmuştu olmasına ama içimde kaybolan bir şeyi yeniden bulmanın verdiği mutluluk yok-

tu. Neşeli olmam gerekirken üzgündüm. Hovhannes'in yaptığını açıklayamıyor, sindiremiyordum. Gözlerimin önünde cereyan edenlere inanamıyordum. Nasıl olabilirdi? Nasıl! Nasıl!

Albümü tuttuğum gibi yüzlerine doğru fırlatıp eve gittim. Öğlen yemek yiyemedim. Annem hasta olduğumu sanıyordu. Durmadan,"Neyin var?" diye soruyordu. Tek cevabım, "Hiç!" oluyordu.

Oysa kalbimde bir şey vardı. Kasvetli, kör ve sağır eden bir acı... Hovhannes'in temiz pak yüzünü, samimiyetimizi, ona yaptığım iyilikleri ve o iğrenç albümü düşünüyordum.

Yetimhane yaşantımız aklıma geliyor, bu iyi aile çocuklarıyla bizi kıyaslıyordum. Bizde güçlünün ve beceriklinin yasaları geçerliydi. Zayıf olanın güçlüden dayak yemesi ya da ortada bırakılan bir eşyanın çalınarak hırsızın malı olması olağandı. Ama candan arkadaşlar arasındaki kutsal bağ ve karşılıklı güven asla sarsılmazdı. Arkadaşça bir sadakat en baştan çıkarıcı fırsatlara bile üstün gelirdi. Topluluk hissinden yoksun, genel ahlak kurallarını hiçe sayıyor olabilirdik ama arkadaş bizi biz yapan özün bir parçasıydı; arkadaş kutsaldı, öz kardeş kadar değerliydi. Bir ailenin olmayışı, belki de eksik olan ana, baba, kardeşe duyulan hasret, tüm sevgimizin samimi bir arkadaşa yönelmesine neden olur, aramızda sarsılmaz bağlar oluşmasını sağlardı.

Oysa burada...

O gün Haçik'i, Krikor'u, hatta Yenovk'u nasıl da aradım!

Hovhannes'le bir süre konuşmadım. Sonra barıştık. Olay unutuldu. Aynı sınıfta, aynı sırada hep bir aradaydık. Okulu beraber bitirdik. Beraber diploma aldık. Beraber sevip beraber nefret ettik. Yıllar, onyıllar boyu beraber bü-

yüdük, olgunlaştık. Çokça acı tatlı günümüz oldu. Aynı bayrağa hizmet ettik. Hayat kavgasına beraber atıldık. Ferah günlerimiz de, hayatın bizim için birden sıkıntılı, kasvetli ve karanlık bir hal aldığı anlarımız da oldu. Zaman ve şartlar dostluğumuzu bozana dek, iyi kötü birçok anı paylaştık. Dostluğumuz son bulsa da asla düşman olmadık. Zaten bu kahpe dünyada zamana karşı koyup yıpranmayan bir şey var mı?

Aradan geçen yıllar boyunca, ikimiz de insanın içine kaçıp onu istemediği şeyleri yapmaya zorlayan bir şeytanın varlığına inanmayacak kadar büyüdüğümüzde, Hovhannes'e o adi hareketi neden yaptığını birkaç kere sordum. Açıklaması ne kendini ne de beni tatmin etti. Gülümseyip susmayı tercih ediyordu. Ben de gülümsüyordum ve konu kapanıyordu.

Artık hem ona hem kendime gerekli açıklamayı yapabilirim ama kayıp çocukluğumun hazin kitabını bitirirken, bu tertemiz sayfaların üstüne kara bir gölgenin çöreklenmesini istemiyorum. Onun veya başkalarının yol açtığı daha büyük zararları çoktan unuttum ama o küçücük, aptal albümün anısı, yüreğimi dermansız bir kötülük gibi hâlâ dağlıyor. Çünkü bu olay, küçük yaşta ve hiç ummadığım bir anda insanlara olan güvenimi sarsan ilk güçlü darbe oldu.

Mazide kalmış o pazar sabahı, Kevorkların evinin önünde dört savunmasız çocuktuk belki ama bazılarımızın yüreğine artık çocukça olmayan, temiz ve masum olmayan gizli bir şey sızmıştı. O önemsiz albümün resimli sayfaları gelecekte teslim olacağımız bencillik ve kurnazlığın içimizde uyandığının habercisiydi. Karşımda dikilen hayatın ta kendisiydi aslında, hayatın zalim ve acı gerçeğiydi. Bunun-

la yaşayıp büyümek zorundaydım. Vahşi hayvanlar, zehirli yılanlarla dolu bir ormanda, beklenmedik bir anda, umulmadık bir yerden sinsice bir saldırı gelebileceğinin farkında olduğundan dikkatle ilerleyen biri gibi, tedbiri elden bırakmadan aralıksız yürümeliydim.

Hovhannes için o olay önemsiz bir çocukluk anısı olarak kaldı. Oysa benim için, kendini belirli aralıklarla hatırlatan ve kimseye güvenmememi, kimseye inanmamamı salık veren acı bir uyarı oldu. Çocukluğumun acımasız yetimhane şartlarında solmasının ardından, önümde uzanan hayata ilk adımımı atarken o küçücük albüm benden tüm iyimserliğimi aldı. Yetimhanedeki en karanlık ve soğuk günlerde bile mavi bir gökyüzü umudunu içimde aşkla ve inançla taze tutuyordum; daima serbest kalacağı mutlu günleri hayal eden, fakat özgürlüğünün daha ilk günlerinde, hiçbir şeyin hayalindeki kadar güzel olmadığını fark eden bir mahkûm gibiydim.

Mazide kalmış o pazar sabahı dört kişiydik. Artık değiliz.

Harutyun, çok erken yaşta, gençliğinin baharında, veremden öldü.

Kevork biraz daha yaşadı ama o da birkaç yıl önce zehir içerek intihar etti.

Hovhannes yaşıyor ama hayatın ona her zaman iyi davranmadığını biliyorum.

Bana gelince, ne zaman yüreğimde denizin, gökyüzünün, uzak ufukların çağrısını duysam, çevremden, koşullardan, can sıkıntısından kaynaklanan baskı dayanılmaz bir hal alsa, bir başıma yollara düşer, her yere, tüm gök kubbenin altına, tüm meridyenlerin üzerine dağılmış, çocukluğu olmayan arkadaşlarımı ararım. Onlardan birini

bulduğumda –ve mutlaka bulurum– dolup boşalan bardakların buğusu bizi maziye götürür. Eskiyi tatlı sözlerle yad etmek, derin bir hasretle yeniden yaşamak üzere yaptığımız yolculuğun ilk durağına, yani tarifsiz, buz tutmuş çocukluğumuza, yetimhane yaşantımıza geldiğimizde huzursuzluk ve acı içinde, öfkeyle ve lanetler eşliğinde, boğulmuş çocukluğumuzdan kaçarız.

SONSÖZ

Hayat denen merhem

NAZAN MAKSUDYAN

"Çocukluğumuz olmadı, çünkü Ermeni'ydik ve yetimdik."

Antranik Dzarugyan'ın özyaşamöyküsü, hayatının trajedisini yetimhanede geçen günleriymiş gibi kurguluyor. Yazar, ömrünün geri kalanında hep hissettiği boşluğu, ruhundaki huzursuzluğu, yarınını düşünmeden, adeta kaçarak yaşamasını ısrarla çocukluğunun yaşanmadan bitmiş olmasına, ya da (çocuksu) masumiyetini erken kaybetmiş olmasına bağlıyor. Oysa hissettiklerinin esas müsebbibi ne Halep'teki Amerikan yetimhanesi, ne yetimhaneyi yöneten gaddar *Mayrig*, ne de birbirinden haşarı, kötü niyetli arkadaşları. Antranik'in trajedisi yetim olmak değil. Gerçekten kaybettiği şey ne ailesi ne de çocukluğu. Bunlardan daha önemli bir şeyi yitiriyor küçücük bir çocuk olarak: İnancını. İnsanlığa olan inancını, iyiliğe olan inancını, güzel bir geleceğe, mutlu olmanın mümkün olduğuna dair inancını yitiriyor Antranik. 1915'te soykırımı yaşayan yüz binlerce Ermeni gibi o da yeryüzünde adaletin hüküm sürmediğini fark ediyor. İyi insanların kaderinin mutlaka aydınlık olmadığını, bugünle yarının ilişkisinin zannettiği gibi devamlılık arz etmediğini görüyor. Böyle bir dünyada her şey boş, her şey anlamsız, her şey hükümsüz oluyor artık onun için.

> Onlar her yerde, çocukluğu olmayan arkadaşlarım. Aralarında çok zenginleri var, sefilleri, sanatkârları, başaranları, hayatı ıskalayanları var. Onlar için artık hayatın bir sırrı yok, günlerin sürprizi yok, mutluluğun albenisi yok. Çünkü onların çocukluğu yok.

Dzarugyan eserin giriş bölümünde, ruhundaki tüm yaraların çocukluğunda açıldığını vurguluyor. Ermeni yetimlerin çocukluklarının un ufak edildiğini, bu yüzden de, kendi de dahil tüm arkadaşlarının çocukluklarından nefret ettiğini dile getiriyor. Belki kitabın yazıldığı dönemde yükselen psikanalitik yaklaşımların çocukluğa bu kadar önem atfetmesi yazarı da etkilemiş ve hep hissettiği varoluşsal kaygıların faturasını çocukluğuna çıkarmasına yol açmış olabilir. Oysa yukarıdaki alıntının son cümlesinde "onların çocukluğu yok" yerine "inancı yok" yazılabilirdi. Dzarugyan için hayatın anlamının olmaması, onun gelecek günlere dair umut beslememesi, mutluluk peşinden koşmamasının sebebi yetim olması, sefil bir yetimhane yaşantısı sürmüş olması değil. Sadece çocukların değil, kadın erkek, genç yaşlı Anadolu'daki tüm Ermenilerin insanın insana yapabileceği kötülüğün ve vahşetin en beterini görmüş olmaları.

> İnsanların kötülüklerine dair öyle örnekler bilirim ve insan denilen yaratığın açgözlülüğünü öyle iyi tanırım ki her türlü canavarlığa inanabilirim.

Yetimlerin her pazar ziyaret ettiği Protestan kilisesinde vaizin anlattığı, çocuklara yardım çanağından çalmamayı, bilakis kiliseye yardımda bulunmayı telkin eden "Gümüş Merdiven" kıssasının ardından, altı yaşındaki küçük Haçik'in "Böyle uyduruk hikâye duymadım!" demesi bundan

olsa gerektir. Haçik'in annesi, babası, tüm kardeşleri, gözü önünde öldürülmüş, çocuk onların nasıl ve nerede öldürüldüklerini, her birinin son sözlerini aklına kazımıştır. En son öldürülen annesi olur, üstelik yeni doğmuş küçük kız kardeşini emzirirken... Elbette bu çocuk cennete ulaşan bir gümüş merdivenin varlığına ve yaptığınız iyiliklerle oraya ulaşacağınıza inanmaz, elbette kilisedeki tabaktan bozuk para aşırır, elbette "Merdiven filan, bunlar boş şeyler!" diyebilir. Memesinde bebeğiyle bir annenin, üstelik öz annesinin öldürüldüğünü gören biri artık neye inanabilir ki hayatta?

Yetimhanedeki çocukluğunu, gündelik hayatın ritmini, çocukların kendi aralarındaki ve eğitmenlerle olan ilişkilerini, arkadaşlarının tehcir yolunda yaşadıklarını en ince ayrıntısına kadar anlatan Dzarugyan'ın, kendi ailesinin başından geçenler konusunda suskun olması çarpıcıdır. Gürün'den Halep'e nasıl geldiklerinden, tüm aile fertlerine ne olduğundan, niçin Halep'teki yetimhaneye bırakıldığından hiç bahsetmez. Annesinin onu almak için yetimhane idaresine başvurmasından söz ederken, "Annem beni bulmuş" ifadesini kullanır. Anne Yeranuhi'nin beş yaşındaki Antranik'i neden Halep'teki yetimhaneye bırakmak mecburiyetinde kaldığından, o sırada kendisinin nasıl deliler gibi gözyaşı döktüğünden söz etmez. Başkalarının acılarını detaylarıyla anlatırken kendi acıları konusunda sessizdir. Suskunluk, şahsen maruz kaldıkları şiddeti kelimelerle anlatamayan soykırım kurtulanlarına ait tüm tanıklıklarda görülen yaygın bir durumdur.

Yazar Yervant Odyan'ın yetimhane ziyareti sırasındaki, kendisini ağırlamak için hazırlıkları yapılan kutlama ortamıyla taban tabana zıt sessizliği de aynı yüzleşme güçlüğün-

den kaynaklanır. Hediye ve eğlence vaadiyle heveslenen çocuklar, karşılarında, ciddi, düşüncelere dalmış, simsiyah giyinmiş ve konuşmakta güçlük çeken bir adam görünce hayal kırıklığına uğrarlar. Sadece hediye değil, aynı zamanda eğlence peşinde oldukları için, başka bir deyişle hâlâ çocuk oldukları için, salonu alkış kıyamet şenlik yerine çevirirler, durmadan şamata yaparlar. Oysa Odyan'ın ağzından sadece, "Yetimler, sizi çok seviyorum..." cümlesi çıkar.

> Der Zor'dan yeni dönmüş, büyük çile çekmiş bir Ermeni yazar kendi soyundan binlerce yetime ne söyleyebilirdi? Her bahar, Fırat'ın azgın sularının ana babalarının kemiklerini parça parça kıyıya attığını gören o yetimlere...

Marc Nichanian, soykırım ve tanıklık edebiyatı üzerine eserlerinde, Ermeni soykırımını yaşayanların, aralarındaki en büyük yazarların bile, neden bu konuda yazma güçlüğü çektiğini çözümlemeye çalışır. Yaşanan vahşet ve şiddetin ardından, hele de insanlıktan çıkma durumlarında dilin sınırları birden kendini göstermiş, dilsel ifade yeteneği yetersiz kalmıştır. Kelimeler kifayetsizdir. Dilimiz bir insanın böylesine vahşice yok edilmesini anlatacak sözcüklerden yoksundur. Soykırımın tanıkları sözün bittiği yerdedir. Bu yaşananlardan sonra ne söyleyebilir, ne yapabilir, neye inanabilirler ki?

Yirminci yüzyılı yaşayanlar, Eric Hobsbawm'ın tabiriyle 'Aşırılıklar Çağı'nı görenler, Aydınlanma'dan itibaren büyüttüğümüz, insanlığa, ilerlemeye, adalete ve iyiliğe olan inancımızı her geçen gün misliyle kaybettiğimize tanık olacaklardır. Bugün taş taş üstünde kalmamış Halep'i gören bizler artık neye inanabiliriz ki?

Fakat yaşamak için inanmak gerekmez. İnsan içgüdüsel olarak yaşama bağlıdır. Hayatta kalma mücadelesi ve travmayı yan yana düşünmek zıt kutupları birleştirmeyi gerektirir. İnsanın hayatta kalma güdüsü, bir çeşit uyuşturucu gibi travmayı baş edilebilir kılar. Yaşamak için, yaşamayı sürdürmek için insanlar duygularını, acılarını bastırır, gördükleri vahşeti unutur, adeta sinir uçlarını uyuşturur. Antranik gibi binlerce dul ve yetim Ermeni, soykırımdan sağ kurtulmayı başaranlar, ölenle ölmez, yaşamaya devam eder. Başlarından geçen ve tanık oldukları cehennemi sıradanlaştıran bir uyuşmuşluk içinde hayatlarını sürdürür.

Dzarugyan'ın "İçimi kemiren huzursuzluk" diye andığı, hep bir yere gitme, fakat gittiği yerde kalamayıp oradan da kaçma arzusu unutma ve uyuşma ihtiyacıyla ilişkilidir. Milan Kundera'nın romanı *Yavaşlık* bu tema üzerine kuruludur: Yavaşlık ve hatırlama arasında, hız ve unutma arasında gizli bir bağ vardır. Yolda yürüyen biri aniden bir şey hatırlar ama detayları kafasında oturtamazsa, gayri ihtiyari adımlarını yavaşlatır. Tam tersine, başından geçmiş acı bir olayı unutmaya çalışan biri hızını arttırır, yürüyüşünü hızlandırarak henüz hafızasında çok taze olan şeyden uzaklaşabileceğini düşünür. Dzarugyan da yetimhanede unutarak ve hayata tutunarak ayakta kaldıklarının altını çizer.

> Manuk çabucak unutuldu. Anaokulu'nda her şey hemen unutulurdu. Hele hele ölüm ve başkalarının başına gelen talihsizlikler... Amansız bir hayat kavgası vardı, bizi yiyip bitiren bu kargaşa içinde bütün duygularımız donup kalmıştı.

Hızlanmak ve unutmak biraz da gündelik yaşamın kendisidir. Eylem halinde olmak içimizdeki varoluşsal sıkıntı-

ları derinlere iter. Daha fazla yaşamsal deneyimle sarıp sarmalanmakla acılardan ve ruhsal huzursuzluklardan kaçarız. Yeni bir şehre taşınır, iş hayatımızda başarıdan başarıya koşar, çocuk yaparız. Dzarugyan, ideal (burjuva) çocukluk tahayyülünün büsbütün dışında bir çocukluk yaşadığı için anlatısı bir yandan bilinç düzeyinde "Bizimki de çocukluk muydu?" serzenişi içerse de, onun ve arkadaşlarının büyük bir kazanımı vardır: eylemlilik. Eylemleri sayesinde çocukluklarını yaşamış, hayata tutunmuş, böbürlenerek anlatacakları sayısız maceraya atılmışlardır.

> Günler, haftalar, aylar boyu dördümüz birlikte bisiklete binmeyi öğrendik, misket oynadık, sinemaya gittik, okuldan kaçtık.
> Okuldan kaçma rekoru bana aitti ve bu rekoru kırmak mümkün değildi. Tam iki ay okula gitmemiştim.

Çocukluğu Olmayan Adamlar bize tam da, Ermeni yetimlerin de çocuk olduğunu, çocukluk denen deneyimi diğer yaşıtları gibi yaşayabildiklerini anlatıyor. Sayısız kalp burkan olayın yanı sıra, Dzarugyan'ın anılarının içeriği eğlenceyi dışlamıyor. Her çocuğun hayali veya en sevilen çocuk kitaplarının konusu olan gruplara/çetelere ayrılmak, sapanla, sopayla kavgaya tutuşmak, okuldan kaçmak, koleksiyon yapmak, uçurtma uçurmak, hırsızlık yapmak, hazine aramak, yalnız başına uzak yerlere gitmek, trenle yolculuk gibi eğlencelerden bahsediyorum. Yetimhanedeki çocukların durmadan oyun oynadığını, serüven peşinde koştuğunu, şakacı, muzip, mutlu olduklarını görüyoruz. Dzarugyan'ın başından geçen maceraları büyük bir başarı duygusuyla aktardığının da altını çizmek gerekir. Kendisiyle gurur duyduğu, özgüvenini tazeleyen hikâyeler anlatıyor. Anlatıcıyı kahramana, anıları avantüre dönüştürüyor.

Annesine kavuşan, yani artık kimsesiz olmayan, dolayısıyla hayalini kurduğu ve evlerin içinde yaşandığını varsaydığı gerçek çocukluğu bundan böyle yaşama fırsatı olduğunu anlayan Dzarugyan'ın tüm bunlara rağmen evden kaçıp arkadaşlarının yanına dönmesi hayli çarpıcı bir örnek. Hasret kaldığı sevgi ve şefkati verecek annesine yıllar sonra kavuşmuşken, üstelik hiç bitmeyen bir işkence olduğunu söylediği yetimhaneden tam kurtulacakken neden deniz kıyısındaki başka bir şehirdeki yeni yetimhaneye gitmek istiyor küçük Antranik? Elbette çocukça bir heves yüzünden. Ana evinde kös kös oturacağına, arkadaşlarıyla birlikte uzun bir tren yolculuğu yapmak ve yeni bir şehirde yeni bir maceraya atılmak çocuğa çok daha cazip geliyor! Anlatısının başlarında, aralarında ne sevgi ne dostluk olduğunu söylediği arkadaşlarıyla aslında gerçekten arkadaş olduğunu, güzel günler geçirdiklerini hatırlamadan edemiyor. Üstelik bu yeni macerada çocukların ne kadar eğleneceklerini düşündükçe içi daralıyor: "Hepsi gidecekti, trene binip şen şakrak yolculuk edeceklerdi, bense bu köhne şehrin kirli meydanlarında, eğri büğrü sokaklarında tek başıma kalacaktım." Annesinin evinde geçirdiği gece sabahı dar ediyor ve koşa koşa trene biniyor.

> İlk defa trene biniyorduk ve az buz bir mutluluk değildi bu. Her zamanki şeyler, evler, ağaçlar, tüm dünya değişivermişti bizler için. Sanki sihirli bir el rengârenk resimler diziyordu önümüze.
>
> Her şey yenilenmiş, güzelleşmiş, bambaşka bir hal almıştı. Bir köprünün üzerinden, küçük bir köyün yakınından ya da bir ağaç kümesinin arasından geçerken attığımız çığlıklar, yük taşıyan tren katarını ayağa kaldırıyordu. Ru-

humuzda açılan gizli çeşmelerden akan mutluluk içimize sığmıyor, dolup taşarak uçsuz bucaksız Suriye ovalarını suluyordu.

Dzarugyan'ın kitabın açılışında gözümüzü korkuttuğu kayıp çocukluktan çok farklı bir resim bu. Son sürat giden bir tren, içinde çığlık çığlığa, şen çocuklar, güneş, tarlalar, ağaçlar.. Basbayağı mutluluğun resmi! İnsan yaşadığı kadar vardır, diyor, ve yaşadıkça mutludur. Her şeye rağmen...

Dizin

II. Dünya Savaşı 9

Abdalyan, Sarkis (Vahe Vahyan) 8
Abdo 128, 129
Ağavni (*Mayrig*) 42
Ağbalyan, Nigol 8
Amerika(n/lı) 12, 62, 64-67, 182-184, 192, 213
Anadolu 7, 214
Anaokulu 21, 22, 25, 40, 42-49, 57, 62, 63, 66, 69-72, 75, 76, 79, 82, 84, 88, 90-93, 105, 111, 120, 123, 182, 217
Antep 138
Apostolik 55, 56, 57
Apov, Kevork 10
Apraham (Sümüklü) 17, 96, 97, 156
Aram 100-104, 195
Arap(ça) 49, 95, 99, 114, 118, 119, 121, 126, 130, 157, 160, 165, 176
Ararat 120
Ardavazt 202
Arsen (Beyaz) 63, 139, 155
Arşag II 120
Arşagavan 105, 120-123, 125-135
Artin (Yumuşak) 16
Arusyag (*Mayrig*) 117, 118
Asdğig (*Oryort*) 107
Aşodi (Günpınar) 8
Azniv (*Oryort*) 106
Aztak (Etken) 9

Bab-el Faraç 8
Babil Kulesi 193
Barkev 154
Barzir Ağpür 64
Bayazıt 120
Bedros 16, 91, 94, 123
Betty 204
Beyrut 2, 8-12
Beyrut Ermeni Koleji 8
Boğos (*Kelpeser*) 34-41

Der Zor 67, 216
Derunyan, V. 9
Deryan, Vahan 9
Duomo Meydanı 19
Dzağgots 92, 93, 96, 97, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 111, 114, 115, 117, 118, 120
Dzarugyan, Antranik (V. Khajak) 7-11, 17, 33, 49, 65, 81, 97, 99, 113, 129, 145, 161, 177, 193, 209, 213-215, 217-219
Dzarugyan, Toros (Çello) 7
Dzarugyan, Toros 198

Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaktsutyun) 10, 11, 101
Ermenistan 10, 12, 99-101, 103, 120, 163
Ferdinand 154

Firavun 53
Fırat 68, 216
Fransa 7, 11, 146
Fransız 19, 120, 146

Galents, Harutyun bkz. Harutyun (Galents)
Garabed 48
Garbis (Çopur) 21, 22, 24, 25, 26, 93-95, 164
Grung 64
Güliver 133
Gümüş Merdiven 58, 59, 214
Günpınar bkz. Aşodi
Gürün 7, 8, 99, 215

Haçik 59, 60, 72-75, 115, 116, 118, 128, 141-144, 150-152, 157-168, 170-177, 180-183, 185, 186, 188, 190, 191, 208, 214, 215
Haço 133-135
Hagop 140-144
Halep 8-10, 12, 99, 213, 215, 216
Hama 7, 8
Haraç (İleri) 11
Hardy, Bob 204
Harput 192
Harutyun 200, 201, 204, 206, 207, 210
Harutyun (Galents) 97-104
Harutyun (*Hısgiç*) 24, 35-38, 40, 61, 67,

73, 74, 82, 83, 171, 182
Haygazyan Okulu 8
Hayguhi (*Oryort*) 107
Hayk 101-104, 120
Hayr Mer 29
Hınçak 7
Hıristiyan 17, 109, 185
Hobsbawm, Eric 216
Horen 194, 196, 197
Hotel Marsilya 8
Hovhannes 199-201, 205-210

İsa 31, 55
İstanbul 7, 68

Karekin (Topal) 122-125
Karnig 86-90
Kaspar 202
Keğam Mutafyan 59, 85, 111, 155, 156, 159, 162
Kevork 200, 201, 206, 207, 210
Kevork (Kambur) 157-160
Kevork (*Ahpar*) 194
Khajak, V. bkz. Dzarukyan, Antranik
Kitab-ı Mukaddes 53, 54, 56, 84, 138
Kogovit 120
Kolomb 182
Krikor (Aziz) 182
Krikor (Urfalı) 115-119, 142, 143, 150, 157, 158, 165, 182, 208
Kundera, Milan 217
Kürt 65

Levon (*Baron*) 139-144
Levon (Fare) 155-161
Liliputlar 133
Lusavorçagan 182
Lübnan 11

Makruhi (*Oryort*) 107
Mamprielyan, Mihran 8, 202, 203
Manuk 79-83, 217
Maran (*Abla*) 145, 146, 148, 149, 152
Maraş 198
Medzarents, Misak 9
Melkon 164
Milano 19
Musa 53
Müslüman 146, 185

Nayiri 10, 11
Nichanian, Marc 216

Odyan, Yervant 68, 215, 216
Ohannes (Domuz) 97, 98
Ortodoks(luk) 53, 108, 182
Osmanlı 8
Oşagan, Hagop 10

Paris 6, 7, 11, 19
Paskalya 61, 109, 113
Protestan 53, 55-60, 84, 108, 182, 214

Robinson 182, 185

Samiriyeli 84, 85, 86
Santuğt (*Mayrig*) 42
Seza, Siran 9
Simon 40
Sisak 95, 96
Sivas 6, 7, 8, 99
Soğomon (Hısgiç) 117, 118
Soğuk Savaş 10
Sovyetler Birliği 101
Suriye 7, 179, 220
Şabat 17
Şant, Levon 8
Şişmanyan (müdür) 195
Şnorhig (*Digin*) 121, 123, 129

Tarzan 204-206
Taşnaktsutyun bkz. Ermeni Devrimci Federasyonu
Toros (Hırsız) 18, 19, 66
Turyan, Bedros 9
Türk 136

Vahyan, Vahe bkz. Abdalyan, Sarkis
Vazken I 11

Yahudi 17
Yavaşlık 217
Yeğisapet (*Mayrig*) 42, 43, 47, 52, 80, 82, 111, 137, 138, 140, 145-149, 151
Yenovk 18, 19, 37, 38, 40, 41, 91, 208
Yeranuhi 7, 215
Yezegel 120-123, 131-135
Yusuf 53
Yüğaper (*Mayrig*) 42

Zabel (Oryort) 64-67, 107
Zarifyan, Madteos 9

İçindekiler

Antranik Dzarugyan *Sevan Değirmenciyan* 7

Çocukluğu Olmayan Adamlar

Verilseydi eğer... 15
Anaokulu 21
Ceviz ve kaşık 27
Boğos 34
Hayrig - *Mayrig*ler 42
Gümüş merdiven 53
Yılbaşı 61
Körler 69
Hastane 77
İyi Samiriyeliler 84
Dzağgots 92
Yeni ayakkabı 105
Kötü çocuklar ve ayıp şey 114
Arşagavan 120
Top bombası 126
Yeni *Hayrig* 136
Maran *Abla* 145
Uçurtmalar 153
Haçik 163
Son gece 170
Deniz 179
İlk adım 192

SONSÖZ

Hayat denen merhem *Nazan Maksudyan* 213

Dizin 221

Չօճուքլողու Օլմայան Ատամլար	Çocukluğu Olmayan Adamlar
Մանկութիւն չունեցող մարդիկ	**Men Without Childhood**
Անդրանիկ Ծառուկեան	Antranik Dzarougian
յուշագրութիւն	memoir
Թրքերէն	Turkish
(հայերէնէ) թարգմանող Քլէմանս Զաքարեան Չելիք	translator (from Armenian) Klemans Zakaryan Çelik
Նոյեմբեր 2016, Ստանպուլ	November 2016, Istanbul

Tekrar benden yana döndü, dürtükledi. Ben de döndüm.
"Sana bir şey söyleyeceğim."
"Söyle."
Epey tereddüt etti. Sanki bir şeylerden utanıyor, çekiniyordu. Karanlıkta bile, titreyen nefesindeki iniş çıkışlardan, uzayıp giden suskunluğundan, taş gibi hareketsiz bedeninden Haçik'in yaşadığı iç sıkıntısını hissediyordum. Nihayet ağzını açtı.
"Annene bir şey söyler misin?"
"Ne söyleyeyim?"
Kısa bir sessizlikten sonra, "Beni de oğlu olarak kabul eder mi?" dedi aniden.
Susma sırası bu defa bendeydi. Böyle bir soru beklemiyordum. Teklif açık ve güzeldi ama benim elimden gelenlerin bir sınırı vardı, bu da bazı bilinmezler ve belirsizliklerle beraber zihnimde koca bir şüphe uyandırıyordu. Yine de, endişemi hiç belli etmeden, "Tabii ki söylerim, annem iyi bir kadın, kabul eder," dedim.
"Biliyorum, sabah gördüm, aynı benim anneme benziyor..."

ISBN 9786055753733